

'Master' Mani Mala's Third Mani. (Jyotish Section 2)

THE
Jataka Paddhati
OF
SHRI KESHAVA DAIVAJNA.

EDITED WITH
Sanskrit and Hindi Commentaries
BY
Pt. Shri Sita Ram Jha, J. A., J. T.

AND
Explanatory Notes on the Mathematical portion
BY
Pt. Ramadhin Sharma.

PUBLISHED BY
Master Khelarilal & Sons.,

SANSKRIT BOOK DEPOT

KACHAURI GALI,

BANARAS CITY.

1948

Price Rs 2 As. 12.

‘मास्टर’ मणिमाळायाः ३ संख्यको मणिः (व्या० विभा० २ मणिः)

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता—

जातकप्रज्ञातिः ।

मिथिला-देशान्तर्गत-‘बौगमा’ निवासि—काशीस्थ-संन्यासि-संस्कृत-
विद्यालय प्रधानाध्यापक-ज्योतिषाचार्य-तीर्थ-पण्डित—

श्रीसीतारामशर्मकृतया

सर्वमनोरमाख्यया

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाव्याख्यया विभूषिता ।

‘बौध्या’ निवासिज्योतिषतीर्थपण्डित—

श्रीरामाधीनशर्मकृतया

उदाहरणदीपिकया सहिता ।

श्रीमदैवज्ञापूज्यशर्मकृतसयुक्तिकोदाहरणचक्रेण समलङ्कृता ।

—०ॐ०—

सेयं—

काशीस्थ—‘संस्कृत बुकडिपो’ऽध्यक्षवरेण्यैः

मास्टर खेलाड़ीलाल ऐण्ड सन्स इत्येतैः

स्वीये मास्टर प्रिटिङ्ग वर्क्स नाम्नि यन्त्रादये

मुद्रापयित्वा प्रकाशिता ।

[सर्वाधिकारः प्रकाशकेन रक्षितः]

मूष्यम् २॥॥)

‘मास्टर’मणिमाकाया ज्योतिषमञ्जुमणिस्तृतीयोऽयम् ।
श्रीविश्वेश्वरदेव्यः सादरमादौ समर्प्यते भक्त्या ॥

—:०:—

प्रस्तावना ।

समस्तैरपि दैवज्ञैर्विदितैवास्ति भारते ।
श्रीमत्केशवदैवज्ञकृता “जातकपद्धतिः” ॥
नवग्रन्थप्रसिद्धयै हि काचिद् भवति भूमिका ।
अलं जगत्प्रसिद्धायास्तयाप्यस्याः सुपद्धतेः ॥
यद्यप्यस्याः कृता टीका पूर्वैः “प्रौढमनोरमा” ।
अन्यैस्तदनु दैवज्ञैरन्या “बालमनोरमा” ॥
नाथा प्रौढान्यवित्तुष्ट्यै नान्या बालान्यविन्मुदे ।
नैताभ्यां मध्यावित्तुष्टिर्जातेत्यस्यतिरोहितम् ॥
वस्तुतोऽन्वर्थनामत्वं गतं टीकाद्वयन्त्वतः ।
कृता सर्वजनप्रीत्यै मया सर्वमनोरमा ॥
अत्रादौ स्पष्टया देवगिरा व्याख्याऽस्ति शोभना ।
ततस्तदुपपत्तिश्च ततश्च टीका नृभाषया ॥
स्वसतीर्थेन मित्रेण श्रीरामाधीनशर्मणा ।
रचिता रक्षिता पश्चादुदाहरणदीपिका ॥
अन्ते संरक्षितं श्रीमद्देवज्ञापूर्वशर्मणः ।
जन्मपत्रं च तेनैव रचितं युक्तिसंयुतम् ॥
उत्तमा गुणमेवास्या दृष्ट्वा गच्छन्तु पुष्टताम् ।
अधमा दोषमालोक्य तन्बन्तु निजदुष्टताम् ॥
उभावपि विवृण्वन्तो मध्यमा यान्तु तुष्टताम् ।
इत्येव रचिता टीका मया जातकपद्धतेः ॥
अतो धन्यतमं मन्या भृशमाशास्महे वयम् ।
यद् दृष्टेमां भविष्यन्ति सर्वे सन्तुष्टमानसाः ॥
यात्र मानववर्मत्वाद् या वा मददृष्टिदोषतः ।
मुद्रणादौ त्रुटिर्जाता संशोभ्या सा महाशयैः ॥
इति ज्ञानदृशो विज्ञा विज्ञाप्यन्ते विवेकिनः ।
‘वौगमा’ग्रामवास्तव्य-श्रीसोतारामशर्मणा ॥

अथ विषयानुक्रमणिका ।

विषयाः	पृष्ठे	विषयाः	पृष्ठे
टीकाकारकृतमङ्गलाचरणम्	१	योगजायुर्दायः	४२
ग्रन्थकारकृतमङ्गलाचरणम्	२	चैष्टागुणकादिसाधनं च	४२
अहर्गणानयनपद्यमुदाहरणं च	३	आश्रयगुणकः	४५
बलिकानयनम्	४	कर्मयोग्यगुणकः	४६
मध्यमग्रहानयनम्	४	दायांशसाधनम्	४६
तात्कालिकग्रहानयनम्	५	चक्रार्धहानिः	५०
मन्दोच्चसाधनम्	५	अंशायुर्दायसाधनम्	५२
रविचन्द्रस्पष्टीकरणम्	५	पिण्डादित्रिकायुर्दायांशाः	५३
स्पष्टगतिसाधनम्	५	लग्ने क्रूरे हानिः	५६
कुजादीनां स्फुटीकरणम्	६	पिण्डादित्रिकायुःसाधनम्	५७
„ गतिस्फुटीकरणम्	८	लग्नायुःसाधनम् विशेषश्च	५९
अयनांशसाधनम्	८	अंशायुषः श्रेष्ठत्वम्	६०
राशीनां लङ्कोदयमानम्	९	चतुर्णामायुषां व्यवस्था	६२
„ स्वोदयमानप्रकारः	९	परमायुःप्रमाणम्	६३
प्रथमलग्नानयनम् विशेषश्च	९	मनुष्येतरस्फुटायुःसाधनम्	६३
नतोन्नतसाधनम्	१०	दशास्वरूपं तच्छुभाशुभम्	६४
चतुर्थदशमभावानयनम्	१०	दशाक्रमः	६५
अवशिष्टभावसाधनम्	१३	दशाक्रमबलम्	६७
दृष्टिसाधनम्	१६	रिष्टकरिष्टहरबलम्	६७
बलबल सप्तवर्गजबलम्	१९	मतान्तरम्	६९
युग्मायुग्मराशि-नवांशबलम्	२०	अन्तर्दशाक्रमः	७०
केन्द्रादिबलम्	२०	विदशादिकथनम्	७२
दिग्बल-कालबलम्	२२	दशाप्रवेशकालिकलग्ना-	
पक्षबलं त्र्यंशबलं वर्षेणा-		नयनम्	७४
दिबलम्	२४	दशायाः शुभाऽशुभफलम्	७७
अयनबलानयनम्	२६	अष्टवर्गफलस्य अल्पाधिक-	
चैष्टाबलं नैसर्गिकबलम्	२८	त्वकल्पना	७९
युद्धादिबलम्	३०	क्वचित् फलस्य व्यभिचारे-	
भावानां त्रिविधबलम्	३२	कर्तव्यता	८०
चन्द्रार्कयोश्चैष्टाबलम्	३४	ग्रन्थालङ्करणं ग्रन्थप्रशंसा	८१
दृष्टकष्टबलानि दृष्टकष्टदृष्टयः	३५	टीकाकारपरिचयः	८२
सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनम्	३८	ततो जन्मपत्रोदाहरणम्	१-८८

इति विषयानुक्रमणिका ।

ॐ श्रीः ॐ

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

गोपपत्तिव्याख्योदाहरणदीपिकासहिता ।

दानवारिभिरर्च्यो यः शोभितो दानवारिभिः ।
अगजानन्दनः पायादपायात् स गजाननः ॥
ग्रीळोक्यभृच्चतुर्वर्गप्रदा-ता-पापहृत् सदा ।
मिथिलाभूमिजा-माता ॐ सन्ततं सन्तनोतु शम् ॥
जननीं जानकीं नौमि तातं बछरनाभिधम् ।
यशसा यौ भुवि ह्यतावन्ते साम्बेशतां गतौ ॥
महामहोपाध्यायो बुधवर्यो ज्यौतिषाचार्यः ।
श्रीमुरलीधरशर्मा शाश्वतधर्मोत्तरागिजनमान्यः ।
ध्यात्वा यत्पदकमलं मन्दविद्योऽपि हि भवन्तितत्त्वज्ञाः ।
जयति तदां स गुरुणामपि गुरुरध्यापयन् काश्याम् ॥
श्रीमिथिलापतिविद्यापीठे बिज्ञान् प्रपाठयन्ननिशम् ।
शं श्रीनन्दनमिश्रो दिक्षतु गुरुवर्यौतिषाचार्यः ॥
देवीमभीष्टदां नत्वा श्रियं स्वाभीष्टदेवताम् ।
उपपत्तियुतां कुर्वे व्याख्यां जातकपद्धतेः ।
ग्रन्थकारो वृत्तपूर्वार्धेन मङ्गलमाचरन् ग्रन्थारम्भमुत्तरार्धेन
साध्यामितिकर्तव्यतामस्तद्वत्प्रसाधनञ्चाह—

‘सीता’, पञ्चान्तरे ‘रामः’ ।

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान्
कुर्वे जातकपद्धतिं स्फुटतरां होराविदां प्रीतये* ।

यन्त्रैः स्पष्टतरोऽत्र जन्मसमयो वेद्योऽथ खेटाः स्फुटा

यत्पक्षे हि घटन्त उद्गम इहास्तर्क्षं सषड्भः स च ॥ १ ॥

व्याख्या—‘अहं’ विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान्=विघ्नपो
गणेशः, शारदा सरस्वती, अच्युतो विष्णुः, शिवो महादेवः, ब्रह्मा
विधाता, अर्कमुख्यग्रहाः सूर्यादिनवग्रहाः एतान्, नत्वा=प्रणम्य, होरा-
विदां=होरां ज्योतिषशास्त्रस्य लग्नफलादिविनिर्णयस्कन्धं विदन्तीति होरावि-
दस्तेषां प्रीतये=मुदे, स्फुटतराम्=भतिलघुकियां जातकपद्धतिं=जातस्य
शुभाशुभफलनिरूपकं शास्त्रं जातकं तस्य पद्धतिं=मार्गं, कुर्वे=करोमि ।
अत्र=अस्यां पद्धतौ यन्त्रैः=शङ्खु-घटी-चक्रादिभिः, स्पष्टतरः=भति-
सूक्ष्मो जन्मसमयः=सूर्योदयाजन्मकालावधिकेष्टकालो वेद्यः=ज्ञातव्यः ।
अथ=अनन्तरं इह=अस्मिन् जन्मसमये यत्पक्षे=यस्मिन् सौरादिपक्षे
घटन्ते=हमगणितैक्यं गच्छन्ति, तस्मिन् पक्षे स्फुटाः=स्पष्टाः खेटाः=ग्रहाः
‘साध्या’ इति शेषः । उद्गमः=उद्गमं च साध्यः, स=उद्गमः सषड्भः=षड्भा-
गशिशितोऽस्तर्क्षं=सप्तमलग्नं भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अत्रोपपत्तिः—“यात्राविवाहोत्सवजातकादौ खेटैः स्फुटैरेव फल-
स्फुटत्व”मित्याद्युक्तेः सूक्ष्मजन्मकाले स्फुटखेटादिसाधनं समुचित-
मेव । तथा क्रान्तिवृत्त-क्षितिजवृत्तयोः पूर्वसम्पातः प्रथमलग्नं पश्चिम-
सम्पातश्चास्तलग्नसंज्ञं तत्सम्पातद्वयं च मिथः षड्भान्तरितमिति गोलीय-
रेखागणितेनातिरोहितमेव विदामतो लग्नं सषड्भमस्तर्क्षं स्यादेवेत्यलं
पल्लवितेन ॥ १ ॥

भाषार्थ—

दोहा—श्रीगणपतिपदपद्मयुग मन बरि सीताराम ।

सरलमनुजभाषातिलक लिखत सुजनहितकाम ॥

भा०—मैं (केशव) गणेश, सरस्वती, विष्णु, महादेव, ब्रह्मा, और सूर्यादि
नवग्रहों को प्रणाम करके होराशास्त्र जानने वालों के प्रीत्यर्थ अत्यन्त लघुक्रियायुक्त
‘जातकपद्धति’ नामक ग्रन्थ बनाता हूँ । यहाँ यन्त्रादि द्वारा अत्यन्त सूक्ष्म जन्म-

शङ्खद्वयपुस्तकेषु “ज्योतिर्विदां प्रीतये” इति पाठोऽनभिज्ञैः प्रक्षिप्तः स न
रमणीयः केवलहोराविस्तु ज्योतिर्विद्वाभावात् ।

। समझना चाहिए, फिर उस जन्म समय में जिनके पक्ष से गणित करने से लयता होती हो उन (सौर, ब्राह्म आदि) पक्ष से स्पष्टग्रह साधन करें और अन्तरोकविधि से लग्नसाधन करें और लग्न में ५ राशि जोड़ने से सप्तमलग्न ति जायामाव होता है ॥ १ ॥

अथोदाहरणदीपिका ।

संस्मृत्य कालिकापादाम्बुजं जातकपद्धतेः ।

मुदे दैवविदां कुर्मं उदाहरणदीपिकाम् ॥ १ ॥

अत्र तावत्स्पष्टग्रहसाधनार्थमहर्गणस्यैव प्रयोजनं भवत्यतः कलि-
देस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तरोक्तं साद्वैकं पद्यम्—

देस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तरोक्तं साद्वैकं पद्यम्—

“शाको नवाद्रीन्दुकुशानुयुक्तः कलेर्भवेदब्दगणो व्यतीतः ।

कल्याद्यब्दगणः प्रभाकरहतश्चैत्रादिमासैर्युतः ॥

त्रिष्टुः खद्रिहताप्रयुक्त—सुरहृतैलब्धाधिमासैर्युतः ।

खत्रिप्तः सतिथिर्द्विधा शिवहतत्रिव्योमशैलोद्धृतै—

हीनो लब्धदिनावमैः सितनिशार्द्धं सावनोऽहर्गणः ॥”

अथ शाब्दवाहनशकाब्दे १७८० फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां बुधे सूर्यो-
त् ४० । ३६ इष्टवर्षादिष्वहर्गणः साध्यते । तत्रोक्तप्रकारेण शकः
८० नवाद्रीन्दुकुशानु ३१७९ युक्तः ४९५९ अयं कलेर्व्यतीताब्दगणः
त् ॥ असौ व्यतीताब्दगणः प्रभाकर १२ हतः ५९५०८ चैत्रमारभ्य गत-
द्रमासै १० युतः ५९५१८ अयं त्रिधा स्थाप्यः । अन्तिमस्य खद्रिलवेना
१० नेन द्वितीयस्थो युतः ६०३६८ अस्य सुरलवेना १८२९ नेन प्रथम-
ानस्थो युतः ६१३४७ अयं त्रिशद्गुणः १८४०४१० गततिथिभि २१
भयुतः १८४०४३१ अयं द्विष्टः । द्वितीयस्थः शिव ११ हतः २०२४४७४१
स्य त्र्यधिकसप्तशतांशेना २८७९७ नेन प्रथमस्थो हीनो जातः
११६३४ अयमेव फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां बुधनिशार्धे सावनोऽहर्गणो
तः । अत्राहर्गणः सप्ततष्टः ६ सितादभीष्टवारो बुधः स्यात् ।

अथात्र विशेषः—अहर्गणे स्वाभीष्टवारो यदि नायाति तदाभीष्ट-
रार्थं सैको वा निरेकोऽहर्गणः कार्यः ।

अन्यश्चापि विशेषः—मलमासात् पूर्वमासेष्वहर्गणानयने पूर्ववर्षा-
मासापेक्षया यद्यधिकोधिमास आगच्छेत् तदा स न ग्राह्यः किन्तु
वर्षोद्भवतुल्या एवाधिमासाः ग्राह्याः ।

एवं स्पष्टाधिमामोत्तरमासे अहर्गणानयने पूर्ववर्षाधिमामासेक्षया यद्यधिकोधिमासो नायाति तथापि स ग्राह्य एव ।

पुनरपि विशेषः—मलमासोत्तरमहर्गणे गतचैत्रादिमासगणनाया-
मधिमासो न ग्राह्यः । मध्ये त्वहर्गणानयने गततिथिग्रहणेऽधिमासस्य
तिथयो गणनीया एवेति ।

अथाहर्गणाद्वलिकानयनं मकरन्दप्रकाशे—

“विधाय भागं युगगणस्य षष्ठ्या पुनः पुनः सा दिनजा ग्रहाणाम् ।

वल्ली भवेच्छेषमिता चतुर्धा ज्ञेयास्ततो मध्यखगा ग्रहज्ञैः ॥”

उदाहरणम्—अहर्गणः १८११६३४ अस्य षष्ठ्यंशलब्धिः ३०१९३
शेषम् ५४ इयमेव प्रथमा वल्ली । प्रथमलब्धस्यास्य ३०१९३ पुनः
षष्ठिभागाल्लब्धं ५०३ । शेषम् १३ इयं द्वितीया वल्ली । पुनर्द्वितीय-
लब्धस्यास्य ५०३ षष्ठिभागाल्लब्धम् ८ । शेषम् १३ इयं तृतीया वल्ली ।
पुनः तृतीयलब्धस्यास्य ८ षष्ठ्यंशलब्धिः ० शेषम् ८ इयमेव चतुर्थी
वल्ली । आसौ क्रमान् न्यासः ८ । २३ । १३ । ५४ इति वालिकानयनम् ।

अथ मध्यमग्रहानयनम् । अत्र यस्मिन् पक्षे ये घटन्ते तस्मिन्
पक्षे ते ग्रहा साध्या इत्याचार्याणामाशयस्तथापि मकरन्दप्रकाराभि-
ज्ञानां छात्राणामुपकारार्थं मकरन्दयुक्त्यैव ग्रहाः साध्यन्ते । यथा
मकरन्दप्रकाशे—

‘यो वल्लिकायां प्रथमावशेषस्तस्मादधःस्था ग्रहाटिकायाम् ।

येऽङ्काः स्थितास्तेषु युगप्रमाणा अङ्का बुधैरादित एव ग्राह्याः ॥

यदा शून्यं भवेद्वर्त्यन्तदा तस्य तल्लिखितान् ।

कदापि नैव गृह्णीयादङ्कान्मध्यप्रसाधने ॥

द्वितीयशेषे प्रथमं विहाय तृतीयशेषे द्वितयं चतुर्थे ।

त्रये तु तत्तल्लगाङ्कयागं बाणैर्भजेच्छेषमितं तु षष्ठ्या ॥

सकृद्गुण्य दिग्भिर्बभजेत्फलं यद्दशान्तरेणापि विहीनितं तत् ।

मध्ये भवेदकंमुखग्रहाणां सहायकः स्पष्टविधानयोग्यः ॥”

उदाहरणम्—पूर्वोक्तता वल्लिका ८।२३।१३।५४ अथ रविवाटि-
कायां प्रथमवल्लिकातल्लस्थाङ्काः ८।५२।१३।१।३३ द्वितीयवल्लोतल-
स्थाङ्काः ८।७।४२।२।३२ तृतीयवल्लोतलस्थाङ्काः ४।१।१८।५९।५२।४७
चतुर्थेवल्लीतलस्थाङ्काः ५३।३३।५२।१६।४० एषां योगः ५१।५२।४७।४३।
३२ एतस्य प्रथमस्थाने पञ्चभक्ते लब्धो राशिः १० शेषं १ षष्ठ्या

सङ्गुण्य अप्रिमाङ्के ५२ युतं ११२ दशभिर्भक्तं लब्धं भागाः ११ शेषं षष्ठ्या सङ्गुणितम् १२० अप्रिमाङ्के ४७ युतं १६७ पुनदशभिर्भक्त्वा भाः कलाः १६ शेषं ७ षष्ठ्या सङ्गुण्य ४२० अप्रिमाङ्के ४३ युतं ४६३ अभिर्भक्तं लब्धा विकलाः ४६ एषां क्रमेण न्यासः १०।११।१६।४६ य कलादौ मिथिलादेशान्तर १।३५ मृणं कृत्वा जातो मिश्रमान-
लिकमध्यमरविः १०।११।१५।११ अथ तात्कालिकार्थं पद्यम्—

“मिश्रेष्टयोयद्विबरं दिनाद्यं गतिसंगुणम् ।

षष्ठ्या भक्तं लबाद्यं स्यान्मिश्राधिक्ये फलं त्वृणम् ॥

अल्पे ग्रहे धनं कायमेवं तात्कालिका भवेत् ।

चक्रे तु विपरीतः स्याद्राहुकेत्वोस्तथैव हि ॥”

अथ मिश्रमानम् ४४।७ इष्टम् ४०।३६ अनयोरन्तरमृणचाळनदिनादि ३।३१ रवेमध्यमा गतिः ५९।८ अनया मिश्रेष्टान्तरं गुणितम् षष्ठ्या भक्तं लब्धमंशादिचाळनमृणम् ००।३।२८ अनेन हीनो पूर्वानीत-
श्रमानकालिकमध्यमरविस्तात्काले मध्यमरविः । १०।११।११।४३ एवं
न्द्रादयोऽपि साध्याः ॥ (द्रष्टव्यम् १ चक्रम्) ॥

अथ मन्दोच्चानयनपद्यं मकरन्दप्रकाशे—

“नन्दा भूपा प्रहा वेदा रसा बाणगजाः क्रमात् ।

विना चन्द्रं ध्रुवाः प्रोक्ताः सूर्यादीनां नभः सदा ॥

शशिबाणाङ्गभूतुल्यो व्यवस्थितशको मतः ।

व्यवस्थितशक स्वीयाच्छकात्संशोध्य यत्नतः ॥

अन्तरं स्वध्रुवैर्भक्तं फलं यद्विकलात्मकम् ।

तद्व्यवस्थितमन्दोच्चे युक्तमिष्टं तु तद्ववेत् ॥”

अत्रोदाहरणम्—व्यवस्थितशकः १६५१ इष्टशकश्च १७८० अन-
रन्तरम् १२९ रविध्रुवाङ्केनानेन भक्तं लब्धं १४ अनेन विक-
ात्मकेन व्यवस्थितरविमन्दोच्चम् २।१७।१७।९ युतम् २।१७।१७।२३ इद-
ाष्टरविमन्दोच्चं जातम् । एवं कुजादीनामपि । चन्द्रमन्दोच्चं तु मध्य-
प्रहानयनबदेव ज्ञेयम् । (द्र० ३ चक्रम्) ।

अथ रविचन्द्रयाः स्फुटीकरणपद्यम्—

“शोधयेत्स्वस्वमन्दोच्चात् स्वस्वमध्यं प्रयत्नतः ।

शेषं केन्द्रं बुधैर्ज्ञेयं त्र्याधिकं यद्यदा भवेत् ।

षड्भासांशो धयेत्तु षड्भाधिक्यं यदा भवेत् ॥

षड्महीनं तदा कार्यं चक्राच्छोध्यं नवाधिकम् ॥
 खत्रिघ्नः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तदधःस्थान् लिखेदङ्कान् प्रथमं फलपत्रतः ।
 भुजाग्रिमतलस्थाङ्कान् तदधो विलिखेत्क्रमात् ।
 फलयोरन्तरेणैव हन्याद्भुजकलादिकम् ॥
 षष्ठ्याप्तं स्वमृणं कुर्यात् क्रमोत्क्रमवसात्फले ।
 प्रथमे तत्फलं स्पष्टं ज्ञेयं गणितकोविदैः ॥
 तत्फलेन युतो मध्यः केन्द्रे मेषादिषड्भगे ।
 तुलाषट्कस्थिते हीनः स्पष्टखेटो भवेद्भुवम् ॥”

अथ स्फुटराविसाधनार्थमुदाहरणम्—

मध्यमार्क १०।११।११।४३ रविमन्दोच्चा २।१७।१७।२३ दस्मा-
 द्विशोध्य ४।६।५।४० शेषमिदं केन्द्रसंज्ञम् । इदं राशित्रयाधिकत्वात्
 षड्भाद्विशोध्य शेषं भुजः, १।२३।५४।२० एतस्य राशिस्त्रिंशद्गुणः ३० स्व-
 लवै २२ रेभिर्युतः जाता भुजांशाः ५३ एतत्तलस्थाः फलपत्राङ्काः १।४४।४५
 तदग्रिमतलस्थाङ्काश्च १।४६।२ एषामन्तरं जातं फलान्तरम् ०।१।१७ अनेन
 भुजकलादिकं ५४।२० गोमूत्रिकया सङ्गुण्य षष्ठ्या विभज्य लब्धं
 ००।०१।१० इदं प्रथमफले १।४४।४५ युक्तम् जातमिष्टफलम् १।४५।५५
 अनेन मेषादि—केन्द्रत्वाद्युक्तो मध्यमरविः स्फुटरविः १०।१२।५७।३८
 एवं चन्द्रानयनमपि ।

अथ स्पष्टगतिसाधनार्थं पद्यम्—

“गोमूत्रिकायाः क्रमतो हि गुण्या मध्यागतिः स्वस्वफलान्तरेण ।
 षष्ठ्युद्धृता लब्धयुता स्वकेन्द्रे कर्कादिषड्भाशिगते स्वभुक्तिः ॥
 मृगादिषड्भाशिगते च केन्द्रे लब्धेन हीना निजमध्यभुक्तिः ।
 स्फुटा भवेद्भुक्तिरिहेन्दुरव्योरेवं गतिरैरुदिता महद्भिः ॥

अत्रोदाहरणम्—रवेर्मध्यगतिम् ५९।८ फलान्तरेणा००।०१।१७
 नेन गोमूत्रिकया संगुण्य षष्ठ्या विभज्य लब्धम् १।१६ अनेन मेषादि-
 केन्द्रत्वान्मध्यगतिः ५९।८ युक्ता जाता रवेः स्पष्टा गतिः । ६०।२४
 एवं चन्द्रस्यापि ।

अथ कुजादीनां स्फुटीकरणश्लोकाः—

“सूर्यस्य मध्यं बुधशुक्रयोः स्यान्मध्यं स्वमध्यं निजशीघ्रतुङ्गम् ।
 सुरेज्यभौमाकिनभश्चराणां मध्यं स्वमध्यं रविमध्यमुच्चम् ॥

अपास्य मध्यं निजशोघतुंगाच्छेषं भवेद्राशिमुखं स्वकेन्द्रम् ।
षड्भाधिकं बीक्ष्य कुजादिकानां संशोधयेद् द्वादशराशिमध्ये ॥

खत्रिप्रः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
तद्वसात्पूर्ववच्छैश्यं फलमादौ प्रसाधयेत् ॥
तदर्थं स्वमृणं कुर्यात् केन्द्रे मेषतुलादिने ।
परग्रहो भवेदेवं मन्दोच्चान्तं विशोधयेत् ॥
शेषं द्वितीयकेन्द्रं स्यादतो बाहुश्च पूर्ववत् ।
तद्वसात्पूर्ववन्मानन्दं फलं ज्ञात्वा तु तद्ग्रहे ॥
मध्याख्ये स्वमृणं कुर्यात् समस्तं द्विग्रहो भवेत् ।
द्विग्रहं शोधयेच्छीघ्राच्छेषं केन्द्रं तृतीयकम् ॥
केन्द्राद्बाहुस्ततः शीघ्रं पुनः संसाधयेत्फलम् ।
समस्तं स्वमृणं कुर्यात् द्विग्रहे तत्फलं क्रमात् ॥
केन्द्रे मेषतुलाषटके भवेदेवं स्फुटो ग्रहः ।
एवं कुजादिपञ्चानामुदितं स्पष्टसाधनम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—रविमध्यमानयनवदत्र साधितमध्यमभौमः ००।११।
१६।४३ अस्य शीघ्रोच्चं मध्यमार्कः १०।११।११।४३ मध्यमार्कान्मध्यमं
कुजं विशोध्य जातं प्रथमशीघ्रकेन्द्रसंज्ञं ९।२९।५५।०० इदं षड्भाधिक-
त्वाच्चक्राद्विशोधितं २।००।०५।०० एतस्य भुजांशाः ६० एतदधःफलपत्रस्थ-
शीघ्रफलाङ्काः २२।५४ भुजांशाग्रिमाङ्कस्यास्य ६१ तलस्थिताङ्काः २३।१५
अनयोरन्तरम् ००।२१ अनेन भुजकलादिकं ५।०० गोमूत्रिकया गुणितं
००।१०५।०० षष्ठ्या भक्तं लब्धं ००।१।४५ इदं प्रथमफले २२।५४ युतं
जातम् २२।५५।४५ एतस्यार्धेन ११।२७।५२ मध्यमकुजस्तुलादिकेन्द्रत्वा-
द्धीनः कृतः ११।२९।४८।५१ अयमेव परग्रहाख्यो ज्ञेयः । एनं परग्रहं
कुजमन्दोच्चा ४।१०।०२।४० दशमाद्विशोध्य जातं मन्दकेन्द्रम् ४।१०।१३।४९
अस्मात् प्राग्बहुजांशाः १३० पूर्ववद्गृह्यते मान्दफले ९।२६ ॥ ९।१९
अनयोरन्तरम् ००।०७ अनेन भुजकलादिकं १३।४९ गोमूत्रिकया संगुण्य
जातम् १।३६।४३ षष्ठ्या भक्तं लब्धं ००।०।३७ प्रथममान्दफले ९।२६
ऽस्मिन् भूयफलत्वाद्धीनं ९।२४।२३ अनेनापि मेषादिमान्दकेन्द्रत्वात्
मध्यकुजोऽशादौ युतः ००।२०।४१।०६ अयमेव द्विग्रहाख्यः स्यात् । एनं
द्विग्रहं रविमध्याद्विशोध्य जातं तृतीयं शीघ्रकेन्द्रम् ९।२०।३०।३७ इदं

षडभाधिकमतः १२ अस्माद्विशोधितम् २।०९।२९।२३ एतस्य राशिबि-
शद्गुणितः ६० अंशैः ९ युगः जाता भूजांशाः ६९ अस्मात्पूर्वबल्लीघ्रफले
२६।४ ॥ २६।२४ अनयोरन्तरेणा ००।२० नेन गोमूत्रिकया गुणितं भुज-
कलादिकं ९।४७।४० षष्ठ्या भक्तं लब्धम् ००।०९।४८ अनेन प्रथममन्-
दफलं युक्तं जातं २६।१३।४८ अनेनैव तुलादिकेन्द्रत्वाद्धोनो द्विग्रहो जातः
स्फुटकुजः ११।२४।२७।१८ एवमेव बुधादिकानयनमपि ज्ञेयमिति ।

अथ कुजादिकानां गतिस्पष्टीकरणम् । तत्र तावन्मध्यमागतस्तु
प्रथमचक्रे द्रष्टव्या । गतिस्फुटीकरणपद्याम्—मकरन्दप्रकाशे—

“मध्यां गतिं मन्दफलान्तरेण हत्वा हरेदधरसैरिहाप्तम् ।
मध्ये स्वकेन्द्रे किलराशिषट्के कर्कान्मृगान्मध्यगतौ धनर्णम् ॥
मन्दस्फुटा सा च तयोनिता स्याच्छीघ्रा गतिः केन्द्रगतिर्ग्रहाणाम् ।
हत्वाऽथ तां शीघ्रफलान्तरेण षष्ठ्या भजेदाप्तफलं धनर्णम् ॥
मन्दस्फुटायां निजशीघ्रकेन्द्रे मृगादिकर्कादिगते द्वितीये ।
भवेत्तदा भूमिजपूर्वकानां गतिः स्फुटा सैव नभश्चराणाम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—कुत्रह्य मध्यमागतिः ३१।२६ मन्दफलान्तरेणा
००।०७ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता ००।२१७।१८२ षष्ठ्या भक्ता
लब्धं ००।०३।४० इदं कर्कादिकेन्द्रत्वान्मध्यगतौ धनं कार्यमतः ००।३५।
०६ इयमंशादिमन्दस्फुटा गतिः, अनया शीघ्रागतिः ५९।८ हीना कलादिः
२४।०२ केन्द्रगतिः स्यात्, सा च शीघ्रफलान्तरेणा ००।२० नेन गुणिता
००।४८०।४० षष्ठ्या भक्ता लब्धं ००।०८।०१ अनेन मृगादिकेन्द्रत्वान्म-
न्दस्फुटा गति ००।३५।०६ युक्ता जाता कुजस्पष्टागतिः ००।४३।०७ ॥ एवं
बुधादीनामपि गतयः साध्याः (द्र० ४ चक्रम्)

अथायनांशानयनपद्याम्—

“शाकमेकाक्षिवेदोनं द्विःकृत्वा दशभिर्हरेत् ।

लब्धं हीनञ्च तत्रैव षष्ठ्याप्ता अयनांशकाः ॥

लबीकृतोऽर्कस्त्रिगुणो नखाप्तस्तावन्मिताभिर्विकलाभिराढ्याः ।

अत्रोदाहरणम्—शकः १७८० एकाक्षिवेदै ४२१ रेभिर्हीनः १३५९
अयं स्थानद्वये स्थाप्यः द्वितीयस्थो दशभिर्भक्तः १३५।५४ अनेन
प्रथमस्थानस्थो हीनः १२२३।०६ षष्ठ्या भक्तो लब्धं २०।२३।०६
वर्षारम्भेऽयनांशकाः । अथ लबीकृतः सूर्यः ३।२।५७।३८ त्रिभिर्गुणितः

३८।५२।५४ विशत्या भक्तो लब्धं ४७ आभिर्विकलाभिर्वर्षारम्भका-
लकायनांशा युताः जाता इष्टायनांशाः २०।२३।५३।

अथ लङ्कोदयेभ्यः स्वदेशोदयानयनपद्यम्—

मेषादिगे सायनभागसूर्य्ये दिनार्धजाभा पलभा भवेत्सा ।

त्रिष्ठा हता स्युर्दशभिर्भुजैर्दिग्भिश्चरार्धानि गुणोद्धृतान्त्या ॥

लङ्कोदया विघटिका गजभानि गोङ्क-

दस्त्रास्त्रिपक्षदहनाः क्रमगोत्क्रमस्थाः ।

हीनान्विताश्चरदलैः क्रमगोत्क्रमस्थै-

र्मेषादितो घटत उत्क्रमतस्त्वमे स्युः ॥

मिथिलादेशीयपलभा ६ अत उपरोक्तपद्यानुसारेण चरखण्डानि
०।४८।२०

लङ्कोदयाः चखं स्वोदयाः

मी. मे. २७८—६०=२१८

कु. घृ. २९९—४८=२५१

म. मि. ३२३—२०=३०३

घ. क. ३२३+२०=३४३

घृ. सिं. २९९+४८=३४७

तु. क. २७८+६०=३३८

अतएव वृद्धोक्तं पद्यम्—

“अष्टेन्दुपक्षाः शशिवाणपक्षा गुणाभ्ररामा गुणवेदरामाः ।

शैलाब्धिरामा वसुरामरामाः क्रमोत्क्रमान्मेषतुलादिमानम् ॥”

अथ लग्नानयनपद्यम् नीलकण्ठ्याम्—

तात्काले सायनार्कस्य भुक्तभोग्यांशसंगुणात् ।

स्वोदयात् स्वामिहलब्धं भुक्तं भोग्यं रवेस्त्यजेत् ॥

इष्टनाडोपलेभ्यश्च गतगम्यान्निजोदयान् ।

शेषं स्वग्राहतं भक्तमशुद्धेन लवादिकम् ॥

अशुद्धशुद्धभे हीनयुक् तनुव्ययनांशकम् ।

अथ कदा कथं लग्नं साध्यं तदर्थं पद्यम्—

“लग्नं सूर्य्योदयादिष्टदण्डैर्भोग्यप्रकारतः ।

रात्रिशेषघटीभिस्तु साध्यं भुक्तप्रकारतः ॥

यामिनीगतदण्डैर्वा लग्नं षड्भयुताद्रवेः ।

भोग्यप्रकारतस्त्वेवं दिनशेषसमुद्भवैः ॥

दण्डैः सषड्भरचितः साध्यं मुक्तप्रकारतः ।

क्रियालघुत्वमेवं स्याज्ज्ञेयं गोलविदा सदा ॥”

अत्रोदाहरणम्—अथ सूर्योदयादिष्टषट्त्रयः ४०।३६ अत्र ताव-
ल्लाघवार्थं रात्रिगतेष्टषटीभि १२।२२ राभिः सषड्भसूर्योक्तं च भोग्य-
प्रकारेण लग्नं साध्यते । स्पष्टो रविः १०।१२।५७।३८ अयनांशाः २० ३३।
५३ सषड्भसायनः सूर्यः ५।०३।११।३१ अस्य भुक्तांशाः ३।२१।३१
त्रिशदंशेभ्यः ३० शोधिता जाताः सूर्यस्य भोग्यांशाः २६।३८।२९ अथ
सषड्भसायनार्कस्य कन्याराशिगतत्वात् पूर्वानीतैर्भोग्यांशैः कन्य-
कोदयो ३३८ गुणितः ९००४।४७ २२ खान्यु ३० द्यूतो जातो भोग्य-
कालः पलाविः ३००।०९।३५ एवं भुक्तांशैः भुक्तकालो भवति । अथेष्ट-
षटीपलेभ्यो ७४२ भोग्यकालः ३००।०९।३५ शोधितः शेषम् ४४१।५० २५
अस्मात्तुलोदयः ३३८ शोधितः शेषम् १०३ । ५० । २५ तुलादमे
वृश्चिकोदयमान ३४७ मिदं न शुद्धयत्यतस्तुलः शुद्धसंज्ञो वृश्चिको-
ऽशुद्धसंज्ञश्च ज्ञेयः । शेषं १०३।५० २५ खत्रयादृतं ३११५।१२।३० अशुद्धो-
दयमानेना ३४७ नेन भक्तं लब्धमंशाद्यम् ८।५८।३९ मेषादिशुद्धपर्यन्तं
राशिसंख्या ७ अस्यां लब्धांशाद्ये योजिते जातम् ७।८।५८।३९ इदमय-
नांशै २०।२३।५३ हीनं जातं प्रथमलग्नम् ६।१८।३४।४६ इदं सषड्भं
सप्तमलग्नं ०।१८।३४।४६ ॥ लग्नसाधने विशेषः—

“इष्टाधिकानि सूर्यस्य भुक्तभोग्यपलानि चेत् ।

तदेष्टात् त्रिंशता निघ्नात् सूर्याक्रान्तोदयैर्हृतात् ॥

लब्धांशे रहितो युक्तो रविरेव हि लग्नकम् ।

उदये रवितुल्यं स्याल्लग्नं षड्भयुतो रविः ॥

अस्तकाले भवेदेवं ज्ञेयं तत्त्वविदा सदा ॥ १ ॥”

अथ नतोन्नतं दशमच्चतुर्थभावसाधनमाह—

रात्रेः शेषमितं युतं दिनदलेनाहो गतं शेषकं

विश्लेष्यं खलु पूर्वपश्चिमनतं त्रिशच्छ्युतं चोन्नतम् ।

यत्पूर्वोन्नतषड्भयुक्तरवितः पश्चान्नतादित्यतो

यल्लङ्कोदयकैश्च लग्नमिव तन्माध्यं सषड्भं सुखम् ॥ २ ॥

व्याख्या—रात्रेः शेषं = अवशिष्टघट्यादिकं, इतं = गतघट्यादिकं
दिनदलेन = दिनार्धन युतं क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं भवति, (अर्थात् रात्र्यु-
त्तरार्धे जन्मसमयश्चेत्तदा रात्रिशेषं दिनार्धन युतं पूर्वनतं, तथा रात्रि-
पूर्वार्धे जन्मसमयश्चेत् तदा रात्रिगतं दिनदलेन युतं पश्चिमनतं भवति)
एवं अहो = दिनस्य गतं शेषकं दिनदलेन विश्लेष्यं = दिनार्धाद् विशोध्य-
मित्यर्थः, तदा क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यात् । तन्नतं त्रिंशच्छयुतं
= त्रिंशतः शुद्धमुन्नतं स्यात् (पूर्वनते त्रिंशच्छयुते पूर्वोन्नतं, पश्चिमनते
त्रिंशच्छयुते पाश्चिमोन्नतं स्यादित्यर्थः) । [अथ भावद्वयानयनं—यदि-
स्यादि] पूर्वोन्नतषड्भयुक्तरावतः = पूर्वोन्नतघटिकासषड्भसूर्याभ्यामित्यर्थः,
तथा पश्चिमोन्नतादित्यतः = पाश्चिमनतकालतत्कालसूर्याभ्यामित्यर्थः । ळङ्को-
दयकैः = ळङ्काराश्रयद्वयैः “ळङ्कोदया विघाटका गजभानी” त्यादिभिः
लग्नमिव यलग्नं तन्माध्यं = दशमलग्नं स्यात् (अर्थात् पूर्वनते सति
पूर्वोन्नतघटिकासमिष्टकालं प्रकल्प्य, सषड्भसायनसूर्यं तात्कालिकसायन-
सूर्यं प्रकल्प्य, ळङ्कोदयानेव स्वोदयान् प्रकल्प्य भोग्यप्रकारेण लग्नं साध्यं
तद्दशमलग्नं स्यात्, एवं पाश्चिमनते पाश्चिमनतघटिकादिकमिष्टकालं,
ळङ्कोदयान् स्वोदयान् प्रकल्प्य तात्कालिकसायनसूर्यस्य भोग्यांशवशेन
लग्नं साध्यं तद्दशमं भवतीत्यर्थः) तत् सषड्भं सुखं = चतुर्थलग्नं भवतीति ॥

अथ नतोन्नतोपपत्तिः—याम्योत्तरवृत्तेन खण्डितस्य खगोलस्य
प्रागपरविभागेन कपालद्वयं भवति । तत्र याम्योत्तराहोरात्रवृत्तोर्ध्व-
सम्पातादहोरात्रवृत्ते सूर्यो यावतीभिर्घटीभिर्नतः स नतकालः । तथा
याम्योत्तराहोरात्रवृत्तावःसम्पाताद्यावतीभिर्घटीभिरुन्नतः स चोन्नतकालः,
ऊर्ध्वयाम्योत्तरवृत्तातिजावध्यहोरात्रवृत्ते दिनार्धं, तत्प्राधोयाम्योत्तर-
वृत्तावधि रात्रिदलम् । अः प्राक्कपाले क्षितिजाधःस्थे सूर्ये रात्रिशेषं,
पश्चिमकपाले क्षितिजाधःस्थे रात्रिगतमतो रात्रिशेषेण रात्रिगतेन
पृथक् युतं दिनदलं क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यादेव । तथा प्राक्कपाले क्षिति-
जोर्ध्वस्थे रवौ कुजाद्रविं यावद् दिनगतं, पश्चिमकपाले दिनशेषमतो
दिनगतेन दिनशेषेजानतं दिनदलं क्रमात् प्रागपरसंज्ञको नतकालः
स्यात् । तथा नत + उन्नत = ३० ∴ उन्नत = ३० - नत । ∴ उपपन्नम्
नतोन्नतानयनम् । अथ दशमचतुर्थभावोपपत्तिः—क्रान्तिवृत्तयाम्योत्तर-
वृत्तयोरुर्ध्वसम्पातो दशमलग्नमधःसम्पातश्च चतुर्थलग्नं मध्यलग्नमिति

दक्षिणोत्तरे” इति भास्करोक्तेः । तदानयनं तु क्रियालाघवाद् भोग्य-
प्रकारेणैवाचार्येण कृतम् । यथा—पूर्वनते यावतीभिर्घटीभिरधोयाम्यो-
त्तरवृत्ताद्बिहन्नतस्तावतीभिरेव घटीभिः सषड्भरविरूध्वर्ययाम्योत्तर-
वृत्तान्नतो वृत्तयोः सम्पातद्वयस्य षड्भान्तरितत्वात् । अतः सषड्भसूर्य-
दशमलग्नयोरन्तरे सषड्भसूर्यस्य भोग्यांशाः मध्यलग्नस्य भुक्तांशाः
तदन्तर्वतिराशयश्च, तत्सम्बन्धिकालश्चाहोरात्रवृत्ते पूर्वोन्नतघटोत्तस्य एव
पूर्वोक्तयुक्त्या सिद्धोऽत एव “पूर्वोन्नतषड्भयुक्तरवित” इत्युक्तं युक्तमेव ।
तथा पश्चिमनते मध्यलग्नार्कयोरन्तरे रवेर्भोग्यांशाः, खल्वग्नभुक्तांशाः,
तदन्तर्वतिराशयश्चास्ति तत्सम्बन्धिकालश्चाहोरात्रवृत्ते नतकाल एवातोऽत्र
स्थितिद्वयेऽपि भोग्ययुक्त्या दशमलग्नं भवितुमर्हति । तथा स्वयाम्योत्तर-
वृत्तं निरक्षदेशोयक्षितिजं ध्रुवस्थानगतत्वात्, तस्मान्मध्यलग्नसाधने
निरक्षोदयमानग्रहणमेव समुचितम् । तथा च दशमचतुर्थलग्नयोर्मिथः
षड्भान्तरितत्वान्मध्यं सषड्भं सुखं स्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २ ॥

भा०—रात्रि में मध्यरात्रि से ऊपर इष्टकाल हो तो रात्रिशेष घटी को दीनार्ध
में जोड़ने से पूर्वगत होता है, यदि मध्यरात्रि से पूर्व (पहले ही) इष्टकाल हो तो
रात्रिगतघटी को दिनदक्ष में जोड़ने से पश्चिमगत होता है । तथा दिन में मध्याह्न
से पूर्व इष्टकाल हो तो दिनगतघटी को दिनार्ध में घटाने से पूर्वगत, यदि मध्याह्न
से ऊपर इष्टकाल हो तो दिनशेष घटी को दीनार्ध में घटाने से पश्चिमगत होता है
और पूर्वगत को ३० तीस में घटाने से पूर्वोन्नत तथा पश्चिमगत को ३० में घटाने
से पश्चिमोन्नत होता है । इस प्रकार से यदि पूर्वगत हो तो पूर्वोन्नतघटी को इष्ट-
काल कल्पना करे और सायनसूर्य में ६ राशि जोड़ करके सायनसूर्य कल्पना करे,
तथा पश्चिमगत हो तो पश्चिमगतघटी को इष्टकाल कल्पना करे और तात्कालिक
सायनसूर्य को सायनसूर्य, तथा लङ्कोदयमान को स्वोदयमान मानकर (दोनों
संस्था में) भोग्य प्रकार से ही लग्नसाधन करे तो दशमलग्न होता है । उसमें ६
राशि जोड़ने से सुखभाव (चतुर्थलग्न) होता है ॥ २ ॥

उ० दी०—अथ नतोन्नतसाधनम्—इष्टं ४०।३६ दिनमानेना २८।२४
नेन हीनितं जातं रात्रिगतेष्टदण्डमानम् १२।२२ इदं दिनार्धेना १४.७
नेन युतं जातं रात्रौ पश्चिमगतम् १६।२९ इदं ३० त्रिंशच्छ्रुतं जात-
मुन्नतम् ॥३१॥

अथ दशमलग्नसाधनम्—

तत्र क्रियालाघवार्थं उन्नतघटीषड्भयुक्तरवितः भुक्तप्रकारेणोदा-

हरणं प्रदर्श्यते । तात्कालिकोऽर्कः १०।१२।५७।३८ अयनांशाः २०।२३।
५३ सायनाः ११।०३।२१।३१ सषड्भः ५।३।२१।३१ अस्य भुक्तांशाः
३।२१।३१ एभिः कन्योदयमानं २७८ गुणितम् ९३३।४१।३८ खान्युद्युतम्
जातानि भुक्तपलानि ३१।७।२३ सन्नतपलेभ्यः २११ संशोध्य शेषं
१७९।५२।३७ अस्मात् सिंहोदयो न शुद्धयत्यतः सोऽशुद्धसंज्ञः । शेषम्
१७९।५२।३७ त्रिंशता गुणितम् ५३९६।१८।३० अशुद्धलङ्कोदयमानेना-
२९९ नेन भक्तं लब्धमंशाद्यम् १८।२।५२ मेवादशुद्धराशिभ्यो ५ लब्धां-
शाद्यं शोधितं जातम् ४।११।५७।८ इदमेभि २०।२३।५३ रयनभागै-
र्द्दिनं जातं दशमलभम् ३।२१।३३।१५ एतद्राशिषट्केन युतं जातं
चतुर्थलभम् ९।२१।३३।१५ ॥ २ ॥

अथावशिष्टभावसन्धानयनं तत्फलं चाह—

त्र्यंशो व्यस्तखभस्य भूयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो

बन्धौ तेऽपि च साङ्गभास्तनुमुखाः सन्धिर्द्वियोगोऽर्धितः ।

शून्यं सन्धिषु भावगेऽखिलफलं स्याद्भावसन्ध्यन्तरे-

णाप्तं सन्धिखगान्तरं क्षयचयं भावाधिकेऽल्पे खगे ॥३॥

व्याख्या—व्यस्तखभस्य=सप्तमभावोनदशमलभस्य, त्र्यंशः=तृतीयांशः

द्विष्टः=स्थानद्वये स्थाप्यः, भूयमहतः=एकत्रैकेनान्यत्र द्वाभ्यां गुणित
इत्यर्थः, पृथक् पृथक् स तनौ=लग्ने योज्यस्तदा क्रमेण द्वितीयतृतीयभावौ
भवतः । तथैव स एव त्र्यंशो द्विच्युतः=द्वाभ्यां शुद्धो भूयमहतो बन्धौ=
चतुर्थभावे योज्यस्तदा क्रमेण पञ्चमषष्ठभावौ भवतः । तेऽपि चानन्तरानीता
द्वितीय-तृतीय-पञ्चम-षष्ठभावाः साङ्गभाः=षड्राशिसंहिताः क्रमेणाष्टम-
नवमैकादशद्वादशभावा भवन्ति, एव तनुमुखाः=तन्वादयो द्वादश-
भावाः सिद्धाः ।

अथ सन्धानयनं-द्वियोगोऽर्धितः=द्वयोरसन्नस्थभावयोर्योगोऽर्धितः
सन्धिर्भवति स एव पूर्वभावस्य विरामसन्धिरप्रिमभावस्यारम्भसन्धिः
स्यादित्यर्थः ।

(अत्र विशेषः-भावद्वययोगे द्वादशाधिकत्वेऽपि चक्रत्यागो न कार्यः ।
तथा च पूर्वभावे यदि दशैकादश वा राशयोऽग्रिमभावे शून्यमेको वा
राशिस्तदा शून्यैकस्थाने द्वादश संयोज्य योगः कार्यः ।)

अथ भावफलम्—सन्धिषु स्थिते प्रहे शून्यं=शून्यफलं, भावगे=भाव-

राश्यंशादिभिस्तुल्ये ग्रहेऽस्त्रिंशत्फलं=पूर्णफलं रूपमितं स्यात् । भावाधिके-
ऽरूपे खगे सात सान्धखगान्तरं=सान्धग्रहान्तरं । भावसन्ध्यन्तरेमाप्तं
=भक्तं फलं क्रमात् क्षयचयं भवति, (भावाधिके ग्रहे विरामसान्धखगा-
न्तरं विरामसान्धभावान्तरेण भक्तं फलं क्षयं=अवरोहाख्यं, भावाल्पे
खगे आरम्भसान्धग्रहान्तरमारम्भसान्धभावान्तरेण भक्तं फलं चयं
=आरोहाख्यं भवतात्यर्थः ॥ ३ ॥

अत्रापपत्तिः—प्रथमचतुर्थलभान्तरस्य तुल्यास्त्रयो विभागाः क्रान्ति-
वृत्ते द्वितीयाद्यस्त्रयो भावाः । तथा चतुर्थसप्तमान्तरस्य समास्त्रयो
भागाः पञ्चमाद्यस्त्रयो भावाः, एवं सप्तमदशमान्तरेऽष्टमाद्यस्त्रयो,
दशमप्रथमलभान्तरे चैकादशाद्यस्त्रयो भावाः प्रीचीनैर्दाताः । अत एव
लभचतुर्थान्तरस्य त्रिभागेन = $\frac{\text{च-ल}}{३} = \frac{६ + \text{च-ल}-६}{३} = \frac{६ + \text{च}-(६ + \text{ल})}{३}$

= $\frac{\text{दशम-सप्तम}}{३}$ अनेनैकगुणितेन युतं लभं द्वितीयो भावो द्विगुणेन
युतं तृतीयो भावः स्यादेव । तथा चतुर्थसप्तमान्तरत्र्यंशेन = $\frac{\text{स-च}}{३}$
= $\frac{६-६ + \text{स-च}}{३} = \frac{६-(\text{च} + ६-\text{स})}{३} = \frac{२-(\text{द-स})}{३}$ अनेनैकगुणेन युतो

बन्धुभावः पञ्चमो भावो भवितुमर्हति । द्विगुणेन युतस्तदा षष्ठभावः
स्यादेव । तथा वृत्तसम्पातद्वयस्य षष्ठभान्तरतत्वात् द्वितीयाद्योऽपि
साङ्गभा अष्टमादयः स्युः । भावद्वयान्तरस्य मध्यस्थानमेव सन्धिः तस्य
राश्यादिमानं=प्रभा + $\frac{\text{द्विभा-प्रभा}}{२} = \frac{\text{प्रभा} + \text{द्विभा}}{२}$ अतः “सन्धिद्वि-

योगोऽर्धित इत्यन्तमुपपन्नम् । अथ भावफल्युक्तिः—तत्र प्राचीनवचनम्—
“भावप्रवृत्तौ हि फलप्रवृत्तिः पूर्णं फलं भावसमांशकेषु ।

द्वासः क्रमाद्भावविरामकाले फलस्य नाशः कथितो मुनीन्द्रैः ॥”

आरम्भसन्ध्यग्रहो भावप्रवृत्तस्तत एव फलप्रवृत्तिराप ततः क्रमेणो-
पचीयमानं फलं भावसमे ग्रहं सति परमं रूपमितं भवति, तत्र सान्धि-
ग्रहान्तरमाप परमं भावसन्ध्यन्तरतुल्यं भवति, ततः क्रमेण फलस्यापचयः
विरामसान्धसमे ग्रहे फलस्य नाशस्तत्र सान्धखगान्तरमपि शून्यमतः
सान्धखगान्तरवशेनैव फलस्योपचयापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो यदि
भावसन्ध्यन्तरतुल्यसान्धखगान्तरेण परमं फलं रूपमितं १ लभ्यते

तदेष्टसन्धिखगान्तरेण किमिति $\frac{१ \times (सं ८ प्र)}{भा ८ सं} = \frac{सं ८ प्र}{भा ८ सं}$ षष्ठस्थाने भाव-
फलमित्युपपन्नम् सर्वम् ॥ ३ ॥

भा०—दशमभाव में सप्तमभावको घटाकर उसका तृतीयांश लग्नमें जोड़ने से द्वितीयभाव, और द्विगुणिततृतीयांश जोड़ने से तृतीयभाव होता है, और उसी तृतीयांशको दो राशि २ में घटाकर शेषको चतुर्थभाव में जोड़नेसे पञ्चमभाव, और द्विगुणित शेषको चतुर्थ भावमें जोड़नेमें षष्ठभाव होता है । इस प्रकार १, ३, ५, ६, ये चार भाव हुए इनमें प्रत्येकमें ६ राशि जोड़ने से क्रमसे ८, ९, ११, १२ ये चार भाव होते हैं, और चार भाव १, ४, ७, १० पूर्व श्लोकसे सिद्ध हो चुके हैं एवं तन्वादि द्वादशभाव सिद्ध हुए । आमन्त्रस्थ हो दो भावों का योगार्ध करने से प्रथमभावकी विराम सन्धि और अग्रिमभावकी आरम्भसन्धि होती है । सन्धिके तुल्य ग्रहके राश्यंशकला हो तो भाव फल, शून्य, और भावके तुल्य हो तो सम्पूर्ण फल १ होता है । यदि भाव से अधिक (आगे) ग्रह हो तो विरामसन्धि ग्रहान्तरको विरामसन्धिभावान्तर से भाग देने से लब्धि भावफल क्षय (अवरोही संज्ञक) होता है । यदि भाव से अल्प (पीछे) ग्रह हो तो आरम्भ सन्धिग्रहान्तरको आरम्भ सन्धि और भावके अन्तर से भाग देने से लब्धि चय (आरोही संज्ञक) होता है ॥ ३ ॥

उ० दी०—व्यस्तखभस्यास्य ३।२।५।८।२९ त्र्यंशः १।००।५९।२९
अत्र शेषम् २ अतः स्थानद्वयेऽपि सरूपोन्तिमावयवो प्राह्योऽतः १।००।
५९।३० अयं स्थानद्वये स्थाप्यः । एकत्रैकेन गुणितः १।००।५९।३०
लग्नेना ६।१८।३४।४६ नेन युतो जातो द्वितीयभावः ७।१९।३४।१६ ।
अन्यत्र द्वाभ्यां हतः २।१।५९।०० लग्नेना ६।१८।३४।३६ नेन युक्तो
जातस्तृतीयो भावः ८।२०।३३।४६ । अथ द्वाभ्यां २ व्यस्तखभस्य त्र्यंशः
१।००।५९।३० शोधितः ००।२९।००।३० एकगुणेनानेन ००।२९।००।३०
युक्तः सुखभावः ९।२१।३३।१५ जातः सुतभावः १०।२०।३३।४५ द्विगु-
णेना १।२८।१।०० नेन सुखभावो ९।२१।३३।१५ युक्तो जातो रिपुभावः
११।१९।३४।१५ । सिद्धा इमे षड्भावाः भार्ययुक्ता अपरेऽपि षड्भावाः
स्युरेवं द्वादश भावाः सिद्धयन्ति । द्र० ७ चक्रम् ।

अथ सन्ध्यानयनोदाहरणम्—तनुभावः ६।१८।३४।४६, धनभावः
७।१९।३४।१६ अनयोर्योगः १४।८।९।२। अधितः ७।४।४।३१ अयं
तनुभावस्य विरामसन्धिर्धनभावस्यारम्भसन्धिः । एवमग्रेऽपि । द्र०
७ चक्रम् ।

भावकुण्डलीनिर्णयार्थं द्रष्टव्यम् ८-९ चक्राधःस्थितगद्यम् । तथा ८-९ चक्रे च ।

अथ रूपात्मकभावफलोदाहरणम्—रविः १०।१२।५७।३८ सुतभाव-
ह्यारम्भसन्धिः १०।६।३।३० अनयोरन्तरम् ००।६।५४।८ इदं षष्ठ्या
सवर्णितम् २४८४८ ॥ अथ सुतभावः १०।२०।३३।४५ अस्यारम्भसन्धिः
१०।६।३।३० अनयोश्चान्तरम् ००।१४।३०।१५ षष्ठ्या सवर्णितम् ५२२१५
अनेन ग्रहसन्ध्यन्तरेण २४८४८ इदं भक्तं लब्धम् ००।२८।३३।९ इदं
रूपात्मकभावफलम् । अस्यैव त्र्यंशः ९।३।१।३ विंशोपात्मकं भावफलम् ।
एवमग्रेऽपि । द्रष्टव्ये १०—११ चक्रे । इति ॥

अथ दृष्टिसाधनमाह—

सैकाग्रिद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्रमेकादिभे

द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य गुरुणा चेदष्टवेदे कृताः ।

मन्देनाङ्कयमेऽसृजा नगगुणेऽङ्का भादिजाः संस्कृता

भाग्नक्षयवृद्धिखानललवेनाब्धयुद्धता दृग् भवेत् ॥४॥

व्या०—यः पश्यति स द्रष्टा । यो दशनार्हः स दृश्यः दृश्य एव
दृश्यकः । द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य=द्रष्टो नितस्य दृश्यस्य=एकादिभे शेषे सति
क्रमेण सैकाग्रिद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्र भादिजाः=राशिसम्बन्धि-
नोऽङ्काः=दृष्टिध्रुवाङ्का भवन्ति ।

अथ गुरुशनि कुजानां विशेषमाह—चेद् गुरुर्द्रष्टा तदा गुरुणा वर्जित-
दृश्यकस्याष्टवेदे=अष्टभे चतुर्भे च कृताः=चत्वारो दृष्टिध्रुवाङ्का ग्राह्याः ।
मन्देन=शनैश्चरेण वर्जितस्याङ्कयमे(९।२)=नवभे द्विभे च शेषे कृताः=चत्वार
एव । तथाऽसृजा=मंगलेन वर्जितस्य नगगणे (७।३)=सप्तभे त्रिभे शेषे
कृताः=चत्वार एवाङ्का भवन्ति । अन्याङ्कभे शेषे तु यथाक्रमं पूर्वोक्ता एवाङ्का
भवन्तीत्यर्थः । ते भादिजाः=राशिभवाः अङ्का भाग्नक्षयवृद्धिखानललवेन
संस्कृताः=(यो भादिजोऽङ्कस्तस्मादग्निमाङ्केऽल्पश्चेत्तदा तयोरन्तरं क्षयः,
यद्यग्निमाङ्कोऽधिकस्तदा तदन्तरं वृद्धिर्भवति, अतः शेषस्यांशाविगुणित-
क्षयवृद्धिर्त्रिंशंशेन क्रमादूनयुताः) ते चाब्धयुद्धताः=चतुर्भोक्तास्तदा दृग्
=दृष्टिर्भवेत् ॥ ४ ॥

अत्रोपपत्तिः—‘‘त्र्यंशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यन्ति खेटाश्चर-
॥ भिवृद्धया । मन्दो गुरुर्भूमसुताः परे च क्रमेण सम्पूर्णदृशो भवन्ति ॥’’

इति वचनेन यदि द्रष्टृदृश्यग्रहयोरन्तरमेको राशिस्तदा द्रष्टुर्ग्रहात् दृश्यो द्वितीये राशौ तत्र दृष्टिः शून्यम् । यदि तयोरन्तरं द्वौ राशी तदा द्रष्टुर्ग्रहात्तृतीये दृश्यग्रहस्तत्रैकचरणो दृष्टिः, यदि तयोरन्तरं राशि-त्रयं तदा दृश्यस्य चतुर्थस्थानस्थितत्वात् त्रिपादमिता दृष्टिरेवं सर्वे दृष्टिध्रुवांका उपपद्यन्ते । अनयैव युक्त्योपरोक्तवचनेन गुरोश्चतुरष्ट-राश्यन्तरे, शनेद्विनवराश्यन्तरे, भौमस्य त्रिसप्तराश्यन्तरे सम्पूर्णदृष्टि-श्चतुश्चरणात्मिका भवत्यतस्तत्र तेषां चत्वारो राशिजाङ्को ग्राह्य इत्युपपन्नम् ।

एवं सिद्धदृष्टिचरणचक्रम—

शेषराशि-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
दृष्टिपादाङ्काः-	०	१	३	२	०	४	३	२	१	०	०	०

अथ दृष्टिसाधनोपपत्तिः—द्रष्टुर्ग्रहात् कियतान्तरेण दृश्यग्रहोऽप्रतो वर्तते तज्ज्ञानार्थमेव द्रष्टा वर्जितः कार्य्यः । तत्र शेषराशिसंख्याध-स्थोऽङ्को ग्राह्योऽंशादिभिश्चानुपातो—यदि त्रिशदंशैगतैष्यान्तरतुल्यक्षयो वृद्धिर्वा लभ्यते तदा शेषांशैः किमिति = $\frac{(ग-ए) \times \text{शेष}}{३०}$ अनेन फलेन गताङ्कः क्षयात्मकेन हीनो, वृद्धयात्मकेन युक्तः कार्य्यस्तदा चरणात्मिकेष्टदृष्टिः स्यादतः सा चतुर्भक्ता रूपादिका भवतीत्युपपन्नम् ॥ ४ ॥

भाषा—देखनेवाला द्रष्टा और जिसको देखे वह दृश्य कहलाता है । इसलिये जिस ग्रह को दृष्टि साधन करना हो वह द्रष्टा, और जिस ग्रह वा भाव पर दृष्टि विचार करना हो वह दृश्य है । द्रष्टा ग्रहको दृश्य में घटाकर राशिस्थान में यदि एक शेष बचे तो ०, दो बचे तो १, तीन बचे तो ३, चार बचे तो २, पाँच बचे तो ०, छ बचे तो ४, सात बचे तो ३, आठ बचे तो २, नौ बचे तो १, और दश, ग्यारह, बारह, बचे तो ०, ये राशिज अंक होते हैं । फिर राशिज अंक और उससे अग्रिम अंक के अन्तर से शेष अंशादि को गुणा करके उसमें ३० का भाग देकर लब्ध (राशिज अङ्क से अग्रिमांक भलर हो तो क्षय, और अधिक हो तो चय होता है । उसको) क्षय को राशिज अङ्कमें घटावे और चय को जोड़े फिर उसमें चार का भाग देने से लब्ध रूपादिक दृष्टि होती है ॥ ४ ॥

उ० दी०—द्रष्टा रविणा १०।१२।५७।३८ दृश्यकश्चन्द्रो ७।१४।१५ वर्जितः शेषम् ८।१८।६।३७ अत्र राशिः ८ अतो भादिजोऽङ्कः २ एत-

स्याग्रिमाङ्कः १ अन्योरन्तरमृणम १ अनेन शेषांशान् १८।६।३७ संगुण्य
१८।६।३७ त्रिंशता विभज्य लब्धेना ००।३६।१३ नेन भादिजोऽङ्कः २
रहितः १।२३।४७ अन्ध्युद्धतो जाता चन्द्रोपरि रवेर्हृष्टिः ००।२०।५७ एवं
सर्वेषां ग्रहाणाम् द्र० १२ चक्रम् । एवमेव भावोपरिग्रहाणां दृष्टिर्भवति
द्र० १३ चक्रम् ॥ ४ ॥

अथ ग्रहाणामुच्चबलं सप्तवर्गजबलं चाह—

नीचोनो भागणाच्च्युतः षडधिकश्चेत्षडहदौच्चं बलं

स्वर्क्षेऽर्धं सममेऽष्टमत्रिचरणा मूलत्रिकोणे बलम् ।

मित्रर्क्षेऽङ्घ्रिधीष्टमे त्रय इभांशा वैरिमेऽष्ट्यंशको

दन्तांशोऽथरिमे गृहादिपवशात्खेटस्य सप्तैक्यजम् ॥ ५ ॥

उया०—नीचोनः=स्वनीचहीनो ग्रहश्चेद्यदि षडधिकस्तदा भागणाद्
=द्वादशराशिभ्यश्च्युतः=शोभितः, षडहत=षडभक्तः, फलं और्ध्वं=उच्च-
सम्बन्धबलं भवति, स्वर्क्षे=स्वराशौ अर्धं=रूपार्धं=चरणद्वयमिति यावत्
बलं स्यात्, सममेऽष्टमः=अष्टमांशो बलं, मूलत्रिकोणे त्रिचरणा, मित्रर्क्षे-
ऽङ्घ्रिः=एकचरणः, अधीष्टमे=अधिमित्रराशौ त्रय इभांशाः=त्रिगुणिता-
ष्टमांशा इत्यर्थः, वैरिमे=शत्रुराशौ अष्ट्यंशः=षोडशांशः, अथरिमे
=अधिशत्रुराशौ दन्तांशो=द्वात्रिंशद्भागो बलं स्यात् । एवं खेटस्य सप्तैक्यजं
=सप्तानां (गृह-होरा-द्रेष्काण-सप्तमांश-नवमांश-द्वादशांशत्रिंशांशानां)
वर्गाणामैक्यजं=योगजं बलं गृहादिपवशान्=गृहादिसप्तवर्गस्वभाविवशात्
ग्राह्यमित्यर्थः । अत्रत्यविशेष उदाहरणे विलोक्यः ॥ ५ ॥

अत्रोपपत्तिः—यः कश्चिदुच्चस्थित उच्चकर्मकृत् स बलवान्, यश्च
नीचस्थो नीचकर्मकृत् स निर्बलो भवतीति सर्वत्र प्रसिद्धमेवास्ति । अत
एव नीचस्थस्य ग्रहस्यापि बलं शून्यं, तत् उच्चवाभिमुखं गच्छतो बलम-
प्युपचीयमानं परमोच्चस्थाने परमं रूपमितं भवितुमर्हति । अत एव
यथा यथा नीचग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलस्याप्याधिक्यमतो
नीचग्रहान्तरवशेनैवोच्चबलस्यानयनं समुचितम् । उच्चसमे ग्रहे नीच-
ग्रहान्तरं परमं षड्राशिसमं तत्र यदि परममुच्चबलं रूपमितं तदेष्टनीच-
ग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(ग्र-नी) \times १}{६}$ = इष्टोच्चबलं स्यादेव । तथा
च परमोच्चस्थानाद् भिन्नस्थानस्थे ग्रहे नीचग्रहान्तरं यदेव षड्भाल्पं
तदेव बलानयनार्थं ग्राह्यम् । तत्तुच्चात् पृष्ठस्थे ग्रहे नीचोनो ग्रहः षड्-

भालप एव । उक्त्वाद्ग्रन्थे ग्रहे नीचोनो ग्रहः षड्भाधिकः स भगणा-
च्छ्रुतः षड्भालपो ग्रहोननीचसमो भवितुमर्हत्यतो नीचोनो भगणा-
च्छ्रुतः षडधिकः” इत्युक्तं सयुक्तिकमेव । उच्चस्थाने सर्वोत्कृष्टत्वाद्वृषमिति
पूर्णं बलं, ततः क्रमापचयेन मूलत्रिकोणादौ तारतम्यात् त्रिचरणादिवलं
स्वीकृतमाचार्यैरित्युपपन्नम् ॥ ५ ॥

भा०—स्पष्ट ग्रहमें अपने नीचको घटावे यदि ६ राशिसे अलग हो तो उसीमें
६ का भाग देने से, यदि ६ राशि से अधिक हो तो उसको १२ राशि में घटाकर
शेषमें ६ का भाग देनेसे उस ग्रहका उच्च बल होता है । अपनी राशिमें दो चरण,
समको राशिमें, अष्टमांश, मूलत्रिकोणमें तीन चरण, मित्रकी राशिमें एक चरण,
अधिमित्रकी राशिमें त्रिगुणित अष्टमांश, शत्रुकी राशिमें षोडशांश, अधिशत्रुकी
राशिमें वत्तीसवाँ भाग बल होता है । इस प्रकार ग्रहों के सप्तवर्गज बल गृहादि
सप्तवर्गके स्वामीके वशसे ग्रहण करना चाहिए । अर्थात् ग्रह जिसके वर्ग में हा वह
मित्र शत्रु आदिमें जा हो वही बल ग्रहण करे ॥

विशेष—जो राशि स्वग्रह और मूलत्रिकोण दोनों होता हो, अथवा उच्च, स्वग्रह
और मूलत्रिकोण तीनों हाता हो तो वहाँ कौन बल ग्रहण करना चाहिए इस
विषयके निर्णयमें साराबलके वचन उदाहरण (२४) चक्र में लिखा है देखा ॥५॥

उ० दी०—अत्र तावत् ग्रहाणामुच्चनीचविभागा बृहज्जातके —

“अजवृषभमृगाङ्गनाकुलीरा क्षवबाणजौ च दिवाकरादितुङ्गाः ।

दशाशास्त्रमनुयुक्तथोन्द्रयांशौस्त्रिनवकविशर्ताभिश्च तेऽस्तनाचाः ॥”

अत्र सूर्यः १० । १२ । ५७ । ३८ अस्य नीचम् ६।१० नीचानः सूर्यः
४।२।५७।३० षड्भालपत्वाष्टक्रान्त-शोषिताऽतः षड्भक्तलब्धं शून्यम् ००
शेषम् ४।३।५७।३० षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहारेण विभज्य लब्धमु-
पयुपारं संयोज्य जातम् २४५।२७।३ षड्भक्तलब्धं ४० शेषम् ५।२७।३०
पुनः षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य जातं राश्यादिस्थानीयम् ३५४।
३ षड्भक्तलब्धम् ५९ अतः रवेः रूपायुष्यबलम् ००।४०।५९ एवं सर्व-
षाम् । द्र० १४ चक्रम् ।

अथ निसर्गमित्रसमशत्रवः १५ चक्रत एव ज्ञेयाः किमत्र लेख-
प्रयासेन । तात्कालिकमित्रामित्रज्ञानार्थं तु—

“अन्योन्यस्य धनव्ययायसहजव्यापारबन्धुस्थिता-

स्तत्काले सुहृद इति ।”

यथात्र रवेर्द्वितीया भौमः चतुर्थो गुरुः, दशमश्चन्द्रः एकादशः शुक्रः

एते मित्राणि । अन्योन्यस्येत्याद्युक्तस्थानेभ्योऽन्यत्रस्थौ बुधशनी तेन सूर्यस्य बुधशनी शत्रू भवतः । एवं सर्वेषां विचार्यम् । अभिमित्रादिचकार्थं तु द्रष्टव्या १७ चक्राधःस्थिता चण्डेश्वरोक्तिः । अलमत्र लेखविस्तरेणेति ।

अथ सप्तवर्गेश्वरचक्रं तु बृहज्जातकादित एव ज्ञेयम् । ततो बलम् । यथा—रविरधिशत्रुगृहेऽतो रूपस्या १ स्य दन्तांशो गृहबलम् ००।१।५२। स्वहोरायामर्द्धम् ००।३०।०० शत्रुद्रेष्काणेऽतोऽष्ट्यंशकः ००।३।४५ । सप्त-सप्तमांशेऽतोऽष्टमांशकः ००।७।३०। अधिशत्रुनवमांशे दन्तांशः ००।०१।५२ अभिमित्रद्वादशांशे त्रय इमांशाः ००।२२।३० अभिमित्रत्रिंशांशेऽपि त्रय इमांशाः ००।२२।३० एवं सर्वेषाम् । द्र० २४ चक्रम् ।

अथैषां सप्तवर्गजबलानां योगो रवैरैक्यजं बलम् १।२९।५९ । एवं सर्वेषाम् । द्र० २५ चक्रम् ॥ ५ ॥

अथ युग्मायुग्मराशिनवांशबलं केन्द्रादिवलं चाह—

शुक्रेन्दू समभांशके हि विषमेऽन्ये द्युरङ्घ्रिं बलं
केन्द्राद्येषु च रूपकार्धचरणान् यच्छन्ति खेटाः क्रमात् ।

स्त्रीखेटौ चरमे नराः प्रथमके ज्ञीवौ च मध्ये तथा

द्रेष्काणे वितरन्ति पादमुदितं स्यात् स्थानवीर्यं त्विदम् ॥ ६ ॥

व्या०—शुक्रेन्दू समभांशके=समराशौ समनवांशके वा स्थितौ तदाङ्घ्रि=एकचरणं बलं दद्याताम्, यदि समराशौ समनवांशे चोभयत्र स्थितौ तदा पादद्वयमन्यथा शून्यं बलमित्यथेत एव सिद्धं स्यात् । तथान्ये =रविकुजबुधगुरुशनयः विषमे=विषमराशौ विषमनवांशे वा स्थिताः अङ्घ्रि=एकचरणं बलं द्युः, यदि विषमराशौ विषमनवांशे चोभयत्र स्थितास्तदा पादद्वयमन्यथा शून्यं बलं स्यात् ।

अथ केन्द्रादिवलमाह—केन्द्राद्येषु=केन्द्र-पणफरापोक्लिमेषु स्थिताः खेटाः=सर्वे ग्रहाः क्रमेण रूपकार्धचरणान् बलानि यच्छन्ति; (केन्द्रस्था रूपतुल्यं, पणफरस्था अर्धं, आपोक्लिमस्थाश्चरणमेकचरणं बलं ददतीत्यर्थः.)

अथ द्रेष्काणबलमाह—स्त्रीखेटौ=चन्द्रशुक्रौ चरमे=तृतीयद्रेष्काणे, नराः=पुरुषग्रहाः=रविकुजगुरुवः प्रथमके=प्रथमद्रेष्काणे, तथा स्त्रीवौ=नपुंसकौ=शनिबुधौ मध्ये=द्वितीयद्रेष्काणे पादं=एकचरणं बलमिति यथोक्ता ग्रहाः वितरन्ति=ददतीत्यर्थः । इदं=पञ्चमोदितं स्थानवीर्यं=स्थानबलं स्यात् ॥ ६ ॥

अत्रोपपत्तिः—समराशीनां स्त्रीराशित्वात् चन्द्रशुक्रयोश्च स्त्री-
ग्रहत्वादेतयोः समभांशके, तथाऽऽप्येषां पुरुषग्रहत्वात् विषमे पुरुष-
राशावेव बलप्रदत्वं समुचितम् ।

केन्द्रादिबलार्थं तु गर्गवचनम्—‘केन्द्रस्थः पूर्णबलो मध्यबलः
पणफरस्थितस्तद्वत् । आपोक्लिमगः प्रोक्तो हीनबलः खेचरो मुनिभिरिति ॥’
अत एव केन्द्रस्थः पूर्णबलत्वाद्भूमितं पणफरस्थो मध्यबलत्वादर्थं, आपो-
क्लिमस्थो हीनबलत्वाच्चरणं बलं दातुमर्हत्येवेति ।

द्रेष्काणबलयुक्तिः—प्रहास्तु पुनपुंसकस्त्रीभेदास्त्रिंशः सन्ति । तत्र
पुरुषाणां प्रधानत्वात्प्रथमाधिकारः स्त्रीणां तूत्तराधिकारो भवति । तथा
नपुंसकानां तयोर्मध्यस्थत्वान्मध्यमाधिकारः समुचित एवेत्य एव “स्त्रीखेटौ
चरमे” इत्यादि द्रेष्काणबलकथनं सयुक्तिकमेवेति ॥ ६ ॥

भाषा—शुक्र और चन्द्रमा समराशि वा सम राशिके नवांश में रहें तो १
चरणबल देते हैं (यदि समराशि और समराशि के नवांश दोनों में रहें तो दो
चरणबल, और समराशि वा सम नवांश में दोनों ही में न रहें तो युगमायुग्म बल
शून्य समझना चाहिये) और रवि मङ्गल बुध बृहस्पति शनि ये विषम राशि वा
विषम नवांश में हों तो १ चरण, (विषम राशि और विषम नवांश दोनों में हों
तो दो चरण, अन्यथा शून्य युगायुग्म बल) होता है । अब केन्द्रादि बल कहते
हैं । केन्द्रस्थित ग्रह रुरु (चारो चरण), पणफरस्थित २ चरण, आपोक्लिमस्थ
१ चरण बल देते हैं । स्त्रीग्रह (शुक्र चन्द्रमा) तृतीयद्रेष्काण में; पुरुष ग्रह
(रवि, मङ्गल, बृहस्पति) प्रथम द्रेष्काण में, नपुंसक (शनि बुध) द्वितीय
द्रेष्काण में, एक एक चरण द्रेष्काण बल देते हैं । ये उपरोक्त (उच्चबल,
सप्तमवर्गबल, युगायुग्मभांश बल, केन्द्रादि बल, द्रेष्काण बल) पाँच प्रकार
के स्थान बल हैं ॥ ६ ॥

७० दी—रविबिषमेऽतोऽङ्घ्रिबलम् ००।१५।०० एवं सर्वेषां सम-
विषमराशिगतानां बलानि ज्ञेयानि । द्र० २६ चक्रम् ।

अथ रविः लग्नात्पञ्चमस्थः स तु पणफराख्यस्तेनार्द्धं बलम् ००।३०।
०० एवं चन्द्रादीनां केन्द्रादिबलम् । द्र० २७ चक्रम् ।

अथ सूर्यः पुरुषग्रहः स तु कुम्भस्य द्वितीयद्रेष्काणे तेन द्रेष्काणबला-
भाव एव । एवं चन्द्रकुजबुधगुरुणां बलाभावो जातः । शुक्रस्तु स्त्रीग्रहः
तृतीयद्रेष्काणस्थः तेन द्रेष्काणबलम् ००।१५।०० एवं शनैरपि ।
द्र० २८ चक्रम् ।

अथ रवेरुच्चबलम् ००.४०।५९ सप्तवर्गजबलम् १।२९।५९ युग्मा-
युग्मभांशबलम् ००।१५।०० केन्द्रादिबलम् ००।३०।०० द्रष्टाणबलम्
००।००।०० एषां पञ्चानामैक्यं रवेः स्थानबलं जातम् २।५५।५८ एवं
चन्द्रादीनामपि । द्र० २९ चक्रम् ॥ ६ ॥

अथ दिग्बल-कालबले आह—

मन्दालग्नमिनात्कुजाच्च हिवुक्ं शोध्यं विधोर्भाग्वात्

माध्यं ज्ञाद् गुरुतोऽस्तमत्र रसमात्पुष्टं त्यजेच्चक्रतः ।

दिग्वीर्यं रसहृत्त्वथो समयजं रूपं सदा स्याद्विद-

त्रिशद्भक्तनतोन्नते शशिकुजार्कीणां परेषां बले ॥७॥

व्या०—मन्दात्=शनैश्चरालग्नं, इनात्=सूर्यात् कुजाच्च हिवुक्ं
=चतुर्थलग्नं, विधोः=चन्द्रात्, भाग्वच्च माध्यं=दशमलग्नं, ज्ञात्
=बुधात्, गुरुतश्चास्तं=सप्तलग्नं शोध्यं, तद्रसमादधिकं चेत्तदा चक्रतो
=द्वादशराशिभ्यस्त्यजेत् तद् रसहृत्=षड्भक्तं दीग्वार्यं=दिग्बलं स्यात् ।

अथो समयजं बलमाह—विदो=बुधस्य समयजं बलं सदा
=सर्वेस्मिन् काले रूपं=पूणमेकमितं स्यात् । त्रिशद्भक्तनतोन्नते क्रमेण
शशिकुजार्कीणां परेषां च बले भवतः, (त्रिशद्भक्तनतं शशिकुजार्कीणां
बलं, त्रिशद्भक्तनतं रविगुरुशुक्राणां बलं स्यादित्यर्थः) ॥ ७ ॥

अत्रोपपात्तः—यो ग्रहो यस्यां दिशि बलवान् तत्सम्बन्धि बलं
दिग्बलमित्युच्यते । तत्र ग्रहाणां द्विक्रमस्तु राशिचक्र एव । यथोक्तं
भास्कराचार्यैः—“यत्र लग्नपमण्डल कुजे तद् गृहाद्यभिह लग्नमुच्यते
प्राचि पश्चिमकुजेऽस्तलग्नकं मध्यलग्नमिति दाक्षिणोत्तरे ॥” एतेन लग्नं
पूर्वेदिशि, सप्तमलग्नं पश्चिमादिशि, चतुर्थलग्नमुत्तरादिशि, दशमलग्नं
दाक्षिणादिशीति प्रत्यक्षतोऽपि दृश्यते । तथा च—“विष्णु बुधाङ्गरसौ
रावभौमी सूर्येसुतः सितशीतकरौ च” । इति वराहमिहिरवचनेन
ग्रहाणां द्विक्सम्बन्धेन बलोपचयापचयौ सिद्धौ । तत्र यथोक्तादिशि
ग्रहो पूणेबलो ततश्च यथा यथा विप्रकर्षस्तथा तथा बलस्यापचयः,
परमे विप्रकर्षे बलाभाव इति युक्त्या सिद्ध्यति । परमविप्रकर्षस्तु
षड्भान्तर एव भवितुमर्हति । यथा—शनः पश्चिमे (सप्तमलग्ने)
पूर्णे बलं ततः क्रमापचयेन (प्राचि) प्रथमलग्ने बलाभावः ततश्च
क्रमापचयेन सप्तमे पुनः पूर्णे बलम्, अतो यथा यथा बलाभाव-

स्थानग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलाधिक्यमिति सिद्ध्यति ।
अतोऽनुपातेनेष्टदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि लग्नशन्योः पर-
मान्तरेण षड्भाषिमितेन पूर्ण रूपमितं बलं लभ्यते तदेष्टलग्नशन्यन्तरेण
किमिति शनेर्दिग्बलम् = $\frac{1 \times (\text{श-लग्न})}{६}$ । एवं सर्वेषां ग्रहाणां बला-

नयनमुपपद्यते । षड्भाल्पान्तरग्रहणार्थं चक्रशोधनमपि सगुक्तिकमेवे-
त्युपपन्नं दिग्वीर्यं रसहृदित्यन्तम् । अथ कालबलोपपत्तिः—“निशि शशि-
कुजसौराः सर्वदा ज्ञोऽस्मि चान्ये” इति वराहमिहिरवचनेन बुधस्य
सर्वदा रूपं बलम् । शशिकुजार्कीर्णां रात्रौ बलवत्त्वान्मध्यरात्रौ पूर्णं बलं
तत्र नतं पूर्णं त्रिंशत्तुल्यम् । दिने निर्बलत्वान्मध्याह्ने बलाभावस्तत्र
नतमपि शून्यमतो नतवशेनैव बलोपचयापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो
यदि त्रिंशत्तुल्ये परमेनते पूर्णं बलं रूपमितं लभ्यते तदेष्टनते किमिति
= $\frac{1 \times \text{नत}}{३०}$ = शशिकुजार्कीर्णां बलम् । एवं रविगुरुशुक्राणां दिने बलि-

त्वान्मध्याह्ने पूर्णं बलं तत्रोन्नतं पूर्णं त्रिंशत्तुल्यम्, रात्रौ निर्बलत्वान्मध्य-
रात्रौ बलाभावस्तत्रोन्नताभावोऽतः पूर्ववदनुपातेन तेषां कालबलम्
= $\frac{1 \times \text{उन्नत}}{३०}$ इत्युपपन्नम् ॥ ७ ॥

भा०—शनैश्चर में लग्न को रवि और मङ्गल में चतुर्थभाव को, चन्द्र और
शुक्र में दशम भाव को, बुध और बृहस्पति में सप्तम भाव को घटावे शेष यदि ६
राशि वा ६ राशि से अल्प हो तो उसी में, यदि ६ राशि से अधिक हो तो १२
राशि में घटाकर जो बचे उस में ६ का भाग देने से लग्नि ग्रहों का दिग्बल होता
है । अब कालबल कहते हैं—बुध का बल सर्वदा रूप [१] होता है । तथा नत
घटी को ३० से भाग देने से लग्नि चन्द्र, मङ्गल, शनि का बल, और उन्नत घटी
में ३० से भाग देने से लग्नि रवि, गुरु शुक्र का बल होता है ॥ ७ ॥

उ० दी०—रवे १० । १२ । ५७ । ३८ रश्माद्विबुके ९ । २१ । ३३ । १५
विशोध्य शेषम् ०० । २१ । २४ । २३ षड्भक्तलब्धम् ०० शेषम् २१ । २४ । २३
इदं षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहरेण विभज्य लब्धमुपर्युपरि संयोज्य
जातम् ४२ । २४ । २३ पुनः षड्भक्तलब्धम् ७ शेषम् ०० । २४ । २३
पुनरपि षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य लब्धमुपर्युपरि संयोज्य
राश्यादिस्थानियं जातम् ४८ । २३ । ०० अत्रापि षड्भक्तलब्धम् ८ ।

अतो जातं रवेर्दिग्बलम् ०० । ७ । ८ । एवं चन्द्रादीनां श्लोकोक्त्या
साध्यम् । द्र० ३० चक्रम । अथ नतम् २६।२९ त्रिशता भक्तं जातं शशि-
कुजार्कीणां बलम् ००।५२।५८ अथोन्नतम् ३ । ३१ । त्रिशता भक्तबलं
रविगुरुशुक्राणां बलम् ०० । ०७ । ०२ । बुधस्य सर्वदा बलम् १।००।००
एवं नतोन्नतबलं जातम् । द्र० ३१ चक्रम ॥ ७ ॥

अथ पक्षबलं त्र्यंशबलं वर्षेणादिवलञ्चाह—

शुक्लेऽन्त्ये तिथिहृदृतैष्यतिथयो वीर्यं सतां भूच्युतं
पापानां द्विगुणं विधोरिदमथाहस्यंशकेषु क्रमात् ।

सौम्यार्कीर्कभुवां निशः शशिसिताराणां च रूपं सदे-

ज्यस्याथाङ्घ्रिचयाद्वली किल समामासद्यहोरेश्वरः ॥ ८ ॥

व्या०—शुक्ले=शुक्लपक्षे, अन्त्ये=कृष्णपक्षे क्रमेण तिथिहृदृतैष्य-
तिथयः=(शुक्ले तिथिभिः पञ्चदशभिर्हृता गततिथयः, कृष्णे पञ्चदश-
भक्ता एष्यतिथय इत्यर्थः) सतां=शुभग्रहाणां वीर्यं=बलं=पक्षबलं
स्यादिति । तत् शुभबलं भूच्युतं=रूपाद्विशुद्धं पापानां=पापग्रहाणां
पक्षबलं स्यात् । विधोः=चन्द्रस्य इदं पक्षबलं द्विगुणं विधेयम् ।

अथ दिनरात्रिभिर्भागवत्माह—अहो=दिनस्य त्र्यंशकेषु=त्रिभागेषु
क्रमात् सौम्यार्कीर्कभुवां (प्रथमत्र्यंशे सौम्यस्य=बुधस्य, द्वितीयत्र्यंशे-
ऽर्कस्य=सूर्यस्य तृतीयत्र्यंशेऽर्कभुवः=शनैश्वरस्येत्यर्थः रूपं बलं स्यात् ।
तथा निशो=रात्रेऽत्र्यंशकेषु क्रमात् शशिसिताराणां=चन्द्रशुक्रकुजानां रूपं
बलं स्यात् । इत्यस्य=बृहस्पतेः सदा=सर्वस्मिन् काले रूपं बलं भवति ।

अथानन्तरं वर्षेणादिवलं कथयति—समा मासद्यहोरेश्वरः=वर्ष-
मासदिनहोरापतिः क्रमादङ्घ्रिचयात्=चरणवृद्धितो बली स्यात् (वर्षेश्वरस्यै-
कचरणतुल्यं, मासेश्वरस्य चरणद्वयं, दिनेश्वरस्य चरणत्रयं, होरेश्वरस्य
चरणचतुष्टयं बलं भवतीत्यर्थः) ॥ ८ ॥

अत्रोपपत्तिः—“बहुलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण” इति बराह-
मिहिरोक्तेन शुक्लपक्षे शुभग्रहाः बलिनः पापग्रहाः निर्बलाः, कृष्णपक्षे पाप-
ग्रहा बलिनः शुभाश्च निर्बला इति । तत्र शुक्लपक्षे द्विजराजस्य चन्द्रस्य
शुक्लवृद्धया साधूनामिव शुभग्रहाणां बलवृद्धिः, चौराणामिव पापग्रहाणां
बलक्षयः । एवं पूर्णिमान्ते चन्द्रशुक्लस्य परमत्वात् शुभानां बलं परमं
रूपमितं, पापग्रहाणां बलाभाबस्तत्र गतशुक्लतिथयः पञ्चदश, तथैष्य-

कृष्णतिथयश्च, पञ्चदश । अतः शुक्ले गततिथिवृद्धया, कृष्णे वैष्यतिथि-
वृद्धया शुभग्रहाणां बलवृद्धिः सिद्धाऽनोऽनुपातेन शुक्लपक्षे शुभग्रहबलम्
= $\frac{१ \times \text{गति}}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे शुभबलं = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५}$ । पापग्रहाणां तु

पूर्वोक्तयुक्त्या शुक्ले एष्यतिथिवृद्धया कृष्णे च गततिथिवृद्धया बलवृद्धिस्त-
तोऽनुपातेन शुक्लपक्षे पापग्रहबलम् = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५} = \frac{१५ - \text{गति}}{१५} = १ -$

$\frac{\text{गति}}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे पापबलम् = $\frac{१ \times \text{गति}}{१५} = \frac{१५ - \text{एति}}{१५} = १ - \frac{\text{एति}}{१५}$ ।

एतेन शुभबलोनं रूपमेव पापबलं सिद्धमतो “भूच्युतं पापानां” मित्यन्त-
मुपपन्नम् । तथा चन्द्रस्य यावदेव पक्षबलं तावदेव चेषाबलमपि भव-
त्यतोऽत्रैव द्विगुणितं पक्षबलमेव तयोर्योगसमं गृहीतमत एव “प्राग्बन्त
वीर्याय ते” इत्यग्रे बध्यते । दिनरात्रित्रयंशबलोपपत्तौ तु—“निशामुखे
शीतकचिर्बलीयान भृगुर्निशीथे कुसतो निशान्ते । प्रातर्बुधो मध्यदिने
दिनेशः शनिर्दिनान्ते विषणः सदैव ॥” इति होरामकरन्दोक्तमेव
प्रमाणम् । अथ वर्षेशमासेशदिनेशहोरेशानां मध्ये वर्षेशस्य सर्वा-
पेक्षयाऽधिककालेनावृत्तिर्भवति ततोऽल्पकालेन मासेशस्य ततोऽप्यल्प-
कालेन दिनेशस्य ततोऽप्यल्पेन होरेशस्य पुनः पुनरावृत्तिर्भवति । अत
आवृत्त्यधिक्यवशादेव पादवृद्धया वर्षेशादीनां बलानि पठितानीति ॥८॥

भा०—शुक्लपक्ष में गत तिथि को, कृष्णपक्ष में एष्य तिथि को १५ से भाग
देकर लब्धि शुभ ग्रह का पक्षबल होता है । और शुभ ग्रह के पक्षबल को १ में
घटाकर पाप ग्रह का पक्षबल होता है । चन्द्रमा के पक्षबल को द्विगुणित कर देना
चाहिये । अत्र त्र्यंशबल कहते हैं—दिन के प्रथम त्र्यंश में बुध का, द्वितीय त्र्यंशमें
सूर्यका, तृतीय त्र्यंश में शनि का रूप (१) बल होता है । रात्रिके प्रथम त्र्यंशमें
चन्द्रमा का, द्वितीय त्र्यंश में शुक्र का, तृतीय त्र्यंश में मङ्गल का रूप १ बल होता
है । तथा बृहस्पति का सदा रूप १ बल होता है । और वर्षेशका १ चरण, मासेश
का २ चरण, दिनेशका ३ चरण, होरेशका ४ चरण (रूप तुल्य) बल होता है ॥

ब० दी—गतैष्यतिथ्यानयनार्थं तु ३२ चक्राधःस्थितगणे “सूर्योन-
चन्द्रस्य लब्धार्कभाग” इत्यादिपद्यं विलोक्यम् । ततोऽत्र कृष्णरक्षत्वा-
दैष्यतिथ्यादयः ८१२१२७ एतत्पञ्चदशांशः ००।३३।५८ इदं शुभग्रहाणां
पक्षबलम् । ए।देव रुद्राच्छोबितं ००।२६।०२ इदं पापानां पक्षबलम् ।

पापग्रहशुभग्रहाणां निर्णयः ३२ चक्राधःस्थितगद्य एव द्रष्टव्यः । द्र० ३२ चक्रम् ।

अथ रात्रिर्मध्यत्रयंशो जन्म तेन शुक्रस्य रात्रित्रयंशबलम् १।००।०० गुरोस्तु सर्वदा त्रयंशबलं रूपतुल्यमेवान्येषां शून्यम् द्र० ३३ चक्रम् ।

अथ समामासद्युहोरेश्वरज्ञानार्थं द्रष्टव्यं ३४ चक्राधःपद्यम् । ततो वर्षेशो ह्योरेशश्चापि चन्द्र एवातोऽधिकारद्वयस्य बलम् १।२५।०० मासेश्वरो रविस्तेन चरणद्वयं बलम् ००।३०।०० दिनेशो बुधस्तेनास्य चरणत्रयं बलम् ००।४५।०० अन्येषामनधिकारिणां शून्यम् । द्र० ३४ चक्रम् ।

अथ रवेर्नतोन्नतबलम् ००।७।२ पक्षबलम् ००।२६।२ दिनरात्रि-त्रिभागबलम् ००।००।०० वर्षेशादिबलम् ००।३०।०० एषां चतुर्णां योगेन जातं कालबलम् १।३।४ एवमन्येषाम् । द्र० ३५ चक्रम् ॥ ८ ॥

अथायनबलमाह—

सदा क्रान्तिभागैर्युता ज्ञस्य सिद्धाः

शनीन्द्रोर्युतोनाः क्रमाद्याम्यसौम्यैः ।

विलोमं परेषां गजाम्भोधिभक्ता

भवेदायनं वीर्यमर्कस्य ह्यग्नम् ॥ ९ ॥

व्या०—ज्ञस्य=बुधस्य सदा याम्यैः सौम्यैर्वा क्रान्तिभागैर्युताः सिद्धाः =चतुर्विंशतिर्गजाम्भोधिभक्ता आयनमयनसम्बन्धि वीर्यं=बलं भवेत् । शनीन्द्रोः=शनिचन्द्रयोर्याम्यसौम्यैः क्रमाद्युतोनाः (याम्यक्रान्तिभागैर्युताः सौम्यैश्चोनाः) सिद्धा गजाम्भोधिभिः=अष्टचत्वारिंशता भक्ता आयनं बलं स्यात् । परेषां=रविकुजशुक्रशुक्राणां विलोमं (याम्यक्रान्तिभागैर्युताः, सौम्यैर्युताः सिद्धा गजाम्भोधिभक्ता लब्धिरायनं वीर्यं भवेत्) । अर्कस्यायनं बलं ह्यग्नं=द्विगुणं कार्यम् ॥ ९ ॥

अत्रोपपत्तिः—अयनवशादुत्पन्नं बलमायनं बलम् । तद्वोचकं पद्यं साराबल्याम्—“उत्तरमयनं प्राप्ताः शुक्रकुजार्कसुरमन्त्रिणो बलिनः । याम्ये शशिरविपुत्रौ द्वयमपि शशिजः स्ववर्गसंस्थश्च ॥” इति वचनेन बुधोऽयनद्वयेऽपि बलवानतो बुधस्य परमोत्तरगमनान्मिथुनान्ते परमं बलं रूपमितं, परमवर्क्षिणगमनाद्भनुरन्ते च परमं रूपमितं बलम् । तयोर्मध्ये गोलसन्धौ तु रूपार्धं बलं भवितुमर्हत्ययनद्वयेऽपि सवद्वत्त्वात् । ततः क्रान्त्युपचयेन बलोपचयोऽतोनुपातो यदि परमक्रान्त्यंशैश्चतु-

विंशत्यंशै रूपार्धतुल्यं बलमुपचीयते तदष्टक्रान्त्यंशैः किमितीष्ट-

क्रान्तौ बलवृद्धिः = $\frac{३ \times \text{बुक्रां}}{२४} = \frac{\text{बुक्रां}}{४८}$ एतद्युतं गोलसन्धिजबलं बुव-

स्यायनं बलम् = $३ + \frac{\text{बुक्रां}}{४८} = \frac{२४ + \text{बुक्रां}}{४८}$ अत उपपन्नम् बुव-

स्यायनबलानयनम् । शनिचन्द्रयोर्म्यायने बलवत्वात् परमयाम्यक्रान्तौ परमं रूपमितं बलं परमोत्तरक्रान्तौ बलाभावस्तयोर्मध्ये गोलसन्धौ रूपार्धं बलं भवितुमर्हति । तेन याम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिः सौम्य-
क्रान्तिवृद्ध्या क्रमेण बलहानिरित्यतः पूर्ववदनुपातेन याम्यक्रान्तिभा-
गैर्बलमानीय गोलसन्धिजबले योज्यं, सौम्यक्रान्तिभागैर्बलं प्रसाध्य
गोलसन्धिजायनबला (३) दस्माद्विशोध्यमेवं शनिचन्द्रयोरायनबला-
नयनमुपपद्यते । अन्येषां (रविकुजगुनशुक्राणां) सौम्यायने बलित्वा-
दुक्तयुक्त्या सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिर्याम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलहानिस्तेन
सौम्यक्रान्त्यंशैर्बलप्रसाध्य गोलसन्धिजबले योज्यं, याम्यक्रान्त्युत्पन्नबलं
सन्धिजबलाद् रूपार्धमिताच्छोध्यमतो “बिलोमं परेषामित्युपपद्यते ।
रवेरायनबलतुल्यमेव चेष्टाबलं भवत्यत आयनबलमेव द्विगुणितं कृत्वाप्रे-
डस्य चेष्टाबलं बलत्वेन न गृहीतमतः “प्राग्वन्न बीर्यायते” इति वक्ष्यते ॥ ९ ॥

भा०—बुध के उत्तर वा दक्षिण क्रान्त्यंश जो हो उसको सवेदा चौबीस (२४)
में जोड़कर ४८ का भाग देने से बुध का अयन बल होता है । तथा शनि और
चन्द्रमा की याम्य क्रान्ति को २४ में जोड़कर, और सौम्य क्रान्ति को २४ में घटा
कर शेषमें ४८ का भाग देने से, एवं राव मङ्गल बृहस्पति शुक्र की दक्षिण क्रान्ति
को २४ में घटाकर, और उत्तर क्रान्ति को जोड़कर ४८ का भाग देने से आयन
बल होता है । इस प्रकार सूर्य का अयन बल जो हो उसको दूना करै, तो चेष्टा
बल सहित अयन बल होता है ॥ ९ ॥

च० दी०—तत्र तावत् क्रान्त्यंशानयनपथां द्रष्टव्यम् ३६ चक्रजले ।
यथात्र रवेः—“चत्वारिंशदशीतिरित्यादिना” सायनांकः ११।३।२१।३१
अस्य भुजांशाः २६।३८।२९ अस्य दशमांशलब्धम् २ अतो गताङ्कः ८०
अग्रिमाङ्कः ११७ गतैष्याङ्कयोरन्तरम् ३७ अनेन शेषांशादयो ६।३८।२९
गुणिताः २४५।४३।५३ दशहल्लब्धम् २४।३४।२३ अनेन गताङ्को ८०
युक्तः १०४।३४।२३ दशभक्तः लब्धा दक्षिणक्रान्त्यंशाः १०।२७।२६
रवेर्दक्षिणगोलगतत्वात् । एवं चन्द्रादीनामपि । द्र० ३६ चक्रम् ।

अथ रवेः क्रान्तिभागे १०।२७।२६ रेभिर्याम्यगोलगतत्वात् सिद्धा
२४ ऊनाः १३।३२।३४ गजाम्भोधिभि ४८ रेभिर्भक्ताः लब्धमायनं
बलम् ००।१६।५६ एवमन्येषाम् । अत्रेदमप्यवधेयं यद्रवेरायनचेष्टा-
बलयोस्तुल्यत्वादत्रैवायनबलं द्विगुणं विधाय चेष्टाबलानयनं न कृत-
माचार्येण, किञ्चेद्दोदाहरणे पृथक् चेष्टाबलमानीतं तेनैकगुणमेव
चक्रे निहितम् । द्र० ३७ चक्रम् ॥ ९ ॥

अथ चेष्टाबलं नैसर्गिकबलं चाह—

मध्यस्पष्टयुतेर्दलो नितचलं चेष्टारूपकेन्द्रं कुजात्

स्याच्चेत्तद्गुणाच्युतं षडधिकं षडहृच्च चेष्टाबलम् ।

स्यादेकोत्तररूपमद्रिविहृतं नैसर्गिकं स्याद्वलम्

मन्दारज्ञसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां क्रमात् ॥१०॥

व्या०—मध्यस्पष्टयुतेर्दलो नितचलं = मध्यस्पष्टग्रहयोगस्यार्धणो नितं
चलं=शीघ्रोच्चं कुजात्=कुजमारभ्य चेष्टारूपकेन्द्रं स्यात् । तत् चेष्टा-
केन्द्रं चेत् षडधिकं = षड्राशिभ्योऽधिकं तदा भगणाद्=द्वादशराशितश्च्युतं
=शुद्धं षडहृत् चेष्टाबलं स्यात् ।

अथ नैसर्गिकबलमाह—एकोत्तरं रूपं अद्रिविहृतं=सप्तभिर्भक्तं
क्रमात् मन्दारज्ञसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां नैसर्गिकं=स्वाभाविकं
बलं स्यात् । यथा रूपं सप्तभक्तं शनेर्बलं, रूपद्वयं सप्तभक्तं कुजरस्य,
रूपत्रयं सप्तभक्तं बुधस्यैवमग्रेऽपीति ॥१०॥

अत्रोपपत्तिः—“उदगयने रविशीतमयूखौ वक्रसमागमगाः परि-
शेषाः । विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टितवीर्ययुताः परि-
कल्प्याः ॥” इति वराहमिहिरोक्तेन कुजादयो वक्रोपगता विपुलबिम्ब-
त्वात् चेष्टाबलसहिता भवन्ति । वक्रता तु नीचासन्ने तत्रापि परम-
नीचे बिम्बस्यातिबिपुलत्वाच्चेष्टाबलं परमं रूपमितं तत्र शीघ्रकेन्द्रमपि
परमं षड्राशिसमम्, ततश्चाग्रे बिम्बविपुलतायाः क्रमापचयाच्चेष्टा-
बलस्य द्वासः परमोच्चस्थाने बिम्बस्यातिसूक्ष्मत्वाच्चेष्टाबलाभावस्तत्र
शीघ्रकेन्द्रस्याप्यभावाऽत एव शीघ्रोच्चप्रदान्तरवृद्धयैव चेष्टाबलवृद्धिः
सिद्धाऽत एव शीघ्रोच्चप्रदान्तरमेव चेष्टाबलकेन्द्रत्वेनाक्रमम् । शीघ्रोच्च-
प्रदान्तरज्ञाताथमेव “षडधिकं भगणाच्युतम्” इत्युक्तम् । ततो-
ऽनुपातो यदि परमनीचस्थाने षड्राशितुल्येन शीघ्रोच्चप्रदान्तरेण रूप-

मितं चेष्टाबलं तदेष्टशीघ्रोच्चप्रधान्तरेण किमिति = $\frac{(\text{शीघ्र-प्र})}{६} = \text{इष्ट-}$

चेष्टाबलम् । एवं चेष्टाबलं कुजादीनां पञ्चानामेव यतो रवेश्चेष्टाबल-
मायनबलतुल्यमतस्तदेव द्विगुणितम् । तथा चन्द्रस्य चेष्टाबलं पक्षबल-
तुल्यमतः पक्षबलमेव द्विगुणितं पूर्वमेव गृहीतमिति । अत्र स्पष्टग्रहस्थाने
स्पष्टमध्ययोर्योगार्धं फलद्वयार्धसंस्कृतमध्यतुल्यं स्वीकृतवानाचार्यस्तत्रागम
एव प्रमाणम् । अथ नैसर्गिकबलोपपात्तः—“शक्रुबुगुशुचराद्या वृद्धितो
वीर्यवन्तः” इति वराहमिहिरोक्तेन शन्यादयो ग्रहा वृद्धितः क्रमेण बलिनो
भवन्ति । तत्र सर्वापेक्षया विम्बविपुलत्वात् सूर्यस्याधिकं बलं रूपमितम्,
शनेः सर्वापेक्षया विम्बस्य सूक्ष्मत्वात् कारणादल्प रूपसप्तमांशसमं
ॐ भवितुमर्हति । ततो द्विगुणसप्तमांशसमं ॐ कुजस्य, त्रिगुणितसप्त-
मांशसमं ॐ बुधस्य । एवं गुरोः = ॐ, शुक्रस्य = ॐ, चन्द्रस्य ॐ, रवेः ॐ
= १ । एतद्वलं सर्वदा स्थिररूपत्वान्नैसर्गिकमित्युक्तं प्राचीनैरिति दिक् ॥

भा०—मध्यम स्पष्ट ग्रह के योगार्ध को शीघ्रोच्च में घटाने से भौमादि पाँच
ग्रहों का चेष्टा केन्द्र होता है, यदि वह ६ राशि से अधिक हो तो फिर उसको १२
में घटाकर चेष्टाकेन्द्र समझना । उस केन्द्र में ६ का भाग देने से ऋषि चेष्टाबल
होता है । तथा—(एक से सात तक) एकाद्येकोत्तर अङ्क को पृथक् पृथक् ७ से
भाग देने से क्रम से शनि, मङ्गल, बुध, गुरु, शुक, चन्द्र, रवि इनका नैसर्गिक
बल होता है । जैसे—१ में ७ का भाग देने से ऋषि ०।८।३४ शनि का । २
७ का भाग देने से ००।१७।९ मङ्गल का इत्यादि उदाहरण चक्र ४१ देखो ॥१

उ० दी०—मध्यमकुजः ००।११।१६।४३ स्पष्टकुजः १०।२४।२७।
अनयोर्योगः ००।०५।४४।०१ अस्य बलं ००।०२।५२।००।३० अ
कुजशीघ्रोच्चम् १०।११।११।४३ हीनं जातं चेष्टारूपकेन्द्रम् १०।०८।
४२।३० इदं षडधिकमतो भगणेभ्यः १२ शोभितम् १।२।१४।०।१८
षडभक्तं जातं कुजस्य चेष्टाबलम् ०।१७।१३ अत्रापि भज
सकृद्वलानयनवदेव ज्ञेयः । एवमन्येषामपि चेष्टाकेन्द्रबले साध्ये
३८-३९ चक्रे । अथ रवेरायनबलम् ००।१६।५६ चेष्टाबलञ्च ००।
अनयोर्योगः स्पष्टचेष्टाबलम् ००।३३।५२ एवं सर्वेषाम् । द्र० ४० चक्र
अथे ७ दं सप्तभिर्भक्तं लब्धं रवेर्नैसर्गबलम् १।००।०० एवं ६ ।
सप्तभक्तं लब्धम् चन्द्रनैसर्गिकबलम् ००।५१।२६ एवं सर्वेषाम् । द्र०
४१ चक्रम् ॥१०॥

अथ युद्धादिवलमाह—

युद्धे बाणवियोगहृत्स्वचरयोर्बीर्यैक्ययोरन्तरं
स्वं सौम्यस्थस्वगे क्षयं च यमादिकसंस्थस्य कुर्याद्वले ।
सदृष्ट्यङ्गप्रियुगुग्रदृष्टिचरणोनं खेटवीर्यं भवेत्

व्या०—स्वचरयोः (भौमादिपञ्चानामन्यतमयोर्ग्रहयोः) = ग्रहयोर्युद्धे
(राश्यंशादितुल्यत्वे) सति तयोर्बीर्यैक्ययोः = पूर्वोक्तषड्वलैक्ययोरन्तरं
बाणवियोगहृत् (ग्रहयोर्दक्षिणोत्तरान्तररूपेण शरान्तरेण भक्तमित्यर्थः)
युद्धबलं भवात् । तत् सौम्यस्थस्य = उत्तरदिक्स्थस्य बले स्वं = धनं,
यमादिकसंस्थस्य = दक्षिणस्थस्य बले क्षयं = ऋणं कुर्याद् गणक इति शेषः ।
शरान्तरं त्वेकदिशोरन्तरेण भिन्नदिशोर्योगेन भवतीति ज्ञेयम् । तथा
यस्य ग्रहस्य यादृक्शरो भवति स तद्विक्स्थो ज्ञेयः । एकदिक्स्थयोर्य-
स्याल्पः शरः स तद्भिन्नदिक्स्थो भवतीति मतिमतानुक्तमपि ज्ञेयम् । एवं
पूर्वानीतबलं सदृष्ट्यङ्गप्रियुक् = प्रागानीतशुभग्रहदृष्टियोगवत्तुर्थांशेन युक्तं,
उग्रदृष्टिचरणोनं = पापदृष्टियोगवत्तुर्थांशेन हीनं कार्यं तदा खेटवीर्यं
= ग्रहबलं भवेत् ॥

अत्रोपपत्तिः—भौमादिपञ्चग्रहाणामन्यतमयोर्ग्रहयोः राश्यंशादितु-
ल्यत्वं युद्धलक्षणम् । तत्र “विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टितबीर्ययुताः
पारिकल्प्याः ।” इति बृहज्जातकवचनेन युद्ध उत्तरस्थस्य जयवशाच्चेष्टा-
बलवृद्धिर्दक्षिणस्थस्य पराजयवाशाच्चेष्टाबलहानिः । उत्तरस्थस्य यावदेव
बलाधिक्यं तावदेव दक्षिणस्थस्य बलान्तरमपीत्यर्थात् सिद्धम् ।

अत्रैककलातोऽल्पे शरान्तरेऽन्तराभाव एव स्वीकृतः । अतस्तत्र
दक्षिणोत्तरान्तराभावेन जयपराजयाभावात् संस्काराभाव एव ।
ततश्च शरयोः कलातुल्येऽन्तरे दक्षिणोत्तरस्थत्वप्रवृत्तिस्तत्र ग्रहयोर्व-
लान्तरतुल्यो जयः पराजयश्च समुचितः । अथेष्टशरान्तरेणानुपातो-
यदि कलामात्रेण शरान्तरेण बलान्तरतुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टशरान्त-
रेण किमिति । अत्रेष्टशरान्तरस्य वृद्धौ बलस्य ह्रासात्, ह्रासे च
वृद्ध्याः “इच्छावृद्धौ फले ह्रासो ह्रासे वृद्धिः फलस्य तु । व्यस्तं
त्रैराशिकं तत्र” इति व्यस्तत्रैराशिकेन बलान्तरमेकेन गुणितमिष्ट,
शरान्तरेण भक्तम् $\frac{व अ \times १}{श अ}$ इदं फलमुत्तरस्थस्य जयित्वाद् बले

धनं दक्षिणस्थस्य पराजयोर्केबले क्षयं समुचितमेव । अथ दृष्टिसंस्कारोपपत्तिः—“बलवान् मित्रस्वगृहोक्तचनवांशेष्विक्षितः शुभैश्चापि ।” इति लघुजातकोक्त्या शुभैर्दृष्टो बलवान्, पापदृष्टश्च निर्वलः । तत्र चन्द्रगुरुशुक्राः सदैव शुभाः, रविकुजजनयश्च सदैव पापाः । बुधस्य शुभयोगे शुभत्वात्तत्वारः शुभाः, पापयोगे पापत्वात् तत्वारः पापा अपि । अथ यदि चत्वारोऽपि शुभाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं दृग्बलं धनम् । यदि च चत्वारोऽपि पापाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं बलघ्नं भवितुमर्हति । अत इष्टदृष्टियोगेनानुपातो यदि चतूरूपमितेन (४) सर्वदृष्टियोगेन रूपं (१) बलं लभ्यते तदेष्टदृष्टियोगेन किमिति = $\frac{१ \times \text{दृष्टियो}}{४}$ इति शुभदृष्टियोगचतुर्थांशो धनं पापदृष्टियोगचतुर्थांश ऋणं समुचितमेवेत्युपपन्नम् ॥१० + ३॥

भा०—मौमादिक पाँच ग्रहों में यदि दो ग्रहों के राश्यंशदिक तुल्य हो तो युद्ध कहलाता है । जिन दो ग्रहों में युद्ध का लक्षण हो उन दोनों ग्रहों के षड्वलैक्यका अन्तर करके उसमें उन्हीं दोनों ग्रहों के शरान्तर कला से भाग देने से लब्ध युद्ध बल होता है । वह उत्तर दिशा में स्थित ग्रह के षड्वलैक्य में धन और दक्षिण दिशा में स्थित ग्रह के षड्वलैक्य में ऋण करे । तथा जिस ग्रह पर जितने शुभ ग्रह की दृष्टि हों उन दृष्टि योग के चतुर्थांश को जोड़े । और पापग्रह सम्बन्धि दृष्टियोग के चतुर्थांश घटावे तो ग्रहों का बल होता है । यहाँ युद्ध का लक्षण तथा शरसाधन उदाहरण चक्र ४३ के नीचे देखो ॥१० + ३॥

स० दी०—अत्र तावद्ग्रहाणां युद्धादिविचारस्तु ४३ चक्रसम्बन्धि गद्यपद्यदर्शनेनैव सुगमोऽलमत्र लेखविस्तरेणेति ।

अथ दृग्बलविचारः तत्र रव्युपरि चन्द्रगुरुशुक्रशनीनां क्रमाद्दृष्ट्य ००।३९।०३ ॥ ००।२५।३० ॥ ००।०८।३७ ॥ ००।४७।३५ अथ ज्ञा चन्द्रगुरुशुक्राणां दृष्टियोगचतुर्थांशदस्मा ००।१८।१७ पापस्य : चतुर्थांशं ००।११।४५ विशोध्य शेषं रवेर्दृग्बलम् ००।०६।२३ एवम् द्र० ४२ चक्रम् ।

अथ रवेः स्थानबलम् २।५५।५८ दिग्बलम् ००।०७।०८ कालबलम् १।०३।०४ निसर्गबलम् १।००।०० चेष्टाबलम् ००।३३।५२ दृग्बलम् ००।६।२३ एषामैक्यं जातं रवेः षड्वलैक्यम् ५४।६।२५ एवं चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम् किं बहुविस्तरेणेति । द्र० ४३ चक्रम् ।

अथ भावानां त्रिविधबलमाह—

भावानां बलमीशजं च नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजाः ॥११॥

जायाम्बाद्यखभोनिताः खलु ततो दिग्वीर्यवत्तद्वत्

सदृष्टयङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणो न ज्ञेयदृग्धुक् पुनः ॥

व्या०—भावानां = तन्वादीनामीशजं = (स्वामिबलमित्यर्थः) बलं स्यादित्येकम् । च (पुनः) नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजा = द्विपदचतुष्पद-कीटजलचरसंज्ञकराशयो भावाः क्रमेण जायाम्बाद्यखभोनिताः = सप्तम-चतुर्थपथमदशमभावै रहिताः कार्या इत्यर्थः । ततो दिग्वीर्यवत् “रमभान् पुष्टं त्यजेच्चक्रतो दिग्वीर्यं रमहन्” इति पूर्वोक्तवत् बलं साध्यं तद्वितीयं दिग्बलम् । तद्यतं=तेन युतं स्वामिबलं कार्यम् । तत् सदृष्टयङ्घ्रियुक् = शुभप्रहृष्टियोगचतुर्थशयुतमुपग्रहदृष्टिचरणो न = पापप्रहृष्टियोगचतुर्थ-शो न कार्यम् । पुनर्ज्ञेयदृग्धुक् = बुधगुरुदृष्टिभ्यां युक्तं कार्यम् । एवं स्वामिबलदिग्बलयोगो भावबलं भवतीति । भावानां द्विपदचतुष्पदादि-संज्ञा चोदाहरण (४६) चक्राधो लिखिता ॥११ + ३॥

अत्रोपपत्तिः—स्वामिनि बलवति सर्वे बलिनो, निर्बले च स्वामिनि सर्वे निर्बला भवन्तीति बालैरपि बुध्यतेऽतो भावा अपि स्वस्वस्वामिबलेन बलिनो भवितुमर्हन्तीति “भावानां बलमीशजं” इति युक्तियुतमेवो-दितम् । तथा “कण्टककेन्द्रचतुष्टयसंज्ञा सप्तमलग्नचतुर्थस्वभानाम् । तेषु यथाभिहितेषु बलाढ्याः कीटनराम्बुचराः पशवश्च ॥” इति बराहमिहिरो-क्तेन नरराशयो लग्ने बलिनो भवन्ति । अर्थादेव लघतः परमान्तरिताः सप्तमभावे निर्बला भवन्ति । एतेन नरराशयो यथा यथा सप्तमभावान्तरितास्तथा तथा बलयुता भवन्ति । अत एव सप्तमभावान्तरराशिभावयो-रन्तरतोऽनुपातेन भावदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि नरराशि-भाव-सप्तमभावयोरन्तरेण षण्मितेन रूपं बलं लभ्यते तदेष्टान्तरेण षमिति = (नरराभा—समा) १ ६ = नरराशिभावदिग्बलम् । एवमेव पूर्वो-

क्तेनैव चतुष्पदभावादीनामपि दिग्बलानयनमुपपद्यते । पूर्वं ग्रह-बलमप्येवमेवोक्तमतो “दिग्वीर्यवत्तादि” त्युक्तम् । तथा च “अधि-गो दृष्टो वा बुधजीवयुतक्षितश्च यो राशिः स भवति बलवान्”

इति ब्राह्मिहिरोक्तेन बुधजीवदृष्टानां बलवत्त्वाद् “शेषग्रहगुण पुनरित्युक्तम् ।” “सदृष्ट्यङ्घ्रियुगुमदृष्टिचरणोन्म” इत्यस्योपपत्तिः प्रागेवाभिहितेति ॥११ + ३॥

भा०—भावों के त्रिविध बल को कहते हैं—अपने अपने स्वामी का बल भावों का प्रथम बल होता है । दूसरा दिग्बल जैसे—भाव नर राशि हो तो उसमें सप्तम भाव घटावे, यदि चतुष्पाद हो तो चतुर्थभाब को, यदि कीटराशि हो तो प्रथम (तनु) भावको, यदि जलचर राशि भाव हो तो उसमें दशमभावको घटाकर, अन्तर परसे ग्रहके दिग्बलके समान बल साधन करै (अर्थात् यदि अन्तर ६ राशि से अल्प हो तो उसी में, ६ राशि से अधिक हो तो १२ में घटाकर शेष में ६ का भाग देने से जो लब्धि हो) वह भावका दिग्बल होता है । इसको प्रथम (स्वामिबल) में जोड़े और उस भाव पर जितने शुभग्रह की दृष्टि हों उनके योग के चतुर्थांश को उसमें जोड़े, और जितने पाप ग्रहों की दृष्टि हो उनके योगके चतुर्थांश को घटावे, फिर यदि उसमें बुध बुधस्पति की दृष्टि हो तो उनकी सम्पूर्ण दृष्टि को जोड़े । यह तीसरा भाव का दिग्बल कहलाता है । इस प्रकार भाव का स्पष्ट बल होता है ॥११ + ३॥ भावकी नृचतुष्पदादि संज्ञा उदाहरण ४६ चक्र के नीचे देखो ॥

उ० दी—भावानां बलमीशजमित्यत्र भावेशावगमकं पद्यम्—

“कुजशुकशेन्द्रकक्षशुककुजजीवसौरियमगुरवः । भेशा” इति

अनेन तनुभावस्वामी शुक्रस्तस्य ललम् ७।१२।०१ इदमेव तनुभाव-बलमेव सर्वेषां भावानामिति २० ४४ चक्रम् । अथ नृचतुष्पदादिज्ञानम् ४६ चक्राधःस्थितपद्यावलोकनेनैव सुगमम् । अथ तनुभावस्तुलाराशिः स च नृसंज्ञकस्तेन तनुभावात् ६।१८।३४।४६ अस्मात् जायाभाव ००।१८।३४।४६ मिमं विशोध्य शेषम् ६।००।०० इदं षड्भक्तं जातं तनुभावस्य रूपादिदिग्बलम् १।००।०० एवं सर्वेषां दिग्बलं साध्यम् २० ४६ चक्रम् ।

अथ पापानां तनुभावोपरिदृष्टयः—रह = ००।२७।११ मंह १।००।०० बुध ००।२४।२१ शह ००।४४।४७ आसां योगः २।३६।१९ अस्य चतुर्थांशः ००।३९।०५ ऋणात्मकः । शुभग्रहाणां दृष्टयश्च चं.ह ००।००।०० बु.ह ००।२।४५ बु.ह ००।०३।३४ आसां योगः ००।०६।१९ अस्य चतुर्थांशः ००।०१।३५ धनात्मकः । अथ ऋणधनात्मकयोरन्तरमृणावशेष दृष्टमम् ००।३७।३० इदं बुधगुरुदृष्टियोगेना ००।२७।०६ नेन युक्तं तत्र “धनर्ण-

योरन्तरमेव योगः” इत्यनेनान्तरम् ००।१०।२४ ऋणात्मकम् । एवं सर्वेषां भावानां दृग्वलं साध्यम् । द्र० ४५ चक्रम् ।

अथ तनुभावस्य स्वामिबलम् ७।१२।०१ दिग्बलेनानेन १।००।०० युतम् ८।१२।०१ इदमृणात्मकेन दृग्वलेनानेन ००।१०।२४ हीनं जातं तनुभावरूपबलम् ८।०१।३७ यत्र धनात्मकं दृग्वलं तत्र योऽयमिति । एवं सर्वेषां स्पष्टबलं साध्यम् । द्र० ४७ चक्रम् ॥११ + ३॥

अथ कष्टेष्टसाधनार्थं चन्द्रार्कयोश्चेष्टाबलमाह

व्यर्केन्दुस्त्रिभयुक्तसायनरविश्चेष्टाख्यकेन्द्रे तयो-

गोकष्टेष्टविधौ बले कुरु ततः प्राग्वन्न वीर्याय ते ॥१२॥

व्या०—व्यर्केन्दुः त्रिभयुक्तसायनरविः क्रमेण तयोः = चन्द्रार्कयो-
श्चेष्टाख्यकेन्द्रे स्याताम् = अर्कौनश्चन्द्रश्चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं ; त्रिभयुक्तसायन-
रविः सूर्यस्य चेष्टाकेन्द्रं भवतीत्यर्थः । ततः = एताभ्यां चेष्टाकेन्द्राभ्यां
गोकष्टेष्टविधौ = रश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमित्यर्थः, प्राग्वत् = भौमादिचेष्टाबल-
वत्, तयोश्चन्द्रार्कयोर्बले कुरु । ते = चन्द्रार्कचेष्टाबले वीर्याय न स्याताम्
= बलैक्ये उपयोगिनी न भवेतामित्यर्थः ॥१२॥

अत्रोपपत्तिः—“उदगयने रविशीतमयूखौ वक्रसमागमगाः परि-
शेषाः ।” इति वचनेन रवेः परमोत्तरगमने चेष्टाबलं परमं रूपमितं परम-
दक्षिणगमने च चेष्टाबलं शून्यमतः सायनमिथुनान्ते परमोत्तरगमनाद्
बलस्य परमत्वाच्चेष्टाकेन्द्रस्यापि परमत्वम् । सायनवनुरन्ते च परमदक्षि-
णगमनत्वाच्चेष्टाबलस्य शून्यत्वाच्चेष्टाकेन्द्रमपि शून्यं भवितुमर्हति तत्तु
तत्र सायनरवौ राशित्रययोगेनैव भवति । ततश्च चेष्टाकेन्द्रप्रवृत्तिः । साय-
नमिथुनान्ते च चेष्टाकेन्द्रं षड्राशिसमं तदपि राशित्रययोगेनैव भवति ।
अत एवेष्टकालेऽपि त्रिभयुक्तसायनरविस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । इदं
चेष्टाकेन्द्रं स्थूलम् । वस्तुतो दक्षिणोत्तरगमनस्य कान्त्यधीनत्वात् कान्त्य-
नुपातेनैव चेष्टाबलं सूक्ष्मं भवितुमर्हतीति सुधीभिर्विभाव्यम् । अथ चन्द्रस्य
चेष्टाकेन्द्रं तु चेष्टारश्मिपरमत्वे परमं, चेष्टारश्मिशून्यत्वे शून्यं भवितु-
मर्हति । तच्चामावास्यान्ते चन्द्रार्कयोरन्तराभावे चेष्टारश्म्यभावात् चेष्टा-
केन्द्रस्याप्यभावः । पौर्णमास्यन्ते च चेष्टारश्मिपरमत्वे चेष्टाकेन्द्रमपि
परमं षड्राशिसमं भवितुमर्हति तत्तु व्यर्केन्दुनैव भवत्यत इष्ट काले-
ऽपि व्यर्केन्दुस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । अन्यत् सर्वं कुजादिचेष्टाकेन्द्रवत्

सुगममेव । ततो भौमादिचेष्टाबलवदानोतं चन्द्रचेष्टाबलं पक्षबलतुल्य-
मेवातः षड्बलैक्यसाधनार्थं पूर्वमेव द्विगुणितं पक्षबलं गृहीतम् । रवि-
चेष्टाबलं चायनबलतुल्यमतः पूर्वमेव द्विगुणितमायनबलं कृतमतः
केवलचेष्टारश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमेवात्र बले साधिते न वीर्यार्थेति सर्वमेव
निरवद्यम् ॥१२॥

भा०—चन्द्रमा में सूर्य को बटाने से चन्द्रमा का चेष्टाकेन्द्र और सायन
सूर्य में ३ राशि जोड़ने से सूर्य का चेष्टाकेन्द्र होता है । इससे पूर्वोक्त भौमादि
चेष्टाबल के समान (अर्थात् ६ राशि से अलग हो तो उसी में, यदि ६ राशि से
अधिक हो तो १२ में घटाकर शेष में ६ का भाग देकर) बल साधन करै, इस
बल का चेष्टा रश्मि से कष्ट इष्ट साधन करने में उपबोग होता है । षड्बलैक्य में
इसका उपयोग नहीं होता है ॥१२॥

उ० क्षी—अथ चन्द्रः ७ । ०१ । ०४ । १५ अस्माद्रवि १० । १२ ।
५७ । ३८ विशोध्य शेषं चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रम् ८ । १८ । ०६ । ३७
सायनार्कः ११ । ०३ । २१ । ३१ त्रिभयुतः २ । ०३ । २१ । ३१ इदं रवे-
श्चेष्टाकेन्द्रम् । ६० ४८ चक्रम् ।

अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं षड्भाधिकमतः चक्राद्विशोध्य शेषम् ३१११।
५३।२३ इदं षड्भक्तं जातं चन्द्रस्य चेष्टाबलम् ००।३३.५८ अत्रापि भजन-
विधिरुक्त्वबलानयनबद्धोध्यः । एवं रवेरपि । द्र० ४९ चक्रम् ॥१२॥

ये चेष्टोच्चबले रसैर्विनिहते सैके निजा रश्मय-
श्चेष्टातुङ्गबलाहतेः पदमिहेष्टं स्याद्वलोनैकयोः ।

घातान्मूलमिदं हि कष्टमथ तद्रूपं दशायाः फलं

वीर्यं दृक् पृथगिष्टकष्टगुणिते द्वे चेष्टकष्टाह्वये ॥१३॥

व्या०—ये चेष्टोच्चबले = पूर्वसाधिते रज्यादिमहाणां चेष्टाबलो-
च्चबले ते रसैः = षड्भिविनिहते गुणिते निजाः = स्वकीयाः, रश्मयः
= किरणा भवन्ति (चेष्टाबलाच्चेष्टारश्मयः, रुक्त्वबलादुक्चरश्मय
इत्यर्थः) । अथेष्टकष्टसाधनम्—इह चेष्टातुङ्गबलाहतेः = चेष्टाबलोच्च-
बलघातात् पदं मूलं इष्टं स्यात् । तथा बलोनैकयोः = चेष्टबलोनरूप-
तुङ्गबलोनरूपयोर्घातान्मूलं (यत्) इदं कष्टं स्यात् । द्वि=पादपूरणे ।
अथ = अनन्तरं दशाफलं निरूपयति—तद्रूपं = इष्टकष्टानुरूपं दशायाः फलं
शेषम् इष्टाधिक्ये शुभफलाधिक्यं कष्टाधिक्ये चाशुभफलाधिक्यं

= इष्टकष्टयोः साम्ये शुभाऽशुभफलयोरपि साम्यमित्यर्थः । वीर्यम् इति, ग्रहस्य वीर्यं=षडबलैक्यं, हक्=दृष्टिश्च द्वे पृथक् इष्टकष्टगुणिते ते इष्टकष्टाद्वये भवतः (इष्टगुणितं बलमिष्टबलं, कष्टगुणितं च कष्टबलं तथेष्टगुणिता दृष्टिरिष्टदृष्टिः कष्टगुणिता च कष्टदृष्टिरित्यर्थः ॥१३॥

अत्रोपपत्तिः—स्वकीयपरमोच्चस्थे ग्रहे परमाधिकाः सप्तमिताः, परमनीचस्थे परमाल्पो रूपमितो रश्मिः स्वीकृतः प्राचीनैः । तत्रोच्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं षड्राशमितं, नीचसमे ग्रहे नीचस्वगान्तरं शून्य-मतो नीचग्रहान्तरादेव रश्मिसाधनं समुचितम् । अतोऽनुपातो—यदि षड्राशितुल्येन नीचग्रहान्तरेण षण्मिता रश्मिवृद्धिस्तदेष्टनीचग्रहान्तरेण

$$\text{किमिति लब्धेष्टरश्मिवृद्धिः} = \frac{६ \times (\text{ग्र० नी})}{६} = ६ \times \text{उच्चबल} \quad \text{॥}$$

अनया नीचस्थानीयरूपमितो रश्मिर्युतो जाता इष्टोच्चरश्मयः = १ + ६ × उच्चबल० । एवं षड्मिते चेष्टाकेन्द्रे सप्त चेष्टारश्मयः शून्ये चैको चेष्टारश्मिः । अतः पूर्ववदनुपातेनेष्टचेष्टारश्मिवृद्धिः = $\frac{६ \times \text{चेब}}{६} =$

$$६ \times \text{चेब} \quad \text{अत इष्टचेष्टारश्मयः} = १ + ६ \times \text{चेब}, \text{ अत उपपन्नं रश्म्यानयनम् ।}$$

अथेष्टकष्टोपपत्तिः—उच्चस्थे ग्रहे शुभफलं पूर्णं रूपमितमशुभफलं च शून्यं तत्रोच्चबलमपि पूर्णं रूपमितम् । नीचस्थे ग्रहे चाशुभफलं पूर्णं शुभफलाभावस्तत्र उच्चबलमपि शून्यम् । एवं षण्मिते चेष्टाकेन्द्रे शुभफलं पूर्णशुभशुभफलाभावस्तत्र चेष्टाबलमपि पूर्णं रूपमितं, शून्ये चेष्टाकेन्द्रेऽशुभफलं पूर्णं शुभफलाभावस्तत्र चेष्टाबलमपि शून्यमेव । एतेन यथा यथा चेष्टोच्चबलवृद्धिस्तथा तथा शुभफलवृद्धिरशुभफलह्रास इति ज्ञान-द्विभिः परीक्षितमतश्चेष्टोच्चबलयोगतएव शुभाशुभरूपयोरिष्टकष्टयोः साधनं समुचितमतोऽनुपातो यदि परमोच्चचेष्टाबलयोर्योगेन रूपद्वयेन शुभफलं पूर्णं रूपमितं लभ्यते तदेष्टचेष्टोच्चबलयोर्योगेन किमितीष्टशुभम् = इष्टम् = $\frac{१ \times (\text{चेब} + उब)}{२}$ । तथेष्टशुभफलोत्तरं रूपं कष्टम्

$$= १ - \frac{\text{चेब} + उब}{२} = \frac{१ - \text{चेब} + १ - उब}{२} \quad \text{। अत्राचार्येण बलयोगार्धबलो-}$$

॥ यतो नीचग्रहान्तरं षड्भक्तमुच्चबलं भवति द्रष्टव्यः श्लो० ५ ।

† षड्भक्तं चेष्टाबलं भवति द्रष्टव्यः श्लो० १० ।

$$\begin{aligned} & \text{नैकयोगार्धस्थाने तद्धातमूलं स्वल्पान्तरात् स्वीकृतं तद्यथा यदि चेव} \\ & = \frac{\text{चेव} + \text{उव}}{२} = \frac{(\text{चेव} + \text{उव}) \sqrt{\text{चेव} \times \text{उव}}}{२ \times \sqrt{\text{चेव} \times \text{उव}}} \\ & = \frac{२ \text{चेव} \sqrt{\text{चेव} \times \text{उव}}}{२ \sqrt{\text{चेव} \times \text{उव}}} = \sqrt{\text{चेव} \times \text{उव}} \end{aligned}$$

वस्तुतो बलयोगार्धमेवेष्टम्, बलोनैकयोगार्धमेव कष्टं समुचितम् । अत एव दैवज्ञदिवाकरेण प्रौढमनोरमायां 'अथवा बलयोगार्धमिष्टं तदूनं रूपं कष्टमिति निष्पन्नम् । मूलरूपेष्टकष्टन्तु पराशरादिमुनिमत-विरुद्धत्वादयुक्तत्वादुपेक्ष्यमेवेति बोद्धव्यम्" इत्युक्तम् । किञ्च तद्वद्दु-सम्मतत्वात्प्राज्ञीकुर्वते साम्प्रतिका इति ।

तथा ग्रहस्य शुभफलं शुभवलशुभदृष्टिवशादेवं चाशुभवलाशुभदृष्टि-वशादशुभफलं भवितुमर्हत्यत एवेष्टकष्टाभ्यां पृथग् दृग्बले गुणिते तदा-ह्ये कृते इत्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं सर्वम् ॥१३॥

भा०—पूर्वं साधित चेष्टाबल को ६ से गुना करके १ एक जोड़ने से चेष्टा-रश्मि, तथा उच्चबल को ६ से गुना करके १ जोड़ने से उच्चरश्मि होता है । चेष्टा-बल को उच्चबल से गुना कर उसका मूल इष्ट होता है । तथा चेष्टाबल को एक १ में घटावे और उच्चबल को १ में घटाकर दोनों का घात करके गुणनफल का मूल कष्ट होता है । और इष्ट कष्ट के अनुरूप ही ग्रहों का दशाफल होता है (अर्थात् इष्ट अधिक हो तो शुभफल की अधिकता और कष्ट अधिक हो तो अशुभफल की अधिकता यदि इष्ट कष्ट तुल्य हो तो शुभाशुभ भी तुल्य ही होता है) ग्रहों के षड्वलैक्य को इष्ट से गुना करने से इष्टबल और कष्ट से गुना करने से कष्टबल होता है । और इष्ट से दृष्टि को गुना करने से इष्ट दृष्टि तथा कष्ट से गुना करने से कष्ट दृष्टि होती है ॥१३॥

स०दी०—रवेश्चेष्टाबलम् ०० । २१ । ०७ इदं षडभिर्गुणितम् २ । ०६ । ४२ सैकम् ३।०६।४२ । अत्र चेष्टोच्चबलानयने त्यक्तान्तिभावयव गृहीत्वा यदि षडभिर्गुण्यते तदात्रान्तिभावयवो रूपाधिको भवत्यतो रवेश्चेष्टारश्मयः—३ । ०६ । ४३ एवं सर्वेषां चेष्टोच्चबलानि त्यक्तान्ति-भावयवसहितान्येव षडभिर्गुण्यानीति दिक् । द्र० ५० चक्रम् । एवं रवेरुच्चबले षडभिर्गुणिते सेकै चोच्चरश्मयो जाताः ५ । ५ । ५५ एवं सर्वेषाम् । द्र० ५१ चक्रम् ।

अथ ५२ । ५३ चक्रस्थफलानयनं तच्चक्राधःस्थितगद्यावलोकेनैव स्पष्टं भवति ।

अथ रवेरुच्चबलम् ०० । ४० । ५९ चेष्टाबलम् ०० । २१ । ०७
अनयोर्गोमूत्रिकया घातः ०० । १४ । २५ गोमूत्रिकागुणनविधिः ५४
चक्राधो गद्ये द्रष्टव्यः । एवमन्येषामपि चेष्टोच्चबलघातः कार्यः ।
द्र० ५४ चक्रम् । रवेश्चेष्टोच्चबलोनैकघातो यथा - (१ - (०० । २१ ।
०७)) × (१ - (०० । ४० । ५९)) = (०० । ३८ । ५३) × (०० ।
१९ । १) = ०० । १२ । १९ अत्रापि गुणनविधिर्गोमूत्रिकयैव कार्यः ।
एवमन्येषामपि । द्र० ५५ चक्रम् ।

अथेष्टसाधनम् - तत्र रवेश्चेष्टोच्चबलघातस्या ०० । १४ । २५
स्य मूलं “षष्टिवर्गगुणादङ्का” दिव्यादिना (०० । १४ । २५) ×
३६०० = ०० । ५०४०० । ९०००० षष्ठ्या सवर्णिते = ८६५ । ०० । ००
एतन्मूलम् २९ शेषम् २४ सैकम् २५ षष्टिगुणम् १५०० इदं द्विनि-
घ्नेन द्वियुक्तेन मूलेना २९ × २ + २ = ६० नेन भक्तम् २५ प्रथमागत-
मूले विकलास्थाने युक्तमस्याप्रिमावयवरूपमतो २९ । २५ इदं षष्टि-
भक्तं जातं मूलम् ०० । २९ । २५ इदमेव रवेरिष्टम् । एवं चन्द्रादीना-
मपि । द्र० ५६ चक्रम् । एवं चेष्टोच्चबलोनैकघातमूलं कष्टं भवति ।
द्र० ५७ चक्रम् । अथ रवेरिष्टम् ०० । २९ । २५ रवेः षड्वलैक्यम् ५ । ४६ ।
२५ गोमूत्रिकयानयोर्घात इष्टन्नषड्वलैक्यं जातम् २ । ४९ । ५० एवं
कष्टन्नषड्वलैक्यमपि । द्र० ५८-५९ चक्रे । एवमिष्टकष्टाभ्यां प्रहानां
भावानां च दृष्टयः पृथक् गुणिताः स्वस्वेष्टकष्टन्नदृष्टयो भवन्ति (द्र०
६० - ६१ - ६२ - ६३ चक्राणि) ॥ १३ ॥

अथ सप्तवर्गशुभाशुभनिर्णयार्थं सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनमाह -

स्वोच्चे रूपं त्रिकोणे चरणविरहितं स्वर्क्षगेऽर्थं त्रयोष्टा-
शाब्धाधीष्टर्क्ष इष्टर्क्षयुजि च चरणः स्यात्समर्क्षेऽष्टमांशः ।

भूपांशो वैरिगेहेऽन्यरिमयुजि रदांश्च नीचे खमीशा-

दिष्टं गेहे तदनैकमसदथ दलं षट्सु कार्ये तदैक्ये ॥ १४ ॥

पंकयोः सप्तसुकोष्ठयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृतास्ते

स्थाप्ये भदलादिषट्सु च तदर्धे वर्गपानां पृथक् ।

कृत्वोक्त्या सदसद्युती निजनिजे तन्निघ्न इष्टाशुभे*

वर्गेत्तत्स्थखगोजसोः सदसतोर्घातात्पदघ्ने स्फुटे ॥१५॥

व्या०—स्वोच्चे †=स्वकीयोक्तचराशौ ग्रहे रूपं=(१) बलं, त्रिकोणे
=स्वमूलत्रिकोणे चरणविरहितं=पादोनं रूपं, स्वर्क्षणे=स्वराशिक्षे,
अर्थ=रूपार्थ, अशुभे=अभिघ्नगृहे त्रयोष्टांशाः=त्रिगुणिताष्टमांशः,
इष्टगुजि=मित्रराशिक्षे च चरणश्चतुर्थांशो बलं, समर्क्षे=समराशौ चाष्ट-
मांशः, वैरिगेहे=शत्रुराशौ मूपांशः=रूपषोडशांशः, अध्यरिभयुजि=अधि-
शत्रुराशिगते रदांशः=रूपद्वात्रिंशद्भागः, नीचे=स्वनीचराशौ खं=शून्यं बलं
भवति । ईशाद्=ग्रहेशवशादिष्टं=शुभं गेहे=गृहे स्यात् तदूनैकम्=इष्टेन
रूपं गृहेऽसत् कष्टं स्यात् । अथानन्तरं षट्सु होरादिषड्वर्गेषु दलं
गृहवदागतशुभाशुभयोरर्थं स्थाप्यम् । तदैक्ये कार्ये, समस्थानस्थितानां
चैक्यं कार्यमित्यर्थः । पंक्त्योरिति—सप्तसुकोष्ठयोः=सप्तगृहहोरादिकाः
सुकोष्ठा विद्यन्ते ययोस्ते सप्तसुकोष्ठे तयोः, पंक्त्योः=शुभाशुभपंक्त्योः,
प्रथमयोः=गृहस्थानीयकोष्ठयोरिष्टासदैक्ये=शुभाशुभैक्ये, कृत्वा=चतुर्भक्ते
स्थाप्ये=इष्टैक्यं चतुर्भक्तं शुभपंक्तिगृहकोष्ठे, कष्टैक्यं चतुर्भक्तंमशुभपंक्ति-
गृहकोष्ठे स्थाप्यमित्यर्थः । भदलादिषु=होरादिषु षड्वर्गेषु च तदर्थे=गृह-
स्थापितशुभाशुभयोरर्थे दले स्थाप्ये । वर्गपानां=गृहादिसप्तवर्गेशानां, पृथक्-
पृथक् उक्त्या=पूर्वोक्तयुक्त्वा सदसद्युती=शुभाशुभयोगौ कृत्वा तन्निघ्ने
=तद्गुणिते निजनिजे=इष्टाशुभे कार्ये ते मध्यमे शुभाशुभे ज्ञेये । ते च
वर्गेत्तत्स्थखगोजसोः सदसतोर्घातात्पदघ्ने=वर्गेशवर्गस्थग्रहशुभाशुभबलै-
क्यघातमूलगुणिते, स्फुटे=स्पष्टे शुभाशुभे भवतः ॥१४-१५॥

ॐ अत्र “ईदूदेद्विचनं प्रगृह्यम्” इति नियमात् ‘तन्निघ्ने इष्टाशुभे’ इत्येव
पाठो भवितुमर्हति तथा च च्छन्दोभङ्गदोषत्वात् “तन्निघ्न इष्टाशुभे” इत्येव पाठ
आचार्येण रक्षितः “अपि माषं मषं कुर्याच्छन्दोभंगं न कारयेदित्युक्तः । किञ्चात्र
“तदघ्ने तथेष्टाशुभे” एवं पाठो निर्विवाद इति ।

† “वर्गेशे स्वोच्चादिगामिनि रूपादिकं बलं ग्राह्यम्” एवं केषाञ्चिद् व्याख्यानं
सम्प्रदायानुरोधाज्ज्ञी कुर्वते मैथिलादिका इति । तथा च यत्र स्वोच्चं स्वनीचं
स्वमूलत्रिकोणं भवेत् तत्र स्वोच्चादिजबलमेव ग्राह्यं, न मित्रादिजम् । विशेषार्थ-
मुदाहरणं विवोक्तम् ।

अत्रोपपत्तिः—नीचे स्वमित्यन्तस्य युक्तिः पूर्वमेव पञ्चमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथेशादिष्टमित्यादेरुपपत्तिः—शुभाशुभफलद्वयोर्योगस्य रूप (१) समत्वात् स्वाभाविकाद् यद् गृहे शुभं तदूनं रूपं गृहेऽशुभं भवितुमर्हत्येव । तथा च “प्रधानता राशिफलस्य नूनं होरादिबर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति प्राचीनोक्त्या होराद्यपेक्षया गृहस्य द्विगुणत्वाद् गृहस्थापितस्य फलस्य दलं होरादिषु स्थापनीयमित्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं “दलं षट्सु” इत्यन्तम् । तथा चाग्रे वर्गेशशुभाशुभयोगेन गुणनीयमस्त्यतः “कार्ये तदैक्ये” इति योगकरणमपि साध्वेव ॥

अथ तद्गृहादिफलैक्यं चतुर्गुणितगृहफलसमं यतो गृहफलार्धं षड्गुणितं गृहफ ३=गृहफ ३, होरादिषु षड्वर्गेषु वर्तते तद् गृहफलसहितं पूर्वोक्तैस्त्रयम्=एक्यम्=गृहफ $\times ४ \therefore \frac{\text{एक्यं}}{४} = \text{गृहफ}$ । अत एव शुभाशुभपंकत्योः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताप्ते स्थाप्ये” इत्युक्तम् । होरादिषु त्वर्धं पूर्वोक्तयुक्त्यैवात्रापि समुचितम् । तथा च भावपतौ बल्युक्ते भावस्थप्रहफलं सकलं भवितुमर्हत्यत एव वर्गपथ्य सदसदैक्याभ्यां निजनिजे इष्टाशुभे गुणिते ते मध्यमशुभाशुभत्वेन गृहीते । एवं वर्गेशवर्गस्थशुभाशुभबलवशादेव तत्फलस्य फुटता स्यादतोऽनुपातो—यदि वर्गस्थवर्गेशप्रहयोः परमशुभाशुभबलयोगेन रूपद्वयेन (२) सम्पूर्ण फलं रूपमितं (१) लभ्यते तदैष्टवर्गेशवर्गेशयोः शुभाशुभबलयोगेन किमतीष्टबलयोगानुपातेन

$$\text{शुफ} = १ \times \frac{(\text{वर्गस्थशुव} + \text{वर्गेशशुव})}{२} = \sqrt{\text{वर्गस्थशुव} \times \text{वर्गेशशुव}} \quad \text{एवम-}$$

$$\text{शुभबलयोगानुपातेन} \quad \text{अशुभफ} = \frac{१ \times (\text{वर्गस्थअशुव} + \text{वर्गेशअशुव})}{२}$$

$= \sqrt{\text{वर्गस्थअशुव} \times \text{वर्गेशअशुव}}$ इति पूर्वदर्शितयुक्त्या ऋसिद्धयति ।

अतः आभ्यां गुणिते पूर्वोक्तशुभाशुभे स्फुटे भवितुमर्हतः । अत्र “समयोः समगुणनादौ समत्वं, विषमयोः समगुणनादौ विषमत्वमेवे” ति नियमत इष्टाधिक्ये चातमूलगुणनेऽप्याधिक्यमेव; कष्टाधिक्ये चातमूलगुणनेऽपि तदाधिक्यमेवेत्यलं बिस्तरेण ॥१४-१५॥

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशि में हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।४५), स्वराशि में आषा (दो चरण ०।३०) अचिमित्र की राशि में त्रिगु-

ॐ द्रष्टव्या १३ त्रयोदशश्लोकोपपत्तिः ।

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशिमें में हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।४५), स्वराशि में आधा (दो चरण ० ३०) अविमित्र की राशि में त्रिगुणित अष्टमांश (०।२२।३०), मित्र की राशि में षोडशांश (०।३।४५), अविशत्रु की राशि में बत्तीसवाँ भाग (०।१।५२) और नीच राशिमें शून्य बल होता है । इस प्रकार वर्गेश के वश से जो बल आवे वह गृहस्थान का शुभ बल होता है । उसको एकमें घटाकर गृहस्थान का अशुभ बल होता है । एवं होरादि षड्वर्ग में गृहवत् जो बल आवे उसका आधा स्थापन करै । फिर उन सबों (सप्त-वर्गस्थबलों) का योग करै ॥१४॥ अनन्तर सात-सात कोष्ठक के शुभ, अशुभ दो पंक्ति लिखकर शुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्ठक) में उपरोक्त शुभैक्य का चतुर्थांश और अशुभ पंक्तिके प्रथम (गृहकोष्ठक) में अशुभैक्य का चतुर्थांश स्थापन करै । होरादिक षड्वर्ग में गृहस्थापित फल का आधा लिखे । फिर वर्गेशों के पृथक् २ शुभाशुभ के योग करके उससे पृथक् दृष्ट कष्टको गुना करै तो मध्यम शुभाशुभ होता है । फिर वर्गेश तथा वर्गस्थ दोनों ग्रहों के शुभाशुभ के घात के मूल से गुना करने से स्पष्ट शुभाशुभ होता है ॥१५॥

विशेष—जो राशि स्वोच्च और मूलत्रिकोण तथा स्वगृह तीनों होता हो वशा कन्या बुधका, अथवा स्वगृह और मूलत्रिकोण दो होता हो वहाँ किसप्रकार बल लेना चाहिये, इस विषयमें उदाहरण चक्रमें २४ चक्रके नीचे सारावलीके वचन देखो ।

उ० दी—रविरधिशत्रुगृहेऽतो रूपस्य द्वात्रिंशद्भागो गृहशुभम् ००।०१।५२। अथ होरादिषड्वर्गेषु गृहवच्छुभमानीय तदर्धं स्वस्वशुभं स्यात् । यथा—रविः स्वहोरायां तेन गृहवत् शुभम् ००।३०।०० एतदर्धं होराशुभम् ००।१५।०० एवं रविः शत्रुद्रेष्काणे तेन गृहवत्षोडशांशशुभम् ००।०३।४५ एतदर्धं द्रेष्काणशुभम् ००।०१।५२ एवं रविः सप्तसप्तमांशे तेन गृहवदष्टमांशशुभम् ००।०७।३० एतदर्धं सप्तमांशशुभम् ००।०३।४५ एवं रविरधिशत्रुनवमांशे तेन गृहवद्द्रदांशशुभम् ००।१।५२ एतदर्धं नव-मांशशुभम् ००।००।५६ एवं रविरधिमित्रद्वाशांशे तेन गृहवत् शुभं त्रिगु-णितोष्टांशः ००।२२।३० अथार्धं द्वादशांशशुभम् ००।११।१५ एवं रवि-रधिमित्रत्रिंशांशेऽतः गृहवच्छुभं तथैव त्रिगुणितोष्टमांशः ००।२२।३० एतदर्धं त्रिंशांशशुभम् ००।११।१५ अथ सर्वशुभयोगः ००।४५।५५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ६४ चक्रम्) अथ स्वस्वगृहवत् शुभोनरूपमशुभं स्यात् । परमत्र होरादिषड्वर्गेषु तद्वलमेवाशुभं भवति । द्र० ६५ चक्रम् ।

अथ रवेर्गृहादिशुभानां योगः ००।४५।५५ अस्य चतुर्थांशो रवेर्गृह-
शुभपंक्तिः ००।११।२९ अस्यार्धं होरादिकोष्ठेषु ज्ञेयम् । एवं चन्द्रादीनामपि
(३० ६६ चक्रम्) एवमेवाशुभपंक्तयोपि ज्ञेयाः (३० ६७ चक्रम्) ।

अथ रविः शनिगृहेऽतः शनः शुभयोगेना ००।३७।२९ नेन रवेर्गृह-
शुभपंक्ति ००।११।२९ गौमूत्रिकया गुणिता जाता ००।०७।१० इदं वर्गेश-
शुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रे रवेर्गृहफलम् । एवं रविः स्वहोरायां वर्त्तते
तेन स्वस्थैव शुभयोगेना ००।४५।५५ नेन स्वहोराशुभपंक्तिः ००।०५।४४
गुणिता जाता ०।००४।२३ इदं रवेर्होरेशशुभयुतिगुणितशुभहोरापंक्ति
फलम् । एवं द्रष्टव्याणां देवपि । तथैव चन्द्रादीनामपि (३० ६८ चक्रम्) ।

एवं वर्गेशशुभयोगेनाशुभतंक्तिरपि सङ्गुण्या । ३० ६९ चक्रम् ।
अथ गृहेशतत्स्थप्रहयोः शनिसूर्ययोरिष्टप्रषड्बलैक्ययो ०४।०२।२२।
२।४९।५० रनयोर्घातः ११।१६।०२ एवं होरादावपि तथा चन्द्रादीना-
नामपि । ३० ७० चक्रम् । एवं वर्गेशतत्स्थप्रहयोः कष्टप्रषड्बलैक्य-
योर्घातोपि ज्ञेयः (३० ७१ चक्रम्) ।

अथ ७०-७१ चक्रस्थफलानां मूळानि प्राञ्चानि । अत्र मूळानयन-
प्रकारः पूर्वोक्त एव बोध्यः (द्रष्टव्ये ७२-७३ चक्रे) ।

अथ रवेर्वर्गेशशुभयोगगुणितमिष्टम् (शुभपंक्तिः) ००।०७।१० इदं
वर्गेशतत्स्थप्रहयोः (शनिसूर्ययोः) इष्टप्रषड्बलैक्ययोर्घातमूलेनानेन
३।२२।५३ गुणितं जातं रवेर्गृहे स्पष्टशुभम् ००।२४।१४। एवं होरादीनां
तथा चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम् (३० ७४ चक्रम्) ।

एवं स्वस्ववर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्तः वर्गेशतत्स्थप्रहयोः कष्ट-
प्रषड्बलैक्ययोर्घातमूलस्य च घातः स्फुटाशुभं भवति (३० ७५
चक्रम्) ॥१४-१५॥

अथ योगजायुर्दायस्यामितायुर्दायस्योदाहरणप्रदर्शनपूर्वकमंशायुस्सा-
धनार्थं चेष्टागुणकादिकमाह—

कर्कीन्द्रिययुतोदये बुधसितौ केन्द्रे त्र्यरीशेतरे-
रायुर्विद्वद्यमितं हि योगजमिहान्यत्रोच्यतेऽथोन्मितम् ।
। त्र्यल्पाश्चेत् किरणाः सरूपकिरणाङ्घ्रिश्चेत्त्रयोध्वा विभू-
[गोर्ध्वं चैष्टिकतुङ्गसम्भवगुणौ तद्घातमूलं स्फुटः ॥१६॥

व्या०—कर्कन्तिद्वययोदये = चन्द्रगुरुग्रहिते कर्कळमे बुधसितौ
= बुधशुक्रौ केन्द्रे स्थितौ यदि भवतस्तथा त्र्यरीशेतैः = तृतीयषष्ठैकाद-
शेष्वितरैः = सूर्यकुजशनैश्चरैरिहास्मिन् योगेऽमितमायुर्विद्धि = जानीहि ।
अन्यत्र = ग्रन्थान्तरे योगजमायुर्विद्धि । अथात्रास्मिन् ग्रन्थे उन्मितं
= गणितागतमायुदच्यते । अथ चेश्लोचगुणकावाह—अथल्पा इति । चेद्
= यदि किरणाः = पूर्वोक्तचेश्लोचचरश्मयश्चल्पाः = त्र्युनास्तदा सरूप-
किरणांघ्रिः । चेत्त्रयोर्ध्वाः = त्र्यधिकास्तदा विभूगोऽर्धं = रूपोनकिरणार्धं
चैष्टिकतुङ्गसम्भवगुणौ भवतः । (चेश्लारश्मितश्चेश्लगुणकः उच्चरश्मित
उच्चगुणक इति) । तद्वातमूलं = तयोश्चेश्लोचचगुणकयोर्धातमूलं स्फुटः
= स्फुटगुणको भवतीति ॥१६॥

अत्रोपपत्तिः—अमितायुःप्रमाणे वृद्धवाक्यमेव प्रमाणम् । चेश्लोच-
गुणकोपपत्तिः—“अत्रक्षेत्रे त्र्यंशं नीचेऽर्धं सूर्यलुप्तकिरणाश्च । क्षपयन्ति
स्वाद्यायान्नास्तं यातौ रविजशुक्रौ” तथा “वक्रोच्चयोजिगुणितं” इति
लघुजातकोक्त्या त्र्यंशायुषि परमोच्चे त्रितयं गुणः, परमनीचेऽर्धहानिः ।
तथा परमोच्चे सप्तकिरणा नीचे रूपमितो रश्मिः । नीचादमे यत्रैकर-
श्मितुल्योपचयस्तत्र हान्यभावो यत्र रश्मिद्वयतुल्योपचयस्तत्रार्धं गुणो-
पचयोत एवानुपातो—यदि रश्मिद्वये रूपार्धं गुणस्तदा रूपोनकिरणैः
क इति $३ \times \frac{(कि-१)}{२} = \frac{(कि-१)}{४}$ एतेन रूपार्धमितगुणो युत
इष्टगुणः = $\frac{(कि-१)}{४} + ३ = \frac{(कि+१)}{४}$ इति रश्मित्रयाल्पे । रश्मि-
त्रयाधिकैश्चन्योऽनुपातो—यदि रश्मित्रयाधिकैश्चतुर्मितैर्द्विमितौ गुणस्त-
द्वेष्टैः किरणत्रयोनकिरणैः क इति $२ \times \frac{(कि-३)}{४} = \frac{(कि-३)}{२}$ अनेन
फलेनैकमितो गुणो युतो जात इष्टगुणः = $१ + \frac{कि-३}{२} = \frac{कि-१}{२}$ । एवं
परमवक्रस्थानेऽपि शेषम् । घातमूलस्य स्फुटता पूर्वोक्त्या स्पष्टेति ॥१६॥

भा०—जन्म समय में चन्द्रगुरुयुत कर्क लग्न हो तथा बुध शुक्र केन्द्र
(१।४।७।१०) स्थान में हो इतर ग्रह (सूर्य मङ्गल शनि) तृतीय षष्ठ एकादश
(३।६।११) स्थान में हो तो अमित आयु समझना । और योग सम्बन्धि आयु
ग्रन्थान्तर से समझना । इस ग्रन्थ में केवल गणितागत आयुर्दाय कहता हूँ ।

चेष्टा उच्च गुणक साधन—पूर्वसाधित रश्मि ३ तीन से अलग हो तो रश्मि में १ एक जोड़कर उसका चतुर्थांश करना, यदि ३ से अधिक हो तो रश्मि में १ घटाकर उसका आधा करना तो गुणक (अर्थात् चेष्टारश्मि पर से चेष्टा गुणक और उच्च रश्मि से उच्च गुणक) होता है । फिर दोनों गुणक का घात करके मूल लेना वह स्फुट गुणक होता है ॥ १६ ॥ विशेष उदाहरण चक्र में देखो ।

उ० दी०—रवेष्ट्रेष्टारश्मयः ३ । ०६ । ४३ त्र्यधिकत्वाद्विरूपाः २ । ०६ । ४३ एतद्वर्धम् १ । ०३ । २१ अयं रवेष्ट्रेष्टागुणकः । अथ भौमस्य चेष्टारश्मयो २ ४३ । २१ त्र्यहवास्तेन रूपयुताः ३ । ४३ । २१ एतच्चतुर्थांशः ०० । ५५ । ५० अयं भौमस्य चेष्टागुणकः । एवमुच्चरश्मित उच्चगुणकः साध्यः (६० ७६ । ७७ चक्रे) अथ उच्चगुणकचेष्टागुणकयोर्घातमूलं स्फुटगुणक इति पूर्वप्रकारेणैव सुगमः । ६० ७८ चक्रम् ॥ १६ ॥ ❀

❀ अथात्र प्रसङ्गाद् ग्रहाणां सप्तवर्गगुणकचक्रं श्रीपतिप्रकारेण लिखितमुदाहरणकर्त्रा तदानयनप्रकारस्तु—

“वर्गोत्तमे स्वभवने स्वनवांशके च स्वर्ग्यंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः ।

अध्यर्धरूपमभिप्रियगृहे सुद्वन्द्वे सत्र्यंशकं समग्रहे खलु रूपमेव ॥ १ ॥

त्र्यंशोर्नितं त्रिगुह्येध्यरिभे दलं स्यादेभ्यो गुणो भवति यः खलु व श्रिदेकः ।

वेदोद्धृतः स भगुणो गणकैर्निरुक्तो होरादिवर्गगुणकस्तु भवेत्तद्वर्धम् ॥ २ ॥

अथ रविरविशुशुगृहे तेन दलम् ३ वेदोद्धृतम् २ अयं रविगृहे गुणकः । अथ गृहगुणकस्या ३ स्य दलम् ३ अयं हेरादिवर्गगुणकः स्यादिति । अथात्रान्योपि विशेषः—

“नगांशका रुद्रमिता अभीष्टराशौ सुद्वन्द्वेभ्यो मूर्च्छनांशाः ।

नवाश्विनो रूपमुदासराशौ कुद्वयंशका विश्वामिता द्विषन्दे ॥ १ ॥

त्रयो नगांशा ह्यविशुशुराशावेते भस्मंशा निजराशिवर्जम् ।

वर्गोत्तमात्मीयनवांशदृक्स्थिते ग्रहे तु द्वितयं गुणः स्यात्” ॥ २ ॥

अथ चन्द्रस्य स्वनवांशके स्थितत्वात् रूपद्वयं चतुर्भक्तम् ३=३ गृहगुणः । परं गृहगुणः भस्मंशगुणेना ३=३ नेन गुणितः ३=३ अयं चन्द्रगृहे गुणकः । परमत्र गृहगुणस्या ३ स्य दलम् ३ अयं होरादीनां गुणकः । नात्र भस्मंशगुणनं कार्यम् । एवं कुजादीनां गुणकः साध्यः (६० ७९ चक्रम्)

अथ ग्रहाणां सप्तवर्गजानन्तरताडकचक्रानयनार्थस्तु—

“गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणः त्र्यंशविवर्जितः सः ।

अन्योऽपि मित्रगृहे नवांशा विश्वे च रूपं च समस्य गोहे ॥ १ ॥

अथाश्रयगुणक्रमाह—

यः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिपोर्वर्गे धृतिश्चेष्ट्विला-

विश्वाङ्केषुगुणा गृहे द्विगुणिता योगः क्रमात्तं हरेत् ।

तद्ग्रे षड्वसुगोऽशुमद्धृतिजिनैः षड्ग्रेष्व वर्गोत्तम-

स्वांशत्रयंशगते सदा रसगुणैः स्यादाश्रयाख्यो गुणः ॥१७॥

व्या०—यो ग्रहः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिपोर्वर्गे = गृहादिसप्तवर्ग-
स्थितस्तस्य क्रमात् धृतिः, इष्ट्विलाविश्वाङ्केषुगुणाः (अर्थात् स्वगृहे धृतिः
१८, अधीष्टमे इष्ट्विलाः १५, मित्रमे विश्वे १३, सममे अङ्काः ९, अरिमे
इषवः ५, अधिशत्रुमे गुणाः ३) अङ्काः (गृहादिसप्तवर्गेषु) स्थाप्याः ।
तत्र गृहे=गृहवर्गे द्विगुणिताः स्थाप्याः, होरादौ यथा पठितांका एवेति ।
यथा स्वगृहे षट्त्रिंशत्, (३६) स्वहोरादावष्टादशै (१८) च । एवं अधिमित्र-
गृहे त्रिंशत् (३०) अधिमित्रहोरादौ पञ्चदशै (१५) वेत्यादि शेषम्) एवं
सप्तवर्गस्थापिताङ्कानां योगः कार्यस्तं योगं तद्ग्रे=तेषां स्वाधीष्टसुहृत्स-
मादीनां मे = गृहे ग्रहे सति क्रमात् षड्वसुगोऽशुमद्धृतिजिनैः षड्ग्रेः
= षड्गुणितैर्हरेत् (अर्थात् स्वगृहे षड्गुणितषड्भिः ३६, अधिमित्रगृहे

नवांशकाः पञ्च विरोधिराशौ गुणांशकाः स्यादधिवैरिणो मे ।

पूर्वं भपूर्वा गुणका य उक्ता वर्गेषु सप्तस्विह गुण्यसंज्ञाः ॥१८॥

गुण्या गुणैः स्वैरधिकारकधैरुक्तैर्गुणः स्यादथ मिश्रितैस्तैः ।

स्मृतो बुधैराश्रयसंज्ञितोय' मिति ॥

अथ रविरविशत्रुगृहेतः गुणांशकाः ३ अयं रविगृहे गुणः । स्वहोरयां
द्वयम् २ । शत्रुदेष्काणे नवांशकाः पञ्च ५ । समसप्तमांशे रूपम् १ । अधिशत्रु-
नवमांशे गुणांशका ३ । अधीष्टद्वादशांशे तथाधीष्टत्रिंशांशे च त्र्यंशविवर्जितद्वयम्
३ । एवं चन्द्रादीनामपि शेषम् (द्र० ८० चक्रम्) ।

अथात्र च रवेर्गृहगुणकः ३ अयमनन्तरताडकगृहगुण्येना ३ नेनांशाहतिक्ले-
दक्षणेन भक्त्यादिना गुणितः ३ अयं रविगृहे आश्रयगुणकः । एवं होरादिष्वपि
तथा चन्द्रादीनामपि च । द्र० ८१ चक्रम् ॥

अथ रवेर्गृहाश्रयगुणकः ३ अत्रे १ दमनेन २४ भक्तं लब्धम् ०० शेषं १
षष्ठ्या संगुणयाने २४ न भक्तं लब्धम् १ पुनः शेषम् १२ षष्ठ्या संगुण्य ७२०
चतुर्विंशत्या भक्तं लब्धम् ३० अतः क्रमाल्लब्धन्यासेन ० । २ । ३० एवं होरा-
दीनाञ्चन्द्रादीनामपि षड्भक्तावयवाश्रयगुणकः (द्र० ८२ चक्रम्) ।

षड्वर्गसुभिः ४८, मित्रगृहे षड्गुणितनवभिः ५४, समराशौ षड्गुणित-
द्वादशभिः ७२, शत्रुभे षड्वर्गधृतिभिः १०८, अधिशत्रुभे षड्गुणितजिनैः
१४४ भजेदिति । च (तथा) वर्गोत्तमस्वांशत्रयंशगते ग्रहे सति
सदा रसगुणैः = षट्त्रिंशता तं = योगं भजेत् लब्धिराश्रयाख्यो गुणः
स्यात् ॥ १७ ॥

अत्रोपपत्तिः—अत्र गृहादिसप्तवर्गषु होरादयः षड्वर्गस्तुल्यभागा एव ।
तथा “होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति यवनवचनेन राशेद्विगुण-
त्वादष्टौ वर्गास्तेनाष्टभक्तो गुणो होरादिवर्गेषु भवितुमर्हति । तथा गृहस्थाने
द्विगुणितवाष्टमांशः $\frac{1 \times 2}{2} = 1$ स्थाप्यः । अथ “वर्गोत्तमे स्वभवने स्वन-
वांशके च स्वत्रयंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः” ❀ इत्यादिश्रीपति-
वचनेन स्वभवने गुणः २ पूर्वोक्त्याऽष्टभक्तः = $\frac{1}{4}$ तथायं “गृहादिके
वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणः..... \times इत्याद्युक्त्या द्विगुणितः $\frac{1}{2} = \frac{1}{2}$
= स्वहोरादौ गुणः । तथा” “वर्गोत्तमे स्वभवने” इत्यादिनाऽधि-
मित्रगुणकेन $\frac{1}{2}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ = अधिमित्रहोरादिगुणकः । एवं मित्र-
गृहे गुणः १ अष्टभक्तः $\frac{1}{8}$ “गृहादिके वर्गगणे” इत्यादिना मित्रगृहगुणकेन
 $\frac{1}{8}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{8} \times \frac{1}{8} = \frac{1}{64}$ = मित्रहोरादौ गुणः । एवं सप्तवर्ग-
गुणांका हराश्चोत्पद्यन्ते राशिस्थाने यवनवाक्यबलाद्द्विगुणः कार्य्य
पवेति । अथ वर्गोत्तमस्वांशस्वत्रयंशगते ग्रहे पूर्वोक्त्या गुणः २ चतु-
र्भक्तः $\frac{1}{2}$ । अतोऽनुपातो यदि तत्तद्गृहगुणेन तत्तद्होरादिगुणो लभ्यते
तदानेन ($\frac{1}{2}$) किमिति गुणास्तावन्तः (पाठपठिताः) एव हरस्थाने
षट्त्रिंशत् ३६ अंका भवन्त्यतः “सदा रसगुणैरित्युपपद्यते ॥ १७ ॥

भा—जो ग्रह अपने वर्ग में हो उसका १८, अधिमित्र के वर्ग में १५ मित्र
के वर्ग में १३ सम के वर्ग में ९, शत्रु के वर्ग में ५, अधि शत्रु के वर्ग में ३ होरादि
षड्वर्ग में अंक लिखना केवल गृहस्थान में द्विगुणित करके स्थापन करना । फिर
सब अंकों का योग करके यदि ग्रह स्वगृह में हो तो ३६ से, अधिमित्र की राशि
में हो तो ४८ से, मित्र की राशि में हो तो ५४ से, सम की राशि में हो तो ७२
से, शत्रु की राशि में हो तो १०८ से, तथा अधिशत्रु की राशि में हो तो १४४ से,

उपरोक्त योग में भाग देने से लब्धि आश्रय गुणक होता है । यदि ग्रह स्वनवांश, वा बर्गोत्तम नवांश, वा स्वद्रेष्काण में हो तो योगाङ्क को सर्वदा ३६ से भाग देने से आश्रय गुणक होता है ॥१७॥

स० दी०—अथ रविरधिशत्रुगृहे वर्त्तते तेन गुणा द्विगुणिताः (अर्थात् षट्) । एवं रविः स्वहोरायामस्ति तेन धृतिरष्टादश । एवं शत्रुद्रेष्काणे तेन पञ्च । समशप्तमांशे तेन नव । अधिशत्रुनवमांश तेन त्रयः, अधिमित्रद्वादशांशे तथाधिमित्रत्रिंशांशे च इत्थिला (पञ्चदश) रवेर्गृहादिसप्तवर्गेषु क्रमात्संस्थाप्य तेषां योगः = ६ + १८ + ५ + ९ + ३ + १५ + १५ = ७१ । अथ रविरधिशत्रुगृहेऽतः जिनाः २४ षड्गुणिताः १४४ अयं हरः । अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्रयंशगत्वाद्धरः षट्त्रिंशदेव । एवं सर्वेषामित्यलं पल्लवितेनेति (द्र० ८३ चक्रम्) । अथ रवेः पूर्वानीतयोगः ७१ स्वहारेण १४४ अनेन भक्तो जातः रवेराश्रयगुणकः ००।२९।३५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ८४ चक्रम्) ॥१७॥

अथाश्रयगुणके संस्कारविशेषं, कर्मयोग्यगुणकमंशाद्युदायोपयोगिनो दायंशांश्चाह —

चेद्वर्गोत्तमपूर्वगोऽध्यरिसुहृद्धे तद्गृहाङ्कात् त्रिषड्-
लब्धो नो युगरीष्टमेऽब्धिनवकाप्त्या स्वे समे केवलः ।

कार्यस्त्वाश्रयकः स तत्स्फुटहतेर्मूलं स योग्यो गुणः

खेटानां च तनोर्लवाः खयुगहृच्छेषा इहांशायुषा ॥१८॥

व्या०—चेद् = यदि ग्रहो बर्गोत्तमपूर्वगो = बर्गोत्तमनवांशस्वनवांश स्वद्रेष्काणेऽव्ययन्यतमस्थो भवेत् तदा तद्गृहांकात् = गृहवर्गस्थापितांकात् त्रिषडलब्ध्या = त्रिषष्टिभक्तफलेन क्रमेणाश्रयगुणक ऊनो युक् (अधिशत्रु-राशौ ग्रहे ऊनोऽधिमित्रराशौ स्थिते युक्तः) कार्यः । एवं अरीष्टमे ग्रहो (बर्गोत्तमपूर्वगश्चेत् शत्रुमित्रगृहे) भवेत् तदा गृहांकात् अब्धिनवकाप्त्या = चतुर्णवत्या लब्धफलेन क्रमादूनयुक् आश्रयगुणकः कार्यः । तथा बर्गोत्तमपूर्वगः स्वे = स्वराशौ, समे = समराशौ वा ग्रहो भवेत् तदा केवलः = पूर्वसाधित एवाश्रयगुणको ज्ञेयः । तत्स्फुटहतेराश्रयगुणकस्पष्ट-गुणकघातान्मूलं स योग्यः = कर्मयोग्यो गुणो भवति । अथ दायंशान् कथयति—खेटानामिति । इहात्र खेटानां = ग्रहाणां, तनोः = लघस्य च लवाः = अंशाः खयुगहृच्छेषा अंशायुषो दायंशा भवन्ति ॥१८॥

अत्रोपपत्तिः—यदि बर्गोत्तमादित्रिकान्यतमस्थितो ग्रहोऽभिशत्रु-
राशौ तदा पूर्वोक्तेन “यः स्वाधीष्टेत्यादिना” गृहगुणकः

= $\frac{\text{गृहांक}}{३६}$ तथा “नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ” ॐ इत्यादिना अधि-

शत्रु राशौ त्रयोनगांशाः (३) त्रिगुणितसप्तमांशो वास्तवगुणः

$$\frac{\text{गृहांक} \times ३}{३६} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} = (१ - \frac{३}{३६}) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} - \frac{\text{गृहांक} \times ४}{३६ \times ७} = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$$

— $\frac{\text{गृहांक}}{६३}$ एतेन अध्यरिभे गृहांकात् त्रिषष्टलब्धयोन इत्युपपन्नम् ।

तथा “नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ” इति वचनेनाधिमित्र-

$$\text{राशौ वास्तवगुणः} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} \times \frac{११}{७} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} (१ + \frac{३}{३६}) = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$$

$$+ \frac{\text{गृहांक} \times ४}{३६ \times ७} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{६३} \therefore \text{अधिसुहृद्भे ‘गृहांकात्त्रिषष्टि-}$$

लब्ध्या युक्तः’ इत्युपपद्यते । तथा ‘सुहृद्भेऽस्मिन् मूर्च्छनांशा नवाधिनः

$$३९” इति वचनेन मित्रभे वास्तवगुणः = \frac{\text{गृहांक}}{३६} \times \frac{३९}{३६} = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$$

$$(१ + \frac{३}{३६}) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक} \times ८}{३६ \times २१} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक} \times २}{१८९}$$

$$\frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{९४५} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{९४} \text{ स्वल्पान्तरात् । एवं}$$

“कुद्व्यंशका विश्वमिता द्विषद्भे” इत्यनेन शत्रुराशौ अक्षिप्तवकाप्तयोन

इत्युपपद्यते । वस्तुतोऽत्राक्षिप्तवकस्थाने सार्धचतुर्णवतिर्भवत्यतो “द्विगु-

णगृहांकान्नवाष्टैकामोनयुगाश्रयगुणः कार्यः” इति ८५ चक्राधःस्थगद्योऽप्ल-

शर्मणाप्युक्तं युक्तमेव । समभे स्वराशौ च रूपगुणत्वात् “केवलः” यथा

गत एवाश्रयगुणः कार्य इत्यपि साधु समुदितम् । घातमूलस्य-

स्कृष्टता प्रागेव प्रदर्शिता । अथ द्वायांशोपपत्तिः—बराहमिहिरादि-

वचनेन “ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं” आयुर्वर्षप्रमाणं भवत्यतो भुक्तन-

वांशज्ञानार्थमनुपातो यदि त्रिंशदंशैर्नव नवांशसंख्या तदा ग्रहलभ-

भुक्तांशैः किमिति ग्रहलभभुक्तनवांशसंख्या सा च राशीनां द्वादश-

॥६॥ द्वादशतष्टा $\frac{\text{मुक्तांश} \times ९}{३० \times १२} = \frac{\text{मुक्तांश}}{४०}$ शेषराश्यादितुस्या अंशायुषो
 दार्यांशः) भवन्त्येवेत्युपपन्नम् ॥१८॥

भा०—यदि ग्रह वर्गोत्तमबांश, स्वनवांश वा स्वद्रेष्कण में स्थित होकर
 विद्युत् के ग्रह में हो तो ग्रहांक को ६३ से भाग लेकर लब्धि को आश्रय
 गुणक में घटाने से, यदि अविमित्र के घरमें हो तो उसी लब्धि को आश्रय गुणक
 जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि शत्रु की राशि में
 । तो ग्रहांक को ९४ से भाग देकर लब्धि को ११ आश्रय गुणक में घटाने से,
 मन्त्र के घर में हो तो जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है ।
 दि सम् की राशि में वा स्वग्रह में हो तो केवल पूर्वसाधित आश्रय गुणक ग्रहण
 करना । इस आश्रय गुणक और पूर्वोक्तस्फुट गुणक का घात (गुना) करके मूल
 घना तो कर्मयोग्य गुणक होता है । ग्रह अथवा लग्न को अंशात्मक बनाकर उसको
 ० से भाग देकर शेष आयुर्भाग (दार्यांश) होता है ॥१८॥

उ० दी०—अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्रयं शगतत्वादाश्रयगुणके पुन-
 न्योऽपि संस्कारः । यथा शत्रुग्रहगतस्य चन्द्रस्य गृहाङ्का १० वस्माद्वि-
 त्त्वकासेना ००।०६।२३ नेन पूर्वानीतोऽय २।१६।४० आश्रयगुणको रहितो
 वास्तवाश्रयगुणको जातः २।१०।१७। वस्तुतस्तु “शत्रोगृहे पूर्णपक्षा नवाष्टे-
 न्दुहता ऋण” मित्यनेन चन्द्रस्य संस्कृताश्रयगुणकः २।१०।१९ अयमेव
 माहाः । एतदर्थं ८५ चक्रावः स्थितगद्यमबलोक्यम् । अथ कुजस्याविमित्र-
 ग्रहगतत्वाद्गृहाङ्कस्या ३० स्य त्रिषष्ट्यंशेना ००।२८।३४ नेन पूर्वानीतोऽ
 २।३५।०० यमाश्रयगुणको युक्तो जातः संस्कृताश्रयगुणकः ३।०३।३४।
 अन्येषां वर्गोत्तमादिस्थानराहित्यात्पूर्वानीत एवेति (८० ८५ चक्रम्) ।

अथ रवेः स्फुटगुणकः १।२८।३६। आश्रयगुणकः ००।२९।३५ अनयो-
 र्युतिः ००।४३।४१ अस्या मूलम् ००।५१।६ अयं कर्मयोग्यगुणः । एवं
 सर्वेषाम् (८० ८८ चक्रम्) ।

अथ राश्यादिस्पष्टो रविः १०।१२।५७।३८ अस्यांशाः ३१२।५७।३८
 चत्वारिंशद्वक्ताः शेषमिदं ३२।५७।३८ मंशायुरंशात्मकम् । यद्यस्यैव
 कलाः क्रियन्ते तदा तु अंशायुःकलाः १९७७।३८ एवं सर्वेषाम्
 (८० ८९—९० चक्रे) ॥१८॥

११ गृहांक को २ से गुणाकर १८९ का भाग देने से वास्तव लब्धि होती है ।

= तदीयांशाः कार्याः । ते पिण्डनिसर्गजीवायुर्भागा ज्ञेयाः । यदि वक्रगं (वक्रगतिग्रहं) विना युचरो (मार्गगतिग्रहः) अरिभे = शत्रुराशौ स्थितस्तदा तद्भागा गुणांशोनाः = स्वतृतीयांशेन हीनाः कार्याः । वक्रगतिग्रहः स्वत्र्यंशं नैकापहरतीत्यर्थः । तथाऽस्तमिते = अस्तं गते ग्रहे शनिसितौ विना तद्भागा द्वयाप्ताः = अर्धिताः कार्याः । शनिशुक्रावस्तं प्राप्तावपि स्वार्धं नापहरत इत्यर्थः । अत्र हानिद्वये प्राप्तेऽधिका महत्तरैकैवार्धहानिरेव कार्या । नैव हानिद्वयं कार्यम् । अथानन्तरं पिण्डनिसर्गजीवगदितेऽपि चक्रार्धहानिर्भवेत् । अत्र शत्रुनैसर्गिको ग्राह्यो न तु तत्कालिक इति ॥ विशेषार्थमुदाहरणे (१००) चक्रार्धः स्थग्यं बिलोक्यम् ॥२१॥

अत्रोपपत्तिः—“नीचेऽतोर्ध्वं हसति हि ततश्चान्तरस्थेऽनुपातः” इति बृहज्जातकवचनेन स्वोच्चस्थे पठितायुःप्रमाणं, नीचे तदर्धम् । अतो नीचात् षड्भान्तरिते (उच्चस्थे) ग्रहे आयुर्धर्धतुल्य उपचयो भवति । अतोऽनुपातो—यदि षड्राशितुल्येन नीचग्रहान्तरेणायुर्धर्धतुल्य उपचयस्त-

$$\begin{aligned} \text{देष्टुनीचग्रहान्तरेण किमिति} &= \frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-\text{नी})}{२ \times ६} = \text{इष्टोपचयः, अनेन} \\ \text{युतं नीचस्थानभवमायुर्धर्मिष्टायुः} &= \frac{\text{आ.}}{२} + \frac{\text{आ.} (\text{प्र}-\text{नी})}{१२} \\ &= \frac{(६ \times \text{आ.} + \text{आ.} \text{प्र}-\text{नी})}{१२} = \frac{\text{आ०} \times (६ + \text{प्र}-\text{नी})}{१२} \\ &= \frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-८)}{१२} \end{aligned}$$

एवमत्र “यदि द्वादशराशिभिः पठितायुस्तदोच्चोत्तमहराशिभिः किम्” इति त्रैराशिकभवं फलं दृश्यते । तत्राचार्येणांशानुपात एव कृतो यथा—यदि द्वादशराश्यंशैरे (३६०) भिः पठितायुः (आ०) इति लभ्यते तदोच्चोत्तमहरांशैः किमिति अत एव “व्यांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाप्ता” इत्यग्रे वक्ष्यति । तथा चात्र $६ < ६ + \text{प्र}-\text{नी} = \text{प्र}-८$, अतः षड्राश्यधिकेनोच्चग्रहान्तरेण भवितव्यमतः अङ्गभान्तरसमधिको ग्राह्योऽल्पकोनार्कभम्” इत्युपपन्नम् । “हित्वा वक्रं रिपुगृहगतैर्हीयते स्वात्रभागः सूर्योच्छिन्नद्युतिषु च दलं प्रोक्ष्य शुक्रार्कपुत्रौ ।” इत्यादिहोरागमप्रमाणेन त्र्यंशार्धहानिरुपपद्यते । तथा “वक्रोच्चयो-स्त्रिगुणितम्” इति वक्रगतिग्रहस्य सबलत्वान्न त्र्यंशहानिरिति समुचितमेव । सूर्यः शनिशुक्रयोः शत्रुरतस्तेनास्तमितयोरपि तयो-र्नायुर्हानिरिति । तथा—“बहुप्रतायामेकं तु यद्गूरि तदेव कार्यम्”

इति बचनादिना “अधिकैका हानिः कार्या” इति, तथा “पूर्वोक्तं चिन्तयेत् सर्वम्” इति साराबलीबाक्येन “चक्रार्धहानिर्भवेदिति” च साधु समुदितम् ॥२१॥

भा०—ग्रह में अपने उच्च को घटाकर शेष ६ राशि से अधिक हो, उसका अंश बनाना, ६ राशि से अल्प हो तो उसको १२ में घटाकर शेष का अंश करना तो पिण्डादित्रिकायुर्भाग होता है। यदि ग्रह शत्रु ग्रह में हो तो आयुर्भाग में तृतीयांश घटा देना। यदि ग्रह वक्र गति हो तो शत्रु ग्रह में भी त्र्यंश हानि नहीं करना तथा यदि ग्रह अस्त हो तो आयुर्भाग में आधा कम करना। यदि शुक्र और शनि अस्त भी हो तो अर्ध हानि नहीं होती है। जिस ग्रह की अर्ध हानि और त्र्यंश हानि दोनों की सम्भावना हो तो वहाँ केवल अर्ध हानि करना। और पिण्डादित्रिकायु (पिण्ड निरर्ग जीवायु) में भी चक्रार्ध हानि करना। यहाँ शत्रु नैसर्गिक विचार करै तात्कालिक नहीं ॥२१॥

उ० दी०—अथ रविः १०।१२।५७।३८ स्वोच्चोना ००।१० नेन रहितः १०।०१।५७।३८ अस्यांशाः ३०२।५७।३८ एते पिण्डादित्रिकायुरंशा जाताः। एवं सर्वेषां सिद्ध्यन्ति (द्र० १०० चक्रम्)।

अथोच्चोनरवेर्यदि कलाः क्रियन्ते तर्हि पिण्डादित्रिकायुष्कलाः १८।१७।३८ इति ९६ चक्रावलोकनेनैव स्पष्टम्।

अथात्रोदाहरणे—रविगुरु शत्रुगृहे वर्त्तते तेन तयोः त्र्यंशहानिः स्यादेव। परं शत्रुगृहगतस्यापि शनेर्वक्रगतित्वात् त्र्यंशहानिर्जाता। बुधः। सूर्येन सहास्तं गतस्तेनार्द्धहानिः स्यात्। गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्या-। दाचंशायुर्दायवदेव कार्य्या।

तद्यथा—रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वत्र्यंशोना- १००।५९।१२।४० नेन हानिताः २०१।५८।२५।२० एतद्रवेः संस्कृतपिण्डा- दित्रिकायुः। एवं बुधस्याप्यर्धहानिः कार्या। गुरोस्तु प्रथमं त्र्यंशहानिः ततः चक्रार्धहानिः कार्या। तद्यथा नीचोनगुरोरंशाः ३१४।५७।३० स्वत्र्यंशोना १०४।५९।१० नेन रहिताः २०९।५८।२० एते गुरोश्चक्रार्धहानि- गुणकेना ५३।५६।३९।३६ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता गुरोस्त्र्यंश- चक्रार्धहानिकृताः पिण्डादित्रिकायुरंशाः १८८।४६।४८।४० एवं नीचोन- शनेरंशाः स्वचक्रार्धहानिगुणकेन गुणिताः शनेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः सिद्ध्यन्ति इति (द्र० १०१ चक्रम्) ॥२१॥

अथ लग्ने पापग्रहे हानिमाह—

दायांशा घुसदां पृथक् तनुलवादिघ्नाः खषट्शुद्धृता
आप्त्योनास्तनुगे खले च यदि सदृष्टेऽर्धयाथापरे ।

निध्न्योग्रोदयभावजेन तनुगोग्रौ चेद्वलिष्ठस्य तत्—

साम्ये पुष्टफलेन नेति तनुपेऽस्मिन्नोशजेऽसौ क्रिया ॥२२॥

व्या०—खले=पापग्रहे तनुगे=लग्नस्थे सति घुसदां=ग्रहाणां
दायांशाः (अनन्तरानीताः) पृथक् स्थाप्याः । ते तनुलवादिघ्नाः=लग्नस्य
राक्षीन् विहायांशादिना गुणिताः खषट्शुद्धृताः=षष्ठ्यधिकशतत्रयेण
भाज्या आप्त्या=लब्धेनांशादिना पृथक्स्था ऊनाः कार्याः । तनुगे खले
सदृष्टे=शुभग्रहेक्षिते सति अर्धया=आप्तफलार्धेन । पृथक्स्था हीनाः
कार्याः । अथानन्तरमपरे आचार्याः (ह्यालुगिरामकृष्णादयः) उग्रोदय-
भावजेन=लग्नस्थपापग्रहस्य भावजेन फलेन निध्न्याऽऽप्त्या दायांशा
ऊनाः कार्याः । तनुगोग्रौ=लग्ने द्वौ पापौ चेत् तदा बलिष्ठस्य भावज-
फलेन । तत्साम्ये बलसाम्ये पुष्टफलेन=अधिकफलेन निध्न्याऽऽप्त्या दायां-
शा ऊनाः कार्या एवं वदन्ति । इति न (इदं तन्मतं न रमणीयमित्यर्थः) ।
अथ लग्नस्थकरे लग्नेशे इयं हानिः कार्या न वेत्याशंकायां कथयति
'तनुपेऽस्मिन्निति' अस्मिन्=लग्नस्थकरे तनुपे=लग्नेशे सति तथांशजे
=अंशायुर्दायेऽसौ क्रिया न कार्या ॥२२॥

अत्रोपपत्तिः—'सार्धोदितोदितनवांशहतात्समस्ताद् भागोष्टयुक्त-
शतसंख्य उपैति नाशम् । करे बलिष्ठसहिते विधिना त्वनेन सौम्येक्षिते
दलमतः प्रलयं प्रयाति ॥' इति बृहज्जातकवचनेन करे लग्नगे हानि-
भागः = $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नवांश}}{१०८}$ । अत्र लग्ननवांशं "यदि त्रिंशदशैर्न न-

वांशा लभ्यन्ते तदेष्टलग्नांशादिभिः किमिति = $\frac{९ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$ अने-

नोत्थाप्य जातो हानिभागः = $\frac{\text{दायांश}}{१०८} \times \frac{९ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$

= $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नांशादि}}{३६०}$ । अनेन हीना दायांशाः स्फुटा भवितुमर्हन्ति ।

अन्ये आचार्यास्तु "यदि रूपमितेन १ पूर्णतद्भावफलेनेयं हानिरस्त-

देष्टुभावफलेन किमि” त्वनुपातोद्भवेन फलेन दाय्यांशा ऊनाः कृतास्तत्र बहुसम्मतम् । शेषवासनायां त्वागम एव प्रमाणमित्यलं पल्लवितेन ॥२२॥

भा०—यदि लग्न में पापग्रह हो तो ग्रह के पिण्डादि आयुर्भाग को पृथक् रखकर लग्न के अंशादि से गुना करके ३६० से भाग देकर लब्धि को पृथक् स्थित आयुर्भाग में घटावे । यदि शुभ ग्रह की दृष्टि लग्नगत पाप पर हो तो लब्धि के आधा आयुर्भाग (दाय्यांश) में घटावे तो पिण्डायु होती है । दूसरे आचार्यों की सम्मति यह है कि, उश्रोक्त लब्धि को लग्नगत पापग्रह के भावफल से गुनाकर दाय्यांश में घटावे । शुभग्रह की दृष्टि रहे तो उसका आधा घटावे । लग्न में दो पाप ग्रह हो तो अधिक बल वाले के भावफल से गुना करै । बल में समता हो तो जिसका भावफल अधिक हो उससे गुना करै । पर यह मतान्तर ग्राह्य नहीं है । और लग्नगत क्रूर यदि लग्नेश हो तथा अंशायुर्दाय में यह संस्कार नहीं होता है ॥२२॥

उ०दी०—अथात्रोदाहरणे लग्ने क्रराभावात् तज्जनिता हानिर्नास्त्येव । अन्यद् व्याख्याबलोकनेनैव सुगममिति ॥२२॥

अथ पिण्डनिसर्गजीवशर्मायुर्वर्षाद्यानयनमाह—

गोऽब्जास्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे

नैसर्गे नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशदर्काद् गुणाः ।

दायांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाः समाद्यायुषी

स्वर्गाप्ताश्च समादि जैवमिभहृत्स्वांशैर्धटीष्वन्वितम् ॥२३॥

व्या०—अर्कात् (अर्कमारभ्य सप्तानां ग्रहाणां) क्रमात् गोब्जा-
स्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे=पिण्डायुषि गुणाः स्युः ।
नैसर्गे=निसर्गायुषि नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशत् क्रमेणार्कादिग्रहाणां
गुणाः स्युः । पैण्डजे नैसर्गे च दाय्यांशाः स्वगुणैर्हता भगणांशाः लब्ध-
तुर्ये समाद्यायुषी भवतः । तथा दाय्यांशाः स्वर्गाप्ताः=एकविंशतिभक्ता
लब्धं जैवं=जीवशर्मोक्तं समाद्यायुर्भवति । तदिभहृत्स्वांशैः=अष्टभक्त-
दायांशैर्धटीष्वन्वितं कार्यं तदा वास्तवं स्यात् ॥२३॥

अत्रोपपत्तिः—पिण्डायुषि “नवतिथिषिषयाश्विभूतरुद्रदश सहिता
दशभिः स्वतुंगभेषु” तथा नैसर्गे “एकं द्वौ नव विंशतिर्धृतिः कृती पञ्चा-
शदेषां क्रमाच्चन्द्रारेन्दुजशुकजीवदिनकृत्पाभाकरीणां समाः ।” इति

बृहज्जातकोक्तान्येवायुर्बर्षाणि गृहीतानि । 'दायांशाः स्वगुणैर्दत्ता हि भगणांशाः समाद्यायुषी' इत्यन्तस्योपपत्तिः २१) एकविंशति-
तमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथ जैवे युक्तिः—“स्वमतेन किञ्चि-
ह जीवशर्मा ग्रहदायं परमायुषः स्वरांशम्” इति बृहज्जातकवच-
नेनोक्तस्थे ग्रहे परमायुषः सप्तमांशतुल्यमायुः (१२००/५००)

भवति । तत्र (उक्ते) दायांशाः भगणांशतुल्या अत इष्टस्थानेऽनुपातो
यदि भगणांशतुल्यदायांशैः परमायुसप्तमांशतुल्यमायुस्तदेष्टदायांशैः
ब. मा. दि. ब. दि.

$$\text{किमिति } \frac{(१२० | ० | ५) \text{ दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{१२० \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०}$$

$$\text{ब. घ. ब. घ. ब.} \\ = \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \frac{६० \times ५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{४२} = \frac{\text{दा अं.}}{२१}$$

+ $\frac{\text{दा अं.}}{८}$ स्वल्पान्तरात् । अत उपपन्नं जैवानयनम् । वस्तुतो “लघतः
शरणाद् द्विवेदभागात्तघटीभिरन्वितम्” इति सुन्दरमिश्रोक्तमेव सुष्ठु-
तरमित्युपपन्नं सर्वम् ॥२३॥

भा०—(१९ । २५ । १५ । १२ । १५ । २१ । २०) ये क्रम से सूर्यादि
सात ग्रहों के पिण्डायु में गुणक होते हैं । और निसर्गायु में २०, १, २, ९, १८,
२०, ५०, ये क्रम से सूर्यादि ग्रहों के गुणक हैं । ग्रहों के दायांश को अपने अपने
गुणक से गुणाकर ३६० के भाग देने से वर्षादिक पिण्डायु, और निसर्गायु होती
है । जीवशर्मायु के लिये दायांश को २१ से भाग देकर लब्धि वर्षादि जीवायु
होती है । उस में दायांश को ८ से भाग देकर लब्धि घट्यादि को जोड़
देने से वास्तव आयुःप्रमाण होता है ॥ २३ ॥

उ० की०—अथ रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ गोब्जै-
१९ गुणिताः ५७५६।१५।०२ भगणांशौ ३६० रेभिर्मक्ताः लब्धं वर्षाद्यं
पिण्डायुः १५।११।२६।१५।०२ एवं सर्वेषां पिण्डायुः साध्यम् । परं
शनिगुर्वोश्चकार्धहानिः पूर्ववदेव कार्या (३०९७ चक्रम्) । एवं रवेः
पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ नैसर्गजेन गुणेता २० नेन गुणिताः

६०५९।१२।४० एते षष्ठ्यधिकशतत्रयेण भक्ताः लब्धं वर्षाद्यं १६।०९।
२९।१२।४० निमर्गायुरिति (द्र० ९८ चक्रम्) ।

अथ रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वर्गेना २१ नेन
भक्ताः १४।०५।०३।३६।३४ अष्टभक्तपिण्डादित्रिकायुरंशेना ३७।५२
नेन षष्ठ्यादौ युक्ता १४।०५।०४।१४।२६ जातं वर्षाद्यं जीवायुः । पर-
मिदमानयनं स्थूलम् । वास्तविकन्तु “लवतः शरप्राद् द्विवेदभागात्
घटीभिराढ्यम्” इति मिश्रोक्त्या, पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८
पञ्चगुणिता १५१४।४८।१० द्विचत्वारिंशद्भक्ताः ३६।०४ एभिर्घटीपलैः
स्वर्गाप्तदायांशवर्षादिकं १४।०५।०३।३६।३४ युक्तम् १४।५।४।१२।३८
जातं जीवायुः (द्र० ९९ चक्रम्) । एवं हानित्रयकृतदायांशेभ्यः
(१०२-१०३-१०४) चक्राणि सिद्धयन्तीत्यलं पल्लवितेन ॥२३॥

अथ सिद्धेषु पिण्डादित्रिषु लग्नायुरानयनमाह--

स्याल्लिप्ताः खनखोद्धृता विभतनोर्वर्षादि पैण्डत्रिके
लग्नायुर्निखिलैस्तदंशकसमं कैश्चिद्भुतुल्यं स्मृतम् ।
यस्येशोऽधिबलस्तदेव हि परैस्तेनाढ्यमन्यैर्यदं-
शायुर्वत्त्वथ चांशतुल्यमखिलोक्तं ग्राह्यमेवादिमम् ॥२४॥

व्या०—विभतनोः = राशीन् विहाय लग्नस्य लिप्ताः खनखोद्धृताः
= शतद्वयभक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके = पिण्डादित्रिके लग्नायुः स्यात् । तदंश-
कसमं निखिलैः = सर्वाचार्यैः स्मृतम् । कैश्चित् भुतुल्यं = लग्नभुक्तराशि-
तुल्यं स्मृतम् । परैर्यस्येशो बली तदेव (यद्येशो बली तदांशतुल्यं,
राशीशो बली चेद्राशिषितुल्यं) स्मृतम् । अन्यैरंशायुर्वत् यदायुस्तत्तोन
(राशिपतौ बलिनि राशिषितुल्यायुषा, अंशेशो बलिनि अंशतुल्यायुषा)
आढ्यं = युक्तं कार्यमिति स्मृतम् । अथ चांशतुल्यमिदमखिलोक्तमादि-
ममेव प्राह्यम् ॥२४॥

अत्रोपपत्तिः—“होरात्वंशप्रतिमम्” आयुर्ददातीति बृहज्जातकीकृत्या
लग्नभुक्तनवांशतुल्यमायुः सिद्धयति । अतोऽनुपातो—यदि शतद्वयकला-
भिरेको नवांशस्तदेष्टुर्नवांशकलाभिः कतीति लग्ननवांशसंख्या
= $\frac{\text{लग्नकला} \times १}{२००}$ । पुनरनुपातो—यदि एकनवांशेनैकं वर्षं तदा

लग्ननवांशैः किमिति लग्नायुः = $\frac{१ \times \text{लग्नकला}}{१ \times २००} = \frac{\text{लग्नकला}}{२००}$ अन्यत्
स्पष्टमेवागममूलत्वात् ॥२४॥

भा०—राशिरहित लग्न के अंशदि की कला बनाकर उसको २०० से भाग देकर लब्धि पिण्डादि त्रिक में लग्न की आयु होती है । इस अंशायु में सब आचार्यों की सम्मति है । कोई लग्नभुक्तराशि तुल्य लग्नायु कहते हैं । कोई राशीश और अंशेश में जो अधिक बड़ी हो तत्तुल्य कहते हैं । कोई अंशायुवत् आयु-द्वय साधन करके उसमें राशीश बड़ी हो तो राशि तुल्य यदि अंशेश बड़ी हो तो नवांश तुल्य वर्ष और जोड़ने से लग्नायु कहते हैं । इसमें प्रयुक्त अंशायुतुल्य सर्वाचार्यों का सम्मत है इसलिये वही ग्रहण करना चाहिये ॥ २४ ॥

उ० दी०—अथ राशिरहितलग्नं लबाधम् । १८।३४।४६ अस्य क्षिप्ताः १११४।४६ द्विशत्या भक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके लग्नायुः ५।६।२६।३४।४८ (द्र० १०३—१०४ चक्राणि) ॥२४॥

अथ चतुर्णामायुषां कतमं कदा प्राह्यमित्याह—

अंशायुश्च तनाविनेऽधिकबले पैण्डं निसर्गं विधौ

स्याच्चेत्तुल्यबलं द्वयोर्युतिदलं तज्जायुषोश्चेत् त्रयः

त्र्यायुषि त्रिबलैर्निहत्य च युतिर्वीर्यैक्यहृद्वा त्रिजा-

युर्युत्यास्त्रिलवोऽथ जैवमुदितं चेद्दीनवीर्यास्त्रयः ॥२५॥

व्या०—तनौ अधिकबलायां (“स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः” इत्यमरो-क्तेस्तनुशब्दस्य नित्यस्त्रीलिङ्गत्वादधिकबलेऽत्र लिङ्गविपरिणामेनाधिक-बलयामिति तनुविशेषणं श्रेयम्) लग्नेऽधिकबलेऽंशायुः साध्यं, इने=सूर्ये-ऽधिकबले पैण्डं=पिण्डायुस्तथा विधौ=चन्द्रेऽधिकबले निसर्गं=नैसर्गिकं साध्यम् । चेद्द्वयोः (लग्नार्कचन्द्राणामन्यतमयोः) तुल्यबलं तदा तज्जायुषोर्युतिदलं प्राह्यम् । चेत्त्रयः समबलास्तदा त्र्यायुषि त्रिबलै-र्निहत्य (लग्नबलेनांशायुः सूर्यबलेन पिण्डायुः, चन्द्रबलेन निसर्गायुः संगुण्य) युतिः (तेषां योगः) वीर्यैक्यहृत् तदायुर्भवति । वा त्रिजायु-युत्यास्त्रिलवः=तृतीयांश आयुर्भवति । अथ चेत्त्रयो दीनवीर्यास्तदा जैवं=जीवशर्मयुदितं=कथितम् ॥२५॥

अत्र युक्तिः—“अंशोद्भवं बिलगनात् पैण्डं भानोर्निसर्गजं चन्द्रात् । एतेषां यो बलवानेकतमं तस्य चिन्तयेदायुः ॥ लग्नदिवाकरचन्द्रा-

योऽपि बलरिक्ततां यदा यान्ति । परमायुषः स्वरांशं ददति स्वगा
वशमोक्तम् ॥” इति सारावलीवचनेन बलवशादायुर्ग्रहणं यदुक्तं
। उक्तम् । यदि द्वौ तुल्यबलौ तदा बलद्वयवशादायुर्द्वये प्राप्ते सत्येक-
।युरबलम्बनं न समुचितमित्येवायुर्द्वययोगार्थं ग्राह्यमिति पर्यवसितम् ।
अत्र तत्तद्व्यवशात्प्राप्तेर्द्वयोर्बलयोरेकाकारतायां तत्तदायुषोऽर्धमयुक्तं
लक्षणयोर्द्वयोर्बलयोरेकाकारता योगार्थं विश्रान्ता । अतस्तत्स्फुटतार्थ-
नुपातः— यदि बलद्वययोगार्थेनैतदायुरर्धं लभ्यते तदायुःप्रापकैतद्वलेन
मिति = $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{२ \text{ बयो}} = \frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{बयो}}$ । एवं द्वितीयस्य $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{बयो}}$ । अन-
योगः = $\frac{\text{आ} \times \text{इव} + \text{आ} \times \text{इव}}{\text{बयो}} = \text{वास्तवायुः}$ । एवं त्रिषु तुल्यबलेषु

।दायुस्तत्तद्वलेन संगुण्य तद्योगं बलत्रययोगेन भजेल्लब्धं मिश्रायुः
।दित्युपपन्नम् । अत्र बलतुल्यता हीनत्वं मध्यत्वमधिकत्वसादाय
तथा । न च विषष्ट्यांशपर्यन्तबलसमत्वं ग्राह्यम् । विशेषार्थं (१०९)
काधस्थगद्यं विलोक्यम् ॥२५॥

भा०—लग्न, सूर्य और चन्द्रमा इन तीनों में यदि लग्न अधिक बल हो तो
आयु, यदि सूर्य अधिक बल हो तो पिण्डायु, यदि चन्द्रमा अधिक बल हो तो
अंशायु ग्रहण करना चाहिये । यदि इनमें किसी दो का बल तुल्य हो तो दोनों
आयु के योगार्थ आयु ग्रहण करना चाहिये (अर्थात् लग्न रवि तुल्य बल हो
अंशायु पिण्डायु के योगार्थ, यदि लग्न चन्द्र तुल्य बल हो तो अंशायु निसर्गायु
योगार्थ, और रवि चन्द्र तुल्य बल हो तो पिण्डायु निसर्गायु के योगार्थ करना)
। लग्न, रवि, चन्द्र, ये तीनों तुल्य बल हो तो तीनों आयु को अपने २ बल से
॥ कर सबका योग कर उसमें तीनों के बल के योग से भाग देकर जो लब्धि
अथवा तीनों आयु के योग का तृतीयांश आयु ग्रहण करना चाहिये । यदि
नों हीन बल हो तो जीवशमोक्त आयु ग्रहण करना । वहाँ बल की तुल्यता में
२ दोनों अधिक बल हो अथवा दोनों मध्य बल हो तो तुल्य बल समझे
ते हैं ॥२५॥

उ० दी०—अथात्रोदाहरणे लग्नचन्द्रयोर्बलं षड्रूपाधिकमतो लग्न-
लग्नदिनीकृतांशायुषश्चन्द्रबललग्नदिनीकृतनिसर्गायुषश्च योगः तयोर्बलयोगेन
कः तदा मिश्रायुः स्यादिति । तद्यथा रवेर्दिनीकृतांशायुः ३०३१।४२।३६
। लग्नबलेना ८।०१।३७ नेन गुणितम् २४३३५।२२।०४ एवं सबंधां

(द्र० १०५ चक्रम्) । एवं रवेर्दिनीकृतनिसर्गायुः ४०३९।२८।२७ चन्द्र-
बलेना ७।४८।१८ नेन गुणितम् ३१५२८।०५।४५ एवं सर्वेषाम् (द्र०
१०६ चक्रम्) । अथ लग्नबलप्रदिनीकृतांशायुषश्चन्द्रबलप्रदिनीकृतनिस-
र्गायुषश्च योगः ५५८६३।२७।४९ सवर्णितः २०११०८४६९ एवं सर्वेषाम्
(द्र० १०७ चक्रम्) । अयं लग्नचन्द्रयोर्वध्ययोगेना १५।४९।५५ नेन
सवर्णितेन ५६९९५ भक्तः ३५२८।३१।४२ इदं दिनादिमिश्रायुः (द्र०
१०९ चक्रम्) ॥२५॥

अथ हीनबलत्वादिलक्षणं तथांशायुषो बहुसंमतत्वं तथा केषा-
मिदमायुर्घटत इत्याह—

त्र्यल्पे हीनबलो बली षडधिके वीर्ये ग्रहश्चोदयो
भिन्नं स्वस्वमते स्मृतायुरिति यत्प्राज्ञैर्व्यवस्थापितम् ।
अंशायुर्बहुसंमतं भवति यत्सत्यं च सत्योदितं
स्याद्वर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनाम् ॥२६॥

व्या०—त्र्यल्पे = रूपत्रयाल्पे वीर्ये सति ग्रह उदयो = लग्नं च हीन-
बलः स्यात् । षडधिके = षडरूपाधिके वीर्ये बली । त्र्यधिके षडल्पे च
बले मध्यबल इत्यर्थत एव सिद्धयति । इति स्मृतायुः प्राज्ञैः स्वस्वमते
भिन्नं यद् व्यवस्थापितं तत्र सत्योदितं = सत्याचार्योक्तमंशायुर्बहुसंमतं
स्यात् । इदमायुः धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां जनानां सत्यं स्यात् । न
पापिनाम् । पापिनां न घटते इत्यर्थः ॥२६॥

अत्र युक्तिः—बलानि षडेव सन्ति तत्र प्रत्येकं यदि पूर्णात्मकं
रूपतुल्यं गृह्यते तदा षडरूपाणि भवन्त्यतः षडरूपबलवान् सम्पूर्णबलो-
पपन्नो बली स्यादिति समुचितमेव । तथा षडरूपावःसंनिहितं मध्यबलः
षडरूपाणामवःसांनिध्यं तदर्धात्मकरूपत्रयपर्यन्तम् । मध्यबलावःसंनिहिते
रूपत्रयाल्पे हीनबलत्वमित्यपि युक्तमेवेत्यलं पल्लवितेन । तथा च पाप-
कर्मणाऽऽयुःक्षयत्वात्स्वबधर्मनिष्ठेष्वेव तत्सत्यता अभितुमर्हतीति ॥२६॥

भा०—ग्रह अथवा लग्न का षड्बल रूपत्रय ३ से अल्प हो तो हीन बली
यदि ६ से अधिक हो तो बली होता है । यहाँ ३ से अधिक, और ६ से अल्प
जिसका षड्बल हो वह मध्य बली अर्थ से ही सिद्ध होता है । पूर्वोक्त चतुर्विध
आयु आचार्यों ने अपने अपने मत से भिन्न भिन्न कही है उनमें सत्याचार्योक्त
अंशायु बहुत आचार्यों से स्वीकृत और सत्य होती है । वह आयु धर्मिष्ठ, सुशील

और पथ्य भोजनादि करने वालों को सम्पूर्ण मिलती है । पापियों को पूरी आयु नहीं होती है ॥२६॥

उ० वी०—स्पष्टम् ॥ २६ ॥

अथ शिष्यसन्देहनिराकरणार्थमाह—

हानिर्यास्तमितेऽरिभेऽप्यनुमतांऽशोत्येऽल्पबुद्ध्या न तद्
यस्माच्चैष्टिक आश्रयेऽस्ति निखिलैः पिण्डादिषूक्ता ततः ।
आयुः सौरमिदं यतोऽब्दगणना सौरात्ततः सूरिभिः
प्रोक्तं सत्यमसद्यदल्पकथितं नाक्षत्रकं सावनम् ॥२७॥

व्या०—अस्तमितेऽरिभे प्रहे या हानिः “स्वोच्चो नो द्युचर” इत्या-
दिनाऽर्धत्र्यंशतुल्या कथिता सा केनचिदाचार्येणांशोत्ये अंशायुर्दाये-
ऽल्पबुद्ध्याऽनुमता=स्वीकृता, तन्न=तन्मतं न समीचीनमित्यर्थः । यस्मात्
सा हानिश्चैष्टिके, आश्रये गुणकेऽस्ति; ततो निखिलैः=सर्वैः पिण्डादि-
षूक्ता न चांशायुषीत्यर्थः । इदमायुः (वर्षादि) सौरं स्यात् यतो-
ऽब्दगणना सौराद् भवति । यथोक्तं भास्करेण—“वर्षायनतुंगुगपूर्वक-
मत्र सौरात्” इति । ततः सूरिभिः प्रोक्तं सौरं सत् । अल्पकथितं
=तुच्छजनेन कथितं यन्नाक्षत्रं सावनं वा तदसत् ॥२७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥ २७ ॥

भा०—अस्त में, अर्धहानि, और शत्रुग्रह में न्यग्रहानि जो कहे गई हैं उसको
कोई २ अल्प बुद्धि वाले अंशायु में भी मान लिये हैं किन्तु यह ठीक नहीं है ।
क्योंकि अर्धन्यग्रहानि चेष्टा गुणक और आश्रय गुणक में है इसलिये सब आचार्य
पिण्डादित्रिकायु में कहे हैं अंशायु में नहीं । और यह आयु वर्षादि सौर होता है ।
क्योंकि वर्ष की गणना सौर से ही होती है । इसलिये जो आचार्य सौरमानसे
आयु कहे हैं वह सत्य (माननीय) है । और जो अल्पज्ञ नाक्षत्र अथवा सावन
मान से कहे हैं वह असत् (मानने योग्य नहीं) है ॥ २७ ॥

उ० वी०—स्पष्टम् ॥ २७ ॥

अथ प्राणिनां परमाः पुरस्सरं मनुष्येतरायुरानयनमाह—

पञ्चाहं नखभूसमा नृकरिणां व्याघ्राद्यजादेर्नृपा
गोकाल्योश्च जिनास्तथोष्ट्रखरयोस्तत्त्वानि सूर्याः शुनाम् ।

अश्वायुः परमं रदा नृवदिहानीयायुरेषां परा-
युर्निम्नं नृपरायुषा च विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

व्या०—पञ्चाहं नखभूसमाः (पञ्चदिनाधिकविंशत्यधिकशत-
वर्षाणि) नृकरिणां (मनुष्याणां गजानां च) परममायुः स्मृतम् । व्याघ्रा-
द्यजादेर्नृपाः=षोडशवर्षाणि, गोकाल्योः=गोमहिष्योर्जिनाः=चतुर्विंशतिः,
तथोष्ट्रस्वरयोः तत्त्वानि=पञ्चविंशतिः, शुनां=कुक्कुराणां सूर्याः=द्वादश,
परमं अश्वायू रदाः=द्वात्रिंशत् समा वर्षाणि परमायुः स्मृतम् । अथैषां
स्फुटायुःसाधनम्—नृवदिति । इहैषां=व्याघ्रादीनां नृवत्=मनुष्यायुर्वदा-
युरानीय तेषां परायुर्निम्नं नृपरायुषा विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

अत्रोपपत्तिः—परमायुषि तु प्रत्यक्षमुपलब्धिरेव प्रमाणम् । मनु-
ष्यपरमायुषा मनुष्यवदानीतमश्वानीनामायुर्लभ्यते तदा स्वस्वपरमायुषा
किमिति तत्तत्स्फुटायुः स्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २८ ॥

भा०—एक सौ बीस १२० वर्ष पाँच दिन मनुष्य और इस्ती की परमायु,
तथा व्याघ्र मेढ़ा आदि की १६ वर्ष, गाय और भैंस की २४ वर्ष, ऊँट और गदहे
की २५ वर्ष, तथा कुत्ते की १२ वर्ष, बोंडे की ३२ वर्ष परमायु होती है । बोंडे
आदि की भी मनुष्यवत् आयु साधन करके उसको अपनी अपनी परमायु से
गुना कर मनुष्य की परमायु से भाग देकर लब्ध वर्षादि अपनी अपनी स्फुटायु
होती है ॥ २८ ॥

उ० दी०—व्याख्यावलोकनेनैव सुगमं पद्यम् ॥ २८ ॥

—:०:—

अथ दशाध्यायः ।

तत्रादौ दशास्वरूपं तच्छुभाशुभफलं चाह—

यस्यायुर्यदसौ दशास्य च शुमेष्टोच्चस्वभांशे तथा-
ऽऽरोहा नीचपरिच्युतस्य यदि सा कष्टारिनीचांशमे ।
त्यक्तोच्चे त्ववरोहिणी भवति सा मध्योच्चमित्रस्वभां-
शे सदृष्टयुतस्फुरत्करबलिष्ठेष्टाधिके स्याच्छुभा ॥ २९ ॥

व्या०—यस्य ग्रहस्य यदायुरसौ अस्य=ग्रहस्य दशा भवति ।

इष्टोच्चस्वभांशे (मित्रस्योच्चस्य, स्वस्य वा भांशे राशौ नवांशे वा) स्थितस्य ग्रहस्य दशा शुभा भवति । तथा नीचपरिच्युतस्य ग्रहस्य दशा आरोहा शुभफला भवति । यदि नीचपरिच्युतो ग्रहोऽरिनीचांशभे स्थितस्तदा सा-
ऽऽरोहा दशापि कष्टा स्यात् (मिश्रफलदा भवतीत्यर्थः) । त्यक्तोच्चे ग्रहे मित्रस्वभांशे स्थिते सावरोहादशापि मध्या मिश्रफलदा भवति । सद्दृष्टेष्टयुतस्फुरत्करबलिष्ठेष्टाधिके त्यक्तोच्चे ग्रहे सति सावरोहिणी दशापि शुभा स्यादिति ॥२९॥

अत्र युक्तिः सुगमाऽऽगममुक्ता च ॥२९॥

भा०—जिस ग्रह की जितनी आयु है उतनी ही उसकी दशा होती है । यदि ग्रह मित्र की राशि वां नवांश में हो अथवा अपनी राशि वा नवांश में हो किंवा अपनी उच्च राशि में वा उच्चराशि के नवांश में हो तो दशा शुभफल देने वाली होती है । यदि ग्रह अपनी नीच राशि को छोड़कर आगे हो तो (उच्चाभिमुख होने के कारण) उसकी दशा आरोहिणी (शुभफलदात्री) होती है । यदि नीच-
च्युत ग्रह शत्रु नीच राशि वा नवांश में हो तो आरोहा दशा भी अशुभ फल देती है । यदि ग्रह उच्च राशि को छोड़ कर नीचाभिमुख हो तो उसकी अवरोहिणी (अशुभ-
फला) दशा होती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह उच्च, मित्र राशि नवांश में वा अपनी राशि वा नवांश में हो तो मिश्र फल देती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह शुभ ग्रह से दृष्ट, युत हो वा देदीप्यमान किरण तथा इष्ट अधिक हो तो अवरोहिणी दशा भी शुभ होती है ॥२९॥

उ० वी०—अथात्र यस्य ग्रहस्य यदायुर्वर्षाद्यं तदेव दशावर्षाद्यं भवति (द्र० ११३ चक्रम) अत्र दशाक्रमो वक्ष्यमाणप्रकारेणैव ज्ञेय इति ॥२९॥

अथ दशाक्रममाह—

स्यादाद्या हि दशाधिकौजस इहाङ्गार्काब्जकानां तत-
स्तत्केन्द्रादियुजामथ द्विवहवो वीर्यक्रमेणैव हि ।

चेदोजःसमतायुषोधिकतयायुस्तुल्यता चेदशा

मौढ्यात् स्यादुदितक्रमात्क्रमविधौ वीर्यं हि तत्रोच्यते ॥३०॥

व्या०—इह=अत्र अङ्गार्काब्जकानां=लग्नरविचन्द्राणां मध्येऽधिकौज-
सः=अधिकबलस्याद्या=प्रथमा दशा स्यात् । लग्नार्कचन्द्राणां द्वयोः कक्षाणां वा
चेदोजःसमता = बलसाम्यं तदाऽऽयुषोधिकतया = यस्यायुर्वर्षाण्यधिकानि

तस्य, प्रथमा दशा ज्ञेया आयुस्तुल्यताऽपि चेत्तदा पूर्वपठितानां प्रथमा दशा भवितुमर्हति । यथा—लघार्कयोर्वलायुषोः साम्ये पूर्वपठितत्वात् प्रथमा लघस्य, एवं लघचन्द्रयोरप्याद्या लघस्यैव । तथार्कचन्द्रयोर्वलायुषोः साम्ये प्रथमं पठितत्वात् सूर्यस्यैवाद्या दशा स्यात् । कुत्रचित् पुस्तके “इहार्केन्दूद्यानाम्” इति पाठो दृश्यते तदसङ्गतम् । सर्वेषु जातकग्रन्थेषु “लघनार्कचन्द्राणामिति” क्रमस्यैव पठितत्वात् । ततोऽनन्तरं तत्केन्द्रादियुजां लघनार्कचन्द्राणां यस्यद्या दशा तस्मात् केन्द्रपणफरापोक्लिमस्थितानां ग्रहाणां दशा भवन्ति । पूर्वं केन्द्रस्थस्यानन्तरं पणफरस्थस्य तत आपोक्लिमस्थस्य दशा भवतीत्यर्थः, इहार्कचन्द्रयोर्वलायुषोः द्विवहवः = द्वित्रयादयो ग्रहा भवेयुस्तदा वीर्यक्रमेणैव दशा ज्ञेया । यस्य वक्ष्यमाणं वीर्यमधिकं तस्य प्रथमा दशा ततस्तदल्पबलस्य ततोऽपि तदल्पबलस्येत्यर्थः । चेदोजः समता तदा आयुषोऽधिकतया (यस्य ग्रहस्यायुरधिकं तस्याद्या दशा ततो तदल्पायुः इति) चेदायुस्तुल्यतापि स्यात् तदा मौल्यात्=सूर्यसंनिध्येना-स्तमयात् उदितक्रमात् दशा ज्ञेया तत्र क्रमविधौ वीर्य=बलमुच्यते ॥३०॥

अत्रापि युक्ताबागम एव प्रमाणम् ॥३०॥

भा०—लघ, रवि और चन्द्रमा इनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा होती है । यदि लघ रवि चन्द्र इन तीनों के वा दो के बल तुल्य हो तो जिसका दशावर्ष अधिक हो उसकी प्रथम दशा होती है । दशा वर्ष में भी समता हो तो श्लोक पाठक्रम में जो पूर्व पठित है उसकी दशा प्रथम होती है । इस प्रकार जिसकी प्रथम दशा सिद्ध हो अनन्तर उस ग्रह से केन्द्रस्थित ग्रह की, तदनन्तर पणफरस्थ ग्रह की, बाद आपोक्लिमस्थ ग्रह की दशा होती है । यदि केन्द्रादि स्थान में दो अथवा दो से अधिक ग्रह हों तो उनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा, यदि बल में तुल्यता हो तो अधिक वर्ष वाले की, यदि वर्ष में भी तुल्यता हो तो सूर्य संनिध्य से अस्त होकर जिसका प्रथम उदय हुआ हो उसकी प्रथम दशा होती है । अब आगे श्लोक में दशाक्रम में बल को कहते हैं ॥३०॥

स० की०—अथात्र दशाक्रमज्ञानं ११२ — ११३ चक्रसम्बन्धिगद्य-पद्याबलोकनेनैव स्फुटं भवति किं वृथाविस्तरेणेति ॥३०॥

अथ दशाक्रमबलं तथा रिष्टकरिष्टहरबलं चाह—

चेलुग्राहदशा स्वभावजफलमौजांसि पाकक्रमे-

ऽर्केन्द्रोश्चेत्प्रथमा खगोदयबलांघ्रिर्मेऽन्यवर्गेऽधितः ।

स्वैर्वर्गेश्वलैर्हता बलमिहैक्यं मूलितैक्यं परे-

अथैवं रिष्टदमंक्तृजे बहुबलो भङ्क्ता तदा रिष्टहृत् ॥३१॥

व्या०—चेद्=यदि लग्नाद्यदशा स्यात् तदा स्वभावजफळप्रौ-
जांश्चि=पूर्वसाधितस्वभावफलेन गुणितानि षड्बलैक्यानि पापक्रमे
=दशाक्रमे बलानि भवन्ति । चेदकेन्द्रोः प्रथमा दशा स्यात् तदा खगो-
दयबलांघ्रिग्रहाणां लग्नस्य च षड्बलैक्यचतुर्थांशः भे=गृहे स्थाप्यः ।
अन्यवर्ग=होरादौ स चतुर्थांशोऽर्धितः स्थाप्यः । ते स्थापितांकाः=स्वै-
र्वर्गेश्वलैर्हतास्तेषां एक्यं इह=पापक्रमे बलं भवति । परे=अन्ये मूळि-
तैक्यं=मूळितं च तदैक्यमिति बलं वदन्ति । अथैवं रिष्टदमंक्तृजे=रिष्टक-
रिष्टहरयोर्बले साध्ये तत्र भंक्ता=रिष्टभंक्ता चेद्बहुबलस्तदा रिष्टहृत्
=रिष्टनाशको भवति ॥३१॥

अत्रोपपत्तिः—तत्र बलेन दशाक्रमविचारे समभावफलेषु सर्वेषु
ग्रहेषु यस्याधिकं बलं तस्य पूर्वं ततस्तदल्पबलस्य ग्रहस्य दशेति
यथास्थितबलेन निर्णयः । तत्र रूपतुल्यं समभावफलं प्रकल्प्यानु-
पातः—यदि सकलग्रहाणां रूपतुल्ये समभावफले ग्रहस्थे तद्वल-
तुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टभावफले किमिति लब्धं दशाक्रमबलम्

$$= \frac{\text{प्रब} \times \text{इभाफ}}{१}$$

अथ रविचन्द्रयोश्चेदाद्या दशा तदा तत्र 'होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं
यत्' इति यवनवाक्येन राशेर्द्विवर्गात्मकत्वादष्टौ तुल्यवर्गास्तत्र रिष्टकर-
रिष्टहरयोर्ग्रहयोर्बलं अष्टसु स्थानेषु स्थाप्यमत्र स्थानद्वयं गृहसम्बन्धि,
स्थानषट्कं च होरादिसम्बन्धिकम् । अत्रापि सुगमार्थमेकक्रमलाभार्थ-
मष्टतुल्यं समबलं प्रकल्प्यानुपातो यदि राशीशस्याष्टतुल्ये समबले राशि-
स्थग्रहोदयबलतुल्यबलं लभ्यते तदेष्टराशीशबले किमिति दशाक्रमबलम्

$$= \frac{\text{ग्रहोदय ब०} \times \text{राशीश ब०}}{८} । इदं द्विगुणितं राशिस्थानीयबलम्$$

$$= \frac{\text{ग्रहोदयब०} \times \text{राशीशब०}}{४} । गृहाद् होरादेरर्धमितत्वा "दन्यवर्गोऽर्धितः"$$

क्षेपद्वेषु पुस्तकेषु "भंक्तृजेऽधिकबले" इति प्रामादिकपाठोऽनभिज्ञैः प्रक्षितः ।

इत्युक्तम् । ततश्चैषामेक्यं सर्ववल्कमित्यपि समुचितम् । तथा च यद्वल-
मधिकं तन्मूलमप्यधिकमेवेति सर्ववलस्य मूलग्रहणेऽपि न कापि हानिः ।
यत्तु मूलितानमेक्यं (प्रत्येकं मूलमादाय तदैक्यं) वलमिति कैश्चिद्
व्याख्यातं तन्निर्मूलत्वात्सङ्गतमिति सुवीभिर्विभाज्यम् । अन्यत्पष्टमेव ॥

भा०—यदि लग्नकी प्रथम दशा हो तो स्व स्व भावफल से ग्रहके षड्वलैक्य
को गुना करने से दशाक्रम में बल होता है । यदि रवि अथवा चन्द्रमा की प्रथम
दशा हो तो ग्रह तथा लग्नके षड्वलैक्य का चतुर्थांश करना उसको गृहस्थान में
लिखना, तथा उसीका आधा होरादि षड्वर्ग में लिखना फिर उन सबको अपने
वर्गेश के बलसे गुना करके सबका योग करना तो दशाक्रम में बल होता है ।
कोई आचार्य योग के मूल लेकर दशाक्रम में बल मानते हैं । कोई प्रत्येक का
अलग अलग मूल लेकर उनके योगको दशाक्रम में बल मानते हैं किन्तु वह युक्ति-
शून्य मालूम होता है । इसलिये सबका योग अथवा सर्वयोग का मूल ही वास्तव
बल है । इस प्रकार रिष्टकर, रिष्टहर दोनों ग्रहके बल साधन करै । यदि रिष्टहर
अधिक बली हो तो रिष्टभंग करता है ॥१३॥

उ० दी०—अथात्रोदाहरणे लग्नबलाधिकत्वाल्लग्नस्यैव प्रथमा दशा
तेनात्र स्वस्वग्रहभावजफलेन (१० चक्रस्थेन) ग्रहस्य स्वानि स्वानि
षड्वलैक्यानि गुणितानि दशाक्रमबलानि भवन्ति । तथा—रवेर्भाव-
फलेना ००।२८।३३ नेन रवेः षड्वलैक्यं ५।४६।२५ गुणितं जातं रवेर्द-
शाक्रमबलम् २।४४।५० एवं सर्वेषां ग्रहाणां साध्यम् (३० ११२ चक्रम्) ।

अथ रिष्टकरहरस्योदाहरणम्—रवेः षड्वलैक्यम् ५।४६।२५ एतद्वि-
१।२६।३६ रविः शनिगृहे वर्तते तेन शनिषड्वलैक्येना ६।१२।५२ नेन
गुणितः (१।२६।३६) × (६।१२।५२) = ८।५८।१० इदं रवेर्गृहसम्बन्धि-
रिष्टकरहरबलम् । एवञ्च होरायां रविबलाग्रयणम् ००।४३।१८ रविः
स्वहोरायां वर्ततेऽतः स्वबलेना ५।४६।२५ नेन गुणितम् (००।४३।१८)
× (५।४६।२५) = ४।१०।०० इदं होरासम्बन्धिरिष्टकरहरबलम् । एवं
द्रेष्काणादौ बलाग्रयणं द्रेष्काणादिस्वामिबलेन तिष्ठं स्वस्वबलं ज्ञेयम् । तत्र

गृहादिबलानां योगः योगबलं भवति (द्र० १११ चक्रम्) 'मूलितैक्यं परे' एतदर्थमेतच्चक्राधो गद्यपद्यमबलोक्यमिति ॥३१॥ ❀

अथ रिष्टकरहरग्रहयोर्वलसाम्ये निर्णयमाह—

भङ्क्तू रिष्टकृतो हिताहितशुभासत्त्वं च नीचोच्चभा-
स्ताद्यस्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य भङ्गं भदेत् ।
श्रेष्ठं रिष्टहतौ दशाक्रम इहौजः श्रीधराद्योदितं
कष्टेष्टमवलान्तरात्क च कृतं तद्युक्तिशून्यं त्वसत् ॥३२॥

व्या०—भङ्क्तू रिष्टभंगकरस्य, रिष्टकृतः=रिष्टकरस्य चेति ग्रहद्वय-
स्यापि हिताहितशुभासत्त्वं=हितमिष्टमहितं कष्टं शुभमिवशुभत्वं च
पुनर्नीचोच्चभास्ताद्यस्य सकलस्याप्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य
भंगं भदेत् । इह=अत्र रिष्टहतौ दशाक्रमे श्रीधराद्योदितमोजः=बलं
श्रेष्ठम् । क च=कुत्रापि (श्रीपत्यादिपद्धतौ) कष्टेष्टमवलान्तरात् दशाक्रम-
बलं कृतं तद् युक्तिशून्यमसत्त्वं ज्ञेयमिति ॥३२॥

अत्र श्रीधराद्योदितबलस्य श्रेष्ठत्वं, श्रीपत्याद्योदितबलस्य युक्ति-
शून्यत्वमसत्त्वं चोदाहरणदीपिकायां स्फुटं प्रदर्शितमलमत्र लेख-
प्रपञ्चेनेति ॥३२॥

❀ अत्र प्रसङ्गाच्छ्रीपतीयरिष्टकरहरचक्रस्योदाहरणम् । तत्र तावत्तदानयनपद्यम् ।

“यच्छुभाशुभवलान्तराद्वलं रिष्टमङ्गकरखेटयोः पुनः ।

सैकवगदलद्वन्द्वसंज्ञकं तद्वलं भवति शेषवर्गजम् ॥ १ ॥

मादिवर्गपतिवीर्यसंगुणं जायते बलमरिष्टकारिणः ।

रिष्टभङ्कुरपि सप्तवर्गजं तद्धि, सर्वबलसंयुतिस्तयोः ॥ २ ॥

अथान्नेष्टगुणितं रवेः षड्वलैकम् ०२।४९।५० तथा कष्टगुणितञ्च २।३७।०३
अनघोरन्तरम् ००।१२।४७ चतुर्भक्तं ००।०३।१२ इदं गृहकोष्ठके भसंज्ञकं
जातम् । एतदर्धम् ००।०१।३६ होरादिषड्वर्गेषु भसंज्ञकं ज्ञेयम् । अथ गृहकोष्ठस्य
भसंज्ञकं ००।३।१२ गृहस्वामिषड्वलेना ६।१२।५२ नेन गुणितं जातं
००।१९।५३ एवं होराकोष्ठस्यभसंज्ञकं ००।१।३६ होरास्वामिबलेना ५।४६।२५
नेन गुणितं ००।०९।१४ एवं स्वस्वभसंज्ञकं स्वस्वस्वामिबलेन गुणितं स्वस्वकोष्ठके
लेख्यम् । तेषां गृहादिकोष्ठस्थानां योगः १।२४।५९ इदं रवेःरिष्टकरहरबलम् ।
एवं सर्वेषां (द्र० ११० चक्रम्) ।

भा०—रिष्टकर और रिष्टहर दोनों ग्रहों के इष्ट, कष्ट, शुभत्व, अशुभत्व तथा नीच, उच्चराशि, अस्त, आदि शब्द से मूल त्रिकोण, अविमित्र, मित्र, सम, शत्रु, अविशत्रु की राशि और जय, पराजयके आश्रयत्व विचार करके मतिमान् रिष्टभंग कहे । यहाँ रिष्टभंग में और दशाक्रम में श्रीघर आदि से कथित ग्रहादिकों का बल श्रेष्ठ है । श्रीपति आदि किसी किसी आचार्यों के ग्रन्थ में कष्ट इष्ट से गुणित षड्वलैक्य के अन्तर पर से बल साधन किया है वह युक्तिसून्य और असत् है ॥

७० दी०—अत्र श्रीपत्याद्युक्तबलस्यासङ्गतत्वमुक्तं तद्यथा—रिष्टकर्तुवा रिष्टहर्तुर्महस्य बलपरिपूर्णस्य यदि तच्चबलं रूपार्धं ००।३० चेष्टाबलञ्च रूपार्धं ००।३० तदा इष्टं कष्टं सममेव ०।३० तदेष्टकष्टबलसाम्यात्तदन्तर-बलं शून्यं स्यात् । तदा षड्वलपूर्णोऽपि ग्रहः शुभाशुभवलान्तरात्साधित-बलेन शून्यबलः श्रीपतिमते रिष्टकर्त्ता रिष्टहर्त्ता वा न भवति । न चैतद्युक्तम् । तथान्या युक्तिः—यत्रोच्चबलं शून्यं चेष्टाबलञ्च शून्यं तदेष्टं शून्यं कष्टं रूपं स्यात् । तदा इष्टबलं शून्यं कष्टबलं यथावत्स्यात् । तदा शुभाशुभवलान्तराद्बलमिति कष्टबलशेषाद्बलमुत्पद्यते । तदा तद्बलाधिको-रिष्टहर्त्ता अस्तं गतो नीचगतश्च कथमरिष्टं हरति । अतश्च यच्छुभाशुभ-बलान्तराद्बलमिति कृतं तत्सर्वथैवायुक्तमुक्तमिति सुधोभिर्भुंशं विचिन्त्यम् ॥३२॥

अथान्तर्दशाक्रममाह—

अर्धस्यैकभगत्रिकोणगृहगस्त्र्यंशस्य चास्ते नगां-

शस्यांशश्चतुरस्रगौ निजगुणैः पक्तैकमे स्याद्बली ।

अंशादौ कुरु रूपमत्र समतां कृत्वा च नाशं छिदा-

मंश्रणाः स्वदशाः पृथक् खलु लवैक्याप्ताः स्युरन्तर्दशाः ॥३३॥

व्या०—मूलदशापतेरेकभग एकराशिगतो ग्रहो लग्नं वाऽर्धस्य = दशापतिवत्तद्वशांशस्य निजगुणैरारोहावरोहोच्चनीचादिभिः पक्ता = पाचको भवति । त्रिकोणगृहगः = पञ्चमनवमस्थानगतो ग्रहस्त्यंशस्य, अस्ते सप्तमस्थानस्थितो ग्रहो नगांशस्य = सप्तमांशस्य, चतुरस्रगश्चतुर्थाष्ट-मस्थानस्थोऽन्नेश्वरतुर्थांशस्य पाचको भवति । एकमे = एकराशौ द्वौ, बहवो वा ग्रहाश्चेत्तदा तन्मध्ये यो बली सर्वतो बलाधिकः स (निजगुणैरर्ध-त्र्यंशादिकुपैरारोहावरोहादिभिश्च) एक एव ग्रहः पक्ता = अन्तरदशा-

पाचकः भवति । अत्रांशादौ रूपं (१) कुरु, च पुनश्चिह्नं = छेदानां समतां कृत्वा नाशं कुरु, ततः स्वदशाः पृथक् पृथगंशान्ना लवैक्यासा अंशयोगेन भक्ता अन्तर्दशाः स्युरित्यर्थः ॥३३॥

अत्रोपपत्तिः—येऽर्धत्रयंशाद्यन्तर्दशानां पाचकास्तेषां सर्वेषामन्तर्दशायोगो दशाब्दतुल्य एव । तस्मात्सर्वांशयोगेन दशाब्दतुल्यान्तर्दशा भवितुमर्हति । तत्र “योगोन्तरं तुल्यहरांशकानाम्” इत्युक्तेः समच्छेद-विधानं कृत्वैव योगोऽन्तरं वा कार्यमिति । यथाऽत्र क्रमेण दशापत्यादी-

नामंशाः १ । २ । ३ । ४ । ५ समच्छेदीकृता यदि $\frac{अं}{ह} \mid \frac{अं}{ह} \mid \frac{अं}{ह} \mid \frac{अं}{ह}$

एषां योगः $\frac{अंयो}{ह}$ अतोऽनुपातो यदि सर्वांशयोगेन $\left(\frac{अयो}{ह} \right)$ नेन

दशातुल्यान्तर्दशा लभ्यते तदा पृथक् पृथगंशेन किमिति = $\frac{दशा \times अं}{अयो. ह}$

= $\frac{दशा \times अं}{अंयो}$ एवं पृथक् पृथगन्तर्दशामानं स्यात् । अत उपपन्नम् ।

शेषयुक्तिः स्फुटैव ॥३३॥

भा०—दशापति के साथ (एक राशि) में रहनेवाला ग्रह मूल दशा के भावे का पाचक (अन्तर्दशा पति) होता है । दशापति से त्रिकोण ५।९। में रहने वाला दशा के तृतीयांश का पाचक होता है । सप्तम ७ स्थान में रहनेवाला सप्त-मांश का, चतुरस्र (४।८) में रहनेवाला चतुर्थांश का पाचक होता है । सब ग्रह अपने अपने गुण आरोहाबरोह उच्च नीच आदि) के अनुसार शुभाशुभ फल का पाचक होता है । यदि एक राशि में अधिक ग्रह हो तो उन में जो सब से बड़ी हो वही एक अपने गुणानुसार अन्तर्दशा पाचक होता है । यहाँ प्रत्येक अन्तर्दशा पाचक के अंशस्थान में रूप (१) लिखकर तथा प्राप्त अर्धत्रयंशादि लिखे । फिर सब का समच्छेद करके छेदों को त्याग कर दे । फिर मूलदशापति की दशा को पृथक् पृथक् अंश से गुना करके सब अंशों के योग से भाग देने से लब्धि पृथक् पृथक् अन्तर्दशा होती है ॥ ३३ ॥

अन्तर्दशाक्रम—

प्रथम दशापति की अन्तर्दशा फिर पठितक्रमस्थानस्थित ग्रहकी दशा होती है । कहा भी है—

“आदावन्तर्दशापाकपतेस्तत्क्रमतोऽपराः” इति ।

४० दी०—अथ लघुदशायामन्तर्दशाविचारस्तत्र प्रथमान्तर्दशा लघु-
स्यैवातः रूपांशतले रूपहरो देयः ३ । अथ दशापतेर्नवमस्थानस्थितानां
मध्ये बुधो बलाधिकस्तेन स त्र्यंशपहारकोऽतः रूपांशतले हरत्रयं
देयम् ३ । अत्र सप्तमस्थाने ग्रहाभावत्वाच्च नगांश इति । चतुरस्रगो
गुरुस्तेन चतुर्थांशपहारकः ३ । अथैषां लघुबुधगुरुणामंशयोगार्थं
न्यासः ३ । ३ । ३ अत्र “अन्योन्यहोराभिहतौ हरंशौ राशयोः समच्छेद-
विधानमेवम्” इत्यनेन समच्छेदिता अंशाः ३३ । ३३ । ३३ एते समच्छे-
दीभूताश्छेदबिहीनाश्च १२ ॥ ४ ॥ ३ एते गुणकाराः एकीकृता १९ एष
भागहारः । अथ दशापतिदायः । ११ । ११ । १९ । ५४ । ०० द्वादश-
गुणितः १४३ । ७ । २८ । ४८ । ०० अयं भागहारेणा १९ नेन भक्तः
७ । ६ । २२ । २ । ३२ इयं मूलदशापतेर्लग्नस्यान्तर्दशा । पुनरपि
मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १९ । ५४ । ०० चतुर्गुणितस्य एकोनविंश-
त्याभागमपहृत्याप्तम् । २ । ६ । ७ । २० । ५० इयं त्र्यंशपाचकस्य बुधस्या-
न्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १९ । ५४ । ०० त्रिगुणि-
तस्य ३५ । १० । २९ । ४२ । ०० एकोनविंशत्या भागमपहृत्याप्तम् ११ । ० । २० ।
३० । ३८ इयं चतुर्थांशपाचकस्य गुरोरन्तर्दशा (द्र० ११४ चक्रम्) । एवं
११५-१२१ चक्राणि ज्ञेयानि ॥३३॥

अथ विदशादिकमाह—

इत्याभ्यो विदशास्ततोऽप्युपदशास्ताभ्यश्च सूक्ष्मं फलं
पञ्चांशो नदिनद्वयं तु कलयेत्यायुः कृतं दृश्यते ।

पक्षैः खेटलवान्तरेण च भवेन्मासान्तरं चायुषः

प्रोक्तं यैस्तु दशादिलग्नजफलं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो नमः ॥३४॥

व्या०—इत्यनेन विधिना आभ्यः = अन्तर्दशाभ्यो विदशाः साध्याः ।

यथा—अन्तर्दशा एव दशाः कल्प्याः अन्तर्दशापतिरेव दशापतिः
कल्प्यः ततोऽर्धस्यैकभाग इत्यादिनाऽन्तर्दशामध्ये विदशा भवन्तीति ।
ततस्ताभ्यो विदशाभ्य चक्रप्रकारेणोपदशाः साध्याः । ताभ्यः सूक्ष्मं
फलं भवति । शिष्यावधानार्थं ग्रहाणां स्पष्टतरं साधनं कार्यमित्याह-
पञ्चांशो नदिनद्वयमिति । कलया = एकया कलया कृतं साधितमायुः
पञ्चांशो नदिनद्वयं = अष्टचत्वारिंशद्वटिकाधिकैकदिनमित्यर्थः, दृश्यते ।
पक्षैर्ब्राह्मसौरायां विभिन्न खेटलवान्तरेण ग्रहाणामंशान्तरेण

आयुषो मासान्तरं भवेत् । तथा सत्यपि यैः श्रीपत्यादिभिर्दशाविल-
मजफलप्रोक्तं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो दूरदृष्टिभ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु ।
इत्युपहासवचनम् ॥३४॥

एककलातुल्येन ग्रहान्तरेणायुषः पञ्चांशोऽन्यदिनद्वयमन्तरं भवति
तद्यथा—यदि नवांशकलाभिरेकं वर्षं लभ्यते तदैककलया किमिति

$$= \frac{१ \times १}{२००} = \text{वर्षात्मकमायुः षष्ठ्यधिकशतत्रयेण संगुण्य दिनात्मकमायुः}$$

$$= \frac{३६०}{२००} = २ - \frac{१}{५} । \text{ तथाऽशाद्यन्तरेण मासाद्यन्तरं भवति यथा—यदि}$$

नवांशकलाभिः २०० द्वादशमासा लभ्यन्ते तदैकांशकलाभिः किमिति

$$= \frac{१२ \times ६०}{२००} = \frac{१८}{५} = ३ + \frac{३}{५} = \text{मासाद्यायुः । अत आचार्योक्तं सुष्ठुतरम् ।}$$

भा०—जैसे अन्तर्दशा साधन किया है इसी प्रकार अन्तर्दशा से विदशा का
साधन करे और विदशा से उपदशा साधन करे उस से सूक्ष्म (स्पष्ट) फल होता
है । ग्रह में एक कलातुल्य अन्तर होने से आयुर्दशों में एक दिन ४८ घटी अन्तर
होता है क्योंकि एक कला पर से आयुर्दश बनाते हैं तो १ दिन, ४८ घटी होती
है । और भिन्न भिन्न पक्ष (ब्राह्म सौर आदि से) ग्रह साधन करने से अंशादिक
अन्तर होता है । इसलिये आयुर्दश में मासादि अन्तर हो सकता है । तब भी
उसी रीति से बनाये हुये ग्रहादिक से जो श्रीपति आदि आचार्य दशा फल लगन-
फल आदि कहे हैं उन दूरदर्शियों को मेरा नमस्कार है ॥३५॥

स० दी०—अथात्रान्तर्दशावर्षादय एव दशाः कल्प्याः । अन्तर्द-
शाधीशो दशाधीशः कल्प्यः । ततोऽर्द्धस्यैकभग इत्याद्युक्तरीत्यान्तर्दशा-
मध्ये विदशा ज्ञेयाः । तद्यथा—गुरोर्दशान्तर्दशामध्ये प्रथमा गुरोर्बि-
दशा । तेन गुरोरंशस्या ३ स्य । तथा सप्तमस्थानस्थितचन्द्रस्यां ३
शस्य । तथा चतुरस्रगतशुक्रस्यां ३ स्य च । पूर्वोक्तरीत्या समच्छेदितां-
शाश्छेदविहीनाश्च २८ ॥ ४ ॥ ७ एते गुणकाराः, एकीकृताः ३९ एष
भागहारः । अथ दशापतिदायः ४ । ५ । ८ । २९ । २८ अष्टाविंशति-
गुणितः १२४ । ०३ । २७ । ४५ । ०४ भागहारेणा ३९ नेन भक्तः ३ ।
२ । ७ । ३८ । ४ इयं गुरोर्दशान्तर्दशामध्ये गुरोर्बिदशा । अथ दशा-
पतिदायस्या ४ । ५ । ८ । २९ । २८ स्य चतुर्गुणितस्य १७ । ९ । ३ ।
५७ । ५२ कोनचत्वारिंशद्भागमपहत्याप्तं ०० । ५ । १३ । ५६ । ५२ इयं

चन्द्रस्य विदशा । अथ दशापतिदायस्या ४।५।८।२९।३८ स्य
सप्तगुणितस्यै ३१।००।२९।२६।१६ कोनचत्वारिंशद्भागमपहृत्याप्तं
००।९।१६।५४।३१ इयं शुक्रस्य विदशा (द्र० १२२ चक्रम) ।
एवं विदशा एव दशाः कल्प्याः । विदशापतिर्दशापतिः कल्प्यः । ततो-
ऽर्द्धस्यैकभाग इत्याद्युक्तप्रकारेण विदशामध्ये उपदशाः साध्याः किमत्र
लेख्यपपञ्चेन (द्र० १२३ चक्रम) ॥३४॥

अतः सूक्ष्मदशाफलार्थं दशाप्रवेशकालिकलग्नसाधनमाह—

शाकोऽब्दा जनिमध्यमार्कभमुखं मासादि तद्यगदशा-
ऽब्दाद्यं तत्र शके स भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेत् ।
घस्त्रीभूतदशा पृथक् त्रिकुहता खाङ्गाष्टहृतद्यता
सा स्यात्सावनिका दशाब्दपलयुक्तद्यगजनिद्यव्रजः ॥३५॥
तस्मात् सावयवाद्गणान्स्वकरणात् साध्या दशादौ खगाः
क्षेपान् जन्मखगान् प्रकल्प्य यदि वा साध्या दशा सावनात् ।
ते स्पष्टाश्च तिथिश्च संक्रमवशान्मासो दशादौ तनुः
पूर्वोक्तं जडकर्म चात्र तु मया तल्लाघवं दर्शितम् ॥३६॥

व्या०— शाको = जन्मकालिकशाकोऽब्दाः कल्प्याः, जनिमध्यमार्क-
भमुखं = जन्मकालीनार्कराश्यादिकं मासादिकं कल्प्यम्, तद्यगदशा-
ब्दाद्यं (तेनाब्दादिना युक्तं दशाब्दाद्यं) कार्यम् । एवं यः शाको यच्च
राश्यादिकमुत्पद्यते तत्र = तस्मिन् शके दशादौ = अग्रिमदशाप्रवेशकाले
स मध्यो भादितरणिः = मध्यमः सूर्यो भवेत् । तत्र शाके तत्तल्यो मध्यम-
सूर्यो यदा भवति तदैवाग्रिमदशाप्रवेशो भवतीत्यर्थः । अथ तात्कालिक-
मासाद्यानयनमाह—घस्त्रीभूतदशेति । घस्त्रीभूतदशा = दिनीकृतदशा पृथक्
= स्थानान्तरे स्थाप्या सा त्रिकुहता = त्रयोदशगुणा खाङ्गाष्टहृत तद्यता
= तेन लब्धेन विनाशेन युक्ता, पृथक्स्था कार्या (तथा) दशाब्दपलयुक्
(दशाब्दतल्यैः पलैर्युक्ता कार्या) एवं सा सावनिका = सावनविनात्मिका
दशा भवति । तद्यगजनिद्यव्रजः (तथा सावनात्मिकया दशया युक्तो जन्म-
कालिकोऽहर्गणः) कार्यः स दशाप्रवेशकालिकोऽहर्गणो भवति । जन्मदिनीय-
सूर्योद्यकालिकोऽहर्गणसूर्योदयाद्गतेष्वघटीपलयुतो जन्मकालिकोऽहर्गणः

सावयवो भवतीति ज्ञेयम् । तस्मात् सावयवाद् गणादहर्गणात्, स्वक-
रणात् (जन्मकाले यस्मात् करणात् साधिता प्रहास्तस्मादेव करणग्रन्थात्)
दशादौ खगाः साध्याः । यदि वा जन्मखगान्—जन्मकालिकवरदेशा-
न्तरादिसंस्कृतमध्यमहान् क्षेपान् प्रकल्प्य दशासावनानात् (दशासा-
वनदिनाद्यमेव सावयवाहर्गणं प्रकल्पयेत्यर्थः) स्वकरणाद्प्रहाः साध्याः ।
(अत्र दशासावनं जन्मकालमारभ्य व्यतीतदशासावनयुक्तं प्राहमिति
ध्येयम्) । यद्वा केवलदशासावनान्पूर्वदशाप्रवेशकालिकमहान् क्षेपान्
प्रकल्प्य प्रहाः साध्याः ।) ते च साधिता प्रहाः स्पष्टाः कार्यः । तथा
स्पष्टार्चनद्राभ्यां तिथिश्च साध्या । तथा संक्रमवशान्मासो ज्ञेयः दशादौ
तनुः साध्या । ततः फलं बाध्यमिति शेषः । पूर्वोक्तं (पूर्वाचार्यैः
श्रीपत्यादिभिरुक्तं) जडकर्म अस्ति । अत्रास्मिन् ग्रन्थे तु मया तल्लाघवं
दर्शितम् ॥ ३५-३६ ॥

अत्रोपपत्तिः—सौरवर्षादावेव शाकारम्भो भवति, तथा रवेरेक-
राशिभोगकालश्चैकः सौरमासो भवतीति “शाकोऽब्दा इत्यादि स
भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेदित्यन्तं “सयुक्तिकमेव । परञ्चैवं दशा-
दिबसाः सौरा एव । अतस्तेषां सावनोकरणाद्यनुपातो—यदि
युगसौरदिनैर्युगसौरसावनयोरन्तरं लभ्यते तदेष्टदशादिनाद्यैः किमि-

$$\text{कीष्टान्तरम्} = \frac{\text{दशादि} \times २२७१७८२८}{१५५५२०००००} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{८८९ + \frac{१६५०२७५}{१७४७५२५}}$$

$$= \frac{\text{दशादि} \times १३}{८९०} \text{ स्वल्पान्तरात् । एतेन पृथक्स्था युक्ता सावनिका}$$

दशा भवितुमर्हति । किञ्चात्र हरः किञ्चिदधिको गृहीतोऽतः फले-
ऽल्पत्वं ज्ञातम् । अतो युगसौराक्षयोदशगुणिताः खाङ्गाष्टमका लब्ध-
युता युगसौरा युगसावनेभ्योऽल्पा भवन्ति तेषां युगसावनानां
चान्तरं = १४२३ । अतोऽनुपातो—यदि युगसौरवर्षदि १४२३ दिना-
त्मकमन्तरं लभ्यते तदेष्टदशावर्षैः किमिति दिनात्मकमन्तरं

$$= \frac{१४२३ \times \text{दशाव}}{४३२००००} \text{ । षष्ठिबर्गगुणितम्पलात्मकमिष्टान्तरम्}$$

$$= \frac{\text{दशाव} \times ५१२२८००}{४३२००००} = \text{दशाव । स्वल्पान्तरात् । पूर्वसाधितसावने-}$$

ध्वेतावती न्यूनताऽऽसीदती दशाब्दतुल्यं पक्षं बोध्यमेवेत्युपपन्नम् ।

स्पष्टार्कस्य प्रतिक्षणं बिलक्षणत्वान्मध्यमार्क एव दशमासादि योजनं समुचितम् । शेषवाचना सुबोधा ॥३५-३६ ॥

भा० — जन्मकालिक शाके को वर्ष, और मध्यम सूर्य के राश्यादि को मासादि मानकर पूर्वदशा वर्षादि में जोड़ने से वर्ष स्थान में जो संख्या हो उस शाकाब्द में अग्रिम दशा प्रवेश समय में मासादि तुल्य राश्यादिक मध्यम सूर्य होते हैं । तथा दशा को दिनात्मक बनाकर दो जगह रखे एक स्थान में दिनात्मक को १३ से गुना कर ८९० का भाग देकर लब्धि दिनादि को पृथक् स्थित दिनात्मक दशा में जोड़े और उसमें दशावर्ष संख्या तुल्य पल जोड़ने से सावनात्मक दशा होती है । उसको जन्मकालिक अहर्गण में जोड़े तो अग्रिमदशा प्रवेशकालिक सावयव अहर्गण होता है ॥३५॥

जन्मदिन के सूर्योदयकालिक अहर्गण में इष्ट घटीपल जोड़ने से जन्मकालिक सावयव अहर्गण होता है । उस दशाप्रवेशकालिक सावयव अहर्गण से जन्मकाल में जिस करण ग्रन्थ से ग्रहादिक साधन किया हो उसी करण ग्रन्थ से दशारम्भ काल में ग्रह साधन करै । अबवा सावन दशा को अहर्गण मानकर जन्मकालिक ग्रह को छेपक मान कर स्वकीय करण ग्रन्थ से ग्रह साधन करै । फिर उस ग्रह को स्पष्ट क्रिया से स्पष्ट करै । और स्पष्ट सूर्य चन्द्रमा पर से तिथि साधन करै । और संक्रान्ति के वध से मास का ज्ञान करै । फिर दशारम्भ काल से लग्न साधन करै । पूर्वाचार्य (श्रीरति आदि) इस सावनीकरण को बिस्तरता पूर्वक कहे हैं । परञ्च मैं यहाँ उससे लाघव से किया हूँ ॥ ३६ ॥

उ० दी०—अत्र जन्मकालिकशकाब्दे १७८० रिमन् जनिमध्यमार्क-अमुखं १० । ११ । ११ । ४३ मासादितुल्यं युक्तं १७८० । १० । ११ । ११ । ४३ इदं लग्नदशाब्दाद्येना ११ । ११ । १९ । ५४ । ०० नेन च युतं जातः शनिदशारम्भकालिकशकाब्दः १७९२ मध्यमार्कश्च १० । १ । ५ । ४३ अत्र “शाकोनबाद्रीन्दुकशानुयुक्त” इत्यादिना कलिगताब्दा ४९७१ । लग्नदशारम्भकाले जन्मकालिकः शकाब्दा एव प्रसिद्धाः । अथ गुरुदशारम्भकाले शनिलग्नयोदशादियोगेन २६ । ११ । २ । ५२ । १६ नेन जन्मकालिकशकाब्दादयः १७८० १० । ११ । ११ । ४३ युक्ता जाताः शकाब्दाः १८०७ मध्यमार्कश्च ९ । १४ । ३ । ५९ अत्रापि पूर्ववत्कलिगताब्दा ४९८६ एवं सर्वेषाम् (इ० १२४ चक्रम्) ।

अथ गुरुदशारम्भकाले लघुशनेश्वरयोदशा व्यतीताऽतस्तयोर्योगः
 (११।११।१९।५४।००) + (१४।११।१२।५८।१६) = २६।११।
 २।५२।१६ दिनीकृताः ९६९२।५२।१६ अयं पृथक् स्थाप्यः ।
 एकत्र त्रयोदशगुणः १२६००७।१९।२८ खाङ्गष्ट ८९० भिभक्तः १४१।३४।
 ५३ अनेन द्वितीयस्थो युतः ९८३४।२७।९ अयं दशाब्दतुल्यं २६ रेभिः
 पलैर्युतो जाता साविनका दशा ९८३४।२७।३५ अथात्र जन्मकालिकाहगो-
 णज्ञानार्थं (१२४) चक्राधः स्थितम् “देशान्तरेष्टमिश्राख्ये” त्यादि पद्यम-
 वलोक्यम् । तत्र मिथिलादेशान्तरं १।३५ चालनघटिका च ३।३१ ऋणा-
 त्मकयोरनयोर्योगः ५।६ पूर्वानांताहगणेभ्यः १८११६३४ शोध्यो जाता
 जन्मकालिकाहगणः १८११६३३।५४।५४ । अथ साविनका दशा जन्म-
 कालिकाहगणयोर्योगे कृते दशारम्भकालिकाहगणो जातः (९८३४।२७।३५)
 + (१८११६३३।५४।५४) = १८२१४६८।२२।२९ । अस्मात् (सावयवाद-
 हर्गणात्) पूर्ववद्ग्रहादयः साध्याः । तत्र १२४-१२५-१२६-१२७ चक्र-
 सम्बन्धिगद्ये विशेषो द्रष्टव्यश्चक्राणि च द्रष्टव्यानीत्यलं पङ्क्तिवितेन १३५-३६।

अथ दशाशुभाशुभफलमाह—

चन्द्रः प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्क्षसंस्थो दशा-

नाथाद् धीनवसप्तमोपचयगो दद्याच्छुभानीति च ।

यास्मिन्मेऽत्र विधुः स जन्मनि तनुस्वायादिभावा यदा*

तत्तद्वृद्धिकरोऽथ तत्क्षयकरः प्रोक्ततरस्थानगः ॥३७॥

३७०—प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्क्षसंस्थो वर्त्तमानदशास्वामिनः
 सुहृद्भवे वा तस्याच्चभेऽपि वा स्वर्क्षे = ककटे स्थितश्चन्द्रः शुभानि शुभ-
 फलानि दद्यात् । वा दशानाथात् धीनवसप्तमोपचयगश्चन्द्रः शुभानि
 दद्यात् । इत्येव = शुभफलप्रदे सति अत्र = दशाकाले विधुः = चन्द्रो यस्मि-
 न्नाशो स्थितः स राशिजन्मनि तनुस्वायादिभावा (तनुधनसहजसुहृदित्या-
 दिदकः) यो भवति तत्तद्वृद्धिकरो भवति । यथा—यदि चन्द्राक्रान्तराशि-
 स्तनुभावे तदा जनस्य देहसौख्यं, यदि धनभावे तदा धनवृद्धिरित्यादि
 ज्ञायम् । किन्तु च “कथयातं विपरीतं रिक्तषष्ठाष्टमेषु” इति ब्राह्मवाक्येन
 यदि शत्रुमृत्युव्ययभावेऽपि स्थितस्तदा तद्भावस्य नाश एव भवति । अथ
 यदि प्रोक्ततरस्थानगश्चन्द्रो भवति तदा तत्तद्भावनाशः स्यात् । अत्रापि
 ❀ “तनुस्वायादिभावेषु यः” इति पाठान्तरं साधु ।

शत्रुमृत्युव्ययेषु चन्द्राक्रान्तराशिस्तदा तत्तद्भाववृद्धिरेवेत्यनुक्तमपि
बुद्धिमता ज्ञेयम् ॥३७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥३७॥

भा०—चन्द्रमा यदि वर्तमान दशापति के मित्र की राशिमें वा उच्चराशिमें
वा अपनी राशि (वर्क) में हो अथवा दशानाथ से ५।९।७।३ ६।१०।११ न
स्थान में हो तो शुभफल देते हैं । ऐसे शुभफल होने पर चन्द्रमा वर्तमान दशा-
काल में जिस राशि में हो वह राशि जन्म समय में तत्त्वादिक जिस भाव में हो
उन उन भावों को पुष्ट करता है । जैसे तनुभाव में हो तो शरीर सुख की वृद्धि
इत्यादि समझना । परञ्च शत्रु मृत्यु व्यय भाव में हो तो उस भाव फलका नाश
समझना । जैसे—शत्रुभाव में हो तो शत्रु का नाश इत्यादि । यदि उक्तस्थान से
भिन्नस्थान में चन्द्रमा हो तो चन्द्राक्रान्तराशि जन्म समय में जिस भाव में हो
उसका नाश होता है । यहाँ भी शत्रु मृत्यु और व्यय इन तीनों भाव में विपरीत
फल समझना ॥३७॥

स० दी०—स्पष्टम् ॥३७॥

अथान्यविशेषमाह—

यद्द्रव्यं खचरस्य भावगृहद्वयोर्गादि सर्वं फलं
योज्यं वृत्तिकृतिर्बलादिह दशायां चाथ यो वैरयुक् ।

पापः पापदशां विशेत्स च विपत्कर्त्ताऽथ तद्भङ्गद-

स्तत्काले बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टेष्टषड्वर्गगः ॥३८॥

व्या०—खचरस्य=ग्रहस्य यद्द्रव्यं=“ताम्रं स्यान्मणिहेमेत्यादि”
ग्रन्थान्तरोक्तं तथा भावगृहद्वयोर्गादि (भावफलराशिफलदृष्टिफल-
योगादिकं) सर्वं फलं बलाद् (बलमवलम्ब्येति त्यज्जलोपे पञ्चमी)
दशायां योज्यम् । पूर्णबले ग्रहे यथोक्तं फलं पूर्णं, मध्यबले मध्यं,
हीनबलेऽल्पमित्यर्थः । तथा वृत्तिकृतिः=आजीविका च दशायामनुयोज-
नीया । अथात्र यो ग्रहो वैरयुक्=वैरेण शत्रुतया युक्तः (पापस्य मूल-
दशापतेः शत्रुः) वा पापः=पापग्रहो यदि पापदशां विशेत् (पापदशा-
मध्ये तच्छत्रुः, पापग्रहो वा यद्यन्तदशां कुर्यात्तदा) स विपत्कर्त्ता
स्यात् । अथ तत्कालेन्तर्दशाकाले कश्चित् बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टे-
ष्टषड्वर्गगस्तदा स तद्भङ्गदो=रिष्टभङ्गकारको भवति ॥३८॥

अत्रापि युक्तिरागममूलैव ॥३८॥

भा०—जिस ग्रह का जो द्रव्य (बृहजातक आदि में कहा) है और भाव फल शशिकल-दृष्टिकल, योग (राजयोग आदि) तथा आजीविका इत्यादि सब फल ग्रह के बलानुसार दशा में विचार करै। जैसे यदि ग्रह पूर्ण बली हो तो उक्त फल पूर्ण, मध्यबल हो तो मध्यम, हीन बल हो तो अल्प फल कहना। तथा पापग्रह की दशा में यदि पापग्रह की शत्रु की वा पापग्रह की अन्तर्दशा हो तो उसमें विपत्ति होती है। यदि दशा काल में कोई ग्रह बलवान् होकर शुभग्रह-मित्र से दृष्ट हो वा शुभग्रह के वा मित्र के षड्वर्ग में हो तो विपत्ति का नाशकारक होता है ॥३८॥

उ० दी०—सुगमम् ॥३८॥

अथाष्टवर्गफलस्याल्पत्वाधिकत्वकल्पनामाह—

खेटस्तस्य यदष्टवर्गजफलं पूर्णं शुभं जन्मत-

न्विन्दोर्वृद्धिषु च स्वभोजमसुहृद्भस्वत्रिकोणेऽस्ति यः ।

दुष्टं मध्यफलं विपर्ययगतस्यानिष्टमत्युत्कटं

शस्तं स्वरतरं खगस्य च वदेज् ज्ञात्वा बलं तत्त्वतः ॥३९॥

व्या०—यः खेटो जन्मतन्विन्दोः = जन्मकालिक जन्मचन्द्रयोर्वृद्धिषु पचयभवेनेषु च (तथा) स्वभोजमसुहृद्भस्वत्रिकोणे (स्वराशौ स्वोच्चराशौ मित्रराशौ, स्वमूलत्रिकोणे एष्वन्यतमे) अस्ति = वर्तते तस्य = ग्रहस्य यत् शुभमष्टवर्गजफलं तत् पूर्णं भवति। यद् दुष्टं = अशुभं तन्मध्यफलं (उक्त-ग्रहस्याशुभाष्टवर्गजफलं मध्यं भवतीत्यर्थः) तथा विपर्ययगतस्य = जन्म-लग्नचन्द्रयोरुपचयभिन्नस्थानेषु शत्रुनीचराशिषु च स्थितस्य ग्रहस्य यदनिष्टमष्टवर्गजफलं तदुत्कटं = पूर्णं, यच्च शस्तं = शुभमष्टवर्गजफलं तत्स्वल्पतरं भवति। अतः खगस्य बलं तत्त्वतो ज्ञात्वा फलं वदेत्। गणक इति शेषः। अन्यदपि स्वबुद्ध्या विचारयेत् ॥३९॥

अत्रापि युक्तिः—स्फुटाऽऽगममूलैवेति ॥३९॥

भा०—जो ग्रह जन्मलग्न तथा जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचय (१।६।

१०।११) स्थान में होकर अपनी राशि, स्वोच्चराशि, मित्रराशि वा अपने मूल-त्रिकोण इनमें किसी स्थान में हो तो उस ग्रह के शुभ अष्टवर्गज फल पूर्ण, और अशुभाष्टवर्गजफल मध्यम होता है। तथा जो ग्रह जन्मलग्न और जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचयभिन्न (१।२।४।५।७।८।९।१२) स्थान में हो और शत्रु नीच राशि में हो तो उस ग्रह का अशुभाष्टवर्गज फल पूर्ण, तथा शुभाष्टवर्गज फल अल्प होता है। अतएव ग्रहों के बल को सम्यक् प्रकार से जानकर अष्टवर्गज फल कहना चाहिये। इसमें विशेष विषय भी अपनी बुद्धि से विचार करना चाहिये ॥

उ० वी०—स्वष्टम् ॥३९॥

अथ कचित् फलस्य व्यभिचारे किं करणीयमित्याह—

जीवेत्कापि विभङ्गरिष्टजशिशू रिष्टं विना मीयते-

ऽथाद्योऽब्दः शिशुदुस्तरोऽपि च परौ कार्येषु नो पत्रिका ।

कार्या प्रश्ननिमित्तपूर्वशकुनैर्मानं धिया रक्षता- *

होराज्ञेन सुबुद्धिनाऽत्र बहुधोदर्कश्च कालो बली ॥४०॥

व्या०—कापि = कुत्रचित् विभङ्गरिष्टजशिशू = विगतो भङ्गो यस्य तच्च तद्विष्टं चेति विभङ्गरिष्टं तत्र जातः शिशूः (प्रवत्तरिष्टजानोऽपी-
त्यर्थः) जीवेत् । तथा कापि रिष्टं विनाऽपि मीयते (म्रियते इत्यर्थः)
अथाद्यः = प्रथमोऽब्दः शिशुदुस्तरः परौ = द्वितीयतृतीयावप्यब्दौ शिशोर्दु-
स्तरौ = दुर्लभ्यौ । अत एवैषु = प्रथमादित्रिषु वर्षेषु पत्रिका = जन्मपत्रिका
नो कार्या । अथ यदि कश्चिदापहन्नीलो वर्षत्रयमध्य एव पत्रिका क्रियता-
मिति बदेत्, तदा तत्र सुबुद्धिना होराज्ञेन प्रश्ननिमित्तपूर्वशकुनैर्धिया
= सुबुद्ध्या स्वमानं रक्षता (सूक्ष्मतरजन्मकालादिकं प्रश्लक्ष्णानाद्यं शुभ-
शकुनाद्यं ज्ञात्वा) पत्रिका कार्या । यत उदर्को = भाविफलं बहुधा. कालश्च
बली स्यात् । “उदर्कः फलमूतरम्” इत्यमरः । अथवा बहुधोदर्को यत्र स
बहुधोदर्क इति कालस्य विशेषणं ज्ञेयम् ॥४०॥

अत्र युक्तिः— ज्योतिःशास्त्रविचारस्यानन्यात्कुत्रचित् ज्योतिर्विदापि
भङ्गो नोपलब्धुं शक्यते । कुत्र चिद् रिष्टाभङ्गेऽपि भङ्गभ्रमो भवितुमर्हति ।
अत एव रिष्टं विना मरणं, रिष्टमन्वेऽपि जीवनं भवितुमर्हति । तथा
सर्वेषु होराग्रन्थेषु प्रथमादिबर्षत्रये बहुधारिष्टान्युक्तान्यत एव तत्र पत्रिका-
करणनिषेध इति समुचितमेवेति ॥४०॥

भा०—कहीं प्रवत्तरिष्ट रहने पर भी बालक जीता है और कहीं बिना रिष्ट के
भी मर जाता है । बालकों के लिये पहला दूसरा तीसरा ये वर्ष दुस्तर (कठिन)
होते हैं इसलिये जन्म से तीन वर्ष पर्यन्त पत्रिका नहीं बनाना चाहिये । यदि
आग्रह बश कोई बनाने को कहे तो अपनी बुद्धि से अपनी मर्यादा की रक्षा करते
हुए होरा शास्त्र को जानने वाले सूक्ष्म जन्मकाल से स्पष्ट ग्रहादिक, तथा प्रश्न से
शुभाशुभ, और पूर्णकलश आदि शुभ शकुन देखकर पत्रिका बनावे । क्योंकि
भाविफल बहुत प्रकार के हैं और काल यह बली है ॥४०॥

* “रक्षन्स्वमानं धिया” इति पाठान्तरं बहुषु पुस्तकेष्वस्ति ।

उ० दी०—व्याख्याबलोकनेनैव स्पष्टमलं प्रपञ्चेनेति ॥४०॥

इति षोडशानिबासि—उयौ० ती० पं० ठक्करोपाह्नश्रीरामाधीनशर्म—

मैथिलकृता जातकपद्धतेरुदाहरणदीपिका ।

मिथिलादेशमध्यस्थ—षोडशग्रामबासितः ।

ठक्करोपाभिधानश्री—भाइजीशर्मणः सुतः ॥

रामाधीनः सुधीरेतां स्फुटां जातकपद्धतेः ।

कृतवान् बालबोधार्थ—मुदाहरणदीपिकाम् ॥

अथ ग्रन्थालङ्करणमाह—

। न्दिग्रामे केशवो विप्रवर्यो योऽभूद्वोराशास्त्रसङ्घं विलोक्य ।

। नोक्तेयं पद्धतिर्जातकीया चत्वारिंशद्वृत्तबद्धा सुबोधा ॥४१॥

व्या०—नन्दिग्रामे विप्रवर्यो यः केशवोऽभूत् तेन होराशास्त्रसङ्घं
। लोकेयं चत्वारिंशद्वृत्तबद्धा सुबोधा जातकीया पद्धतिरुक्ता ॥४१॥

भा०—नन्दिग्राम में ब्राह्मणों में श्रेष्ठ जो केशवाचार्य हुये । उन्होंने अनेक
राशास्त्र ग्रन्थों को देखकर यह चालिस श्लोकों से बद्ध अतिसरल जातकपद्धति
पाई है ॥४१॥

अथ ग्रन्थप्रशंसामाह—

ये सुबोधां पठन्तीमामग्र्यां जातकपद्धतिम् ।

होरावित्पदवीं यान्ति लोके मानं यशश्च ते ॥४२॥

इति श्री केशवदैवज्ञविरचिता जातकपद्धतिः समाप्ता ॥ शुभम् ॥

व्या०—ये जना इमां अग्र्यां=श्रेष्ठां सुबोधां जातकपद्धतिं पठन्ति
होरावित्पदवीं यान्ति । तथा लोके मानं यशश्च यान्ति=प्राप्नु-
न्ति ॥४२॥

भा०—जो इस परम श्रेष्ठ और सुबोधा जातकपद्धति को पढ़ता है वह गणकों
। प्रतिष्ठा और लोक में मान तथा यश को पाता है ॥४२॥

इति श्रीबल्लरनशर्मात्मजस्यौतिषाचार्य-मैथिल-पण्डितश्रीसीताराम-

शर्मकृता सर्वजनोरमाख्या श्रीकेशवदैवज्ञकृतजातकपद्धतेः

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाव्याख्या सम्पूर्णा ॥ सिद्धिरस्तु ॥

अथ टीकाकारस्य संक्षिप्तपरिचयः ।

मिथिलादेशमध्यस्थो विप्रमण्डलमण्डितः ।
 पूर्वस्यां दरिभङ्गातः सप्तश्लोशान्तरे शुभः ॥
 प्रामोऽस्ति चौगमा-नाम तत्र मत्प्रपितामहः ।
 भरद्वाजकुले श्रीमानभूत्सर्वगुणान्वितः ॥
 गूनाढ्यो श्लोपसंज्ञोऽस्य पुत्रः सर्वजनप्रियः ।
 मोहनो नाम धर्मज्ञस्तत्सुतः सर्ववित्सुधीः ॥
 विज्ञो बल्लरनो नाम सर्वलोकहिते रतः ।
 तस्य पञ्चाभवन् पुत्रास्तेषु सर्वानुजोऽल्पधीः ॥
 सीतारामोऽहमुत्पन्नो द्वयेकाष्टैकमिते १८१२ शके ।
 माघकृष्णतृतीयायां बुधे भे भगदैवते ॥
 शुभे कर्कोदये लग्नात् केन्द्रसंस्थे बृहस्पतौ ।
 ततो दुर्दैवसंयोगादपूर्णे पञ्चमेऽब्दके ॥
 मदप्रजाय विज्ञाय गृहभारं पिता मम ।
 रामप्रसादसंज्ञाय दत्त्वा ज्ञानपुरस्सरम् ॥
 पीत्वा गङ्गाजलं श्यात्वा श्रीपतिं तत्पदं गतः ।
 अथोक्तेनाप्रजेनाहं पालितो कालितस्तथा ॥
 जनन्या ज्ञानकीदेव्या पठने च नियोजितः ।
 निजप्राप्तसमीपस्थ — जरिसोप्राप्तवासिनः ॥
 गुरोर्ज्योतिर्विदस्य — श्री — कपिलेश्वरशर्मणः ।
 संनिधौ ज्यौतिषप्रस्थान् काञ्चित् सम्यगधीत्य च ॥
 प्रथमायां परीक्षायां समुत्तीर्णस्ततः परम् ।
 “ज्यौतिषाचार्यवर्येण श्रीश्रीनन्दनशर्मणा ॥
 कन्हौलीसंज्ञके स्वीये प्राप्ते पाठालयः कृतः ।
 छात्राश्चासंब्यकास्तत्र पाठ्यन्ते यन्नतोऽनिश्चम् ॥
 तथा च कृष्णप्रवर्गेभ्यो दीयते भोजनादिकम् ।
 तत्रत्यैः सद्रूपोपेतैः सुजनैरेव सादरम् ॥”
 श्रुत्वेति तत्र गत्वा च मया दृष्टं यथाश्रुतम् ।
 कन्हौली नगरी तेन गुरुणा समलङ्कृता ॥
 सहिता छात्रवृन्देन दृष्टा देवपुरीव सा ।
 तत्रोक्तगुरुपादाब्जमूलेऽहं पठितुं स्थितः ॥

मद्भोजनादिभारश्च पत्न्या क्षिगुरशर्मणः ।
 सहर्षं स्वीकृतः सर्वः सुमत्या शुभशीलया ॥
 पठंस्तत्र विचिन्तोऽहं तथा मात्रेव ललितः ।
 अन्योऽपि देशदेशेभ्यः श्रुत्वा श्रीमद्गुरोर्गुणम् ॥
 आगतास्तत्पदं पद्मं चनेभ्यो मधुपा इव ।
 वर्द्धयन्ती मिथः प्रीतिं छात्राश्च सहजा इव ॥
 पाठिता गुरुणा तेन गुरुणा त्रिदशा इव ।
 कः समर्थो जगत्यस्मिन् प्रबक्तुं मद्गुरोर्गुणम् ॥
 मयाऽप्यल्पधियाऽज्ञेन यत्पदाब्जकृपावलात् ।
 लब्ध्वा बोधलवं दत्त्वा मध्यमां च तथोत्तमाम् ॥
 राजकीयपरीक्षां च लब्ध्वा तीर्थपदं ततः ।
 काव्ये स्वमातृभाषाया मिथिलेशप्रवर्तिताम् ॥
 परीक्षां हि समुत्तीर्य तत्प्रतिष्ठापयाम्य च ।
 तेनैव गुरुणाज्ञप्तो नत्वाऽहं तत्पदाम्बुजम् ॥
 आचार्याख्यपरीक्षां च दातुं कार्शी समागतः ।
 राजकीये प्रधानेऽत्र क्क्याते विद्यालये शुभे ॥
 प्रधानाध्यापकस्य श्री—मुरलीधरशर्मणः ।
 महादिकमहोपाध्यायायाप्रगण्यस्य सन्मतेः ॥
 भूपालजनमान्यस्य सर्वज्ञस्य जगद्गुरोः ।
 चरणं शरणं लब्ध्वा पठित्वा तत एव हि ।
 सर्वानभीप्सितप्रन्थान् तत्पदाब्जानुकम्पया ।
 लब्धवान् व्योतिषे शास्त्रे “आचार्यपदवीं” ततः ॥
 गोविन्दानन्द-संज्ञैश्च स्वामिभिर्मण्डलेश्वरैः ।
 व्योतिषाध्यापकस्थाने काश्यामेव नियोजितः ॥
 तत्रैव पाठयंश्छात्रानङ्गवेदाष्टभू १८४६ मिते ।
 शकाब्दे कृतवानेतां टीकां सर्वमनोरमाम् ॥
 यत्पदाब्जानुकम्पातष्टीकेयं पूर्णतां गता ।
 तानेव गुरुवर्याश्च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

शुभम् ।

टीकाकारः ।

	अक्षांशः	पलभाः	पलकणाः	मध्यरेखा तोदेशांतर नाडिकाः	श्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. व्यं.	अं. व्यं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
बड़ोदा	२२ १८	४१५५	१२१५८	०१२८प.	१३३७२.	३९ प.
बाबई	१८१५८	४१७	११४१	०३२प.	१४१प.	४० प.
बरैली	२८२२	६१२९	१३३८	०३४पू.	०३२प.	१४ प.
बर्दवान	२३१६	५१०	१३४	१५८पू.	०४९पू.	२० पू.
बलरामपुर	२७ २७	६१४	१३३१	११ पू.	०८ प.	३ प.
बांदा	२५२८	५४३	१३१७	०४२पू.	०२७प.	११ प.
बांसवाड़ा	२३३०	५१३	१३५	०१७७.	१२६प.	३४ प.
बाकानेर	२८१	६१३	१३३६	०२७प.	१३६प.	३८ प.
बुन्दी	२५१७	५४३	१३१७	०४ प.	११३प.	२९ प.
बेतिया	२६४२	६१२	१३२६	१२४पू.	०१५पू.	६ पू.
भरतपुर	२७१३	६१०	१३३०	०१४पू.	०५५प.	२२ प.
भागलपुर	२५१५	५४०	१३१६	१४९पू.	०४०पू.	१६ पू.
भुपाल	२३१६	५१०	१३४	०१५पू.	०५४प.	२२ प.
मकसूदाबाद	२४११	५२३	१३९	२१ पू.	०५३प.	२१ पू.
मथुरा	२७३०	६१५	१३३२	०१६पू.	०५३प.	२१ प.
मदरास	१३४	२१४७	१२१९	०४१पू.	०२८प.	११ प.
मिरजापुर	२५९	५३८	१३१५	१५ पू.	०४ प.	२ प.
मुंगेर	२५१३	५४२	१३१७	१४४पू.	०३५पू.	१४ पू.
मुलतान	३०१२	६५९	१३५३	०४६प.	१५५प.	४६ प.
मेसूर	१२१८	२३७	१२१७	०६ पू.	१३ प.	२५ प.
रामेश्वर	९१८	१५८	१२१०	०३२पू.	०३७प.	१५ प.
रायपुर	२११५	४४०	१२५३	०५६पू.	०१३प.	५ प.
रावलपिण्डी	३३३७	७५९	१४२५	०३१पू.	१४०प.	४० प.
रीवा	२४३१	५२८	१३११	०५२पू.	०१७प.	७ प.
लखनऊ	२६१५	६६	१३२७	०४९पू.	०२०प.	८ प.
लुधन, विलायत	२५१३	१५६	१९१७	१२४२प.	१३५ प.	३३२ प.
लाहौर	३१३५	७२३	१४५	०१७प.	१२६प.	३४ प.
वटेश्वर	२६४८	६४	१३२७	०२३पू.	०४५प.	१८ प.
फिमला	३१६	७१४	१४१	०११पू.	०५८प.	२६ प.
सुरत	२११२	४३९	१२५२	०३२प.	१४१प.	४० प.
हरिद्वार	२९१५	६५५	१३५१	०२१पू.	०४८प.	१९ प.
हैदराबाद, दक्षिण	१७२३	३४५	१२३४	०२४पू.	०४ प.	१८ प.
हैदराबाद, सिन्ध	२५ २५	५४२	१३१७	११७प.	२२६प.	५८ प.
जीनगर गढ़वाक	२९१७	६४६	१३४८			

भोगणेशाय नमः ।

अथ जातकपद्धतेः

श्रीमदपूछशर्मकृतोदाहरणम्

श्रोपतिकेशवपद्धतिसिद्धां लाचवरीतिविशेषसमेताम् ।
संविद्धिखामि निजां जनिपत्रीं साम्बशिवांघ्रियुगं पणिपत्य ॥ १ ॥

शाळिवाहनशके १७८० फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां बुधे घट्यः ९ पले
२ परतः सप्तमीं विशाखानक्षत्रघट्यः ५० पलानि ४८ ध्रुवयोगघट्यः
२२ पलानि ३३ परतो व्याघातयोगः । इह दिवसे सूर्योदयादिष्टवटि-
कासु ४० पलेषु ३६ मम जनिरभूत् तत्र कल्याणहर्गणः १८११६३४
अयनांशाः—२०२३।५३ मिथिलाक्षभा ६ चरखण्डानि ६०।४८।२०
तात्कालिकचरपलानि ५३ मिश्रमानम् ४४।७ दिनार्धम् १४।७ रात्र्य-
र्धम् १५।५३ दिनमानम् २८।१४ रात्रिमानम् ३१।४६ देशान्तरयोजनानि
१२७ ऋणानि । चालनमृणं घट्यादि ००।०३।३१ ॥ ॐ ॥

(१)

अथ मध्यमग्रहाः सगतिकाः

(२)

क्षीप्रोच्चानि च ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.	रा.	के.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
१०	.६	००	१०	.१	१०	.३	१०	.४	१०	१०	१०	.५	१०
११	२६	११	११	२६	११	१४	.९	.९	११	.८	११	२७	११
११	२५	१६	११	५०	११	४४	१५	१५	११	४६	११	४७	११
४३	२३	४३	४३	४३	४३	३९	४९	४९	४३	२२	४३	१०	४३
१९	७९०	३१	५९	.५	५९	.२	.३	३	५९	२४५	५९	९६	५९
.८	३५	२६	.८	००	.८	००	११	११	.८	३२	.८	.८	.८

(३)

मन्दोक्तानि च

(४)

स्पष्टप्रहाः सगतिः

र.	वं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
२	०९	५	७	५	२	७
१७	१०	१०	२१	१९	२६	
१७	२४	२	२८	२२	५२	७
२३	१७	४०	१९	१६	१६	२५
००	००	००	००	००	००	००
००	०१	००	००	००	००	००

र.	वं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
१०	७	११	२०	११	६	३
१२	१	२४	७	१९	२५	१८
५७	५	२७	१७	५७	४३	८
३८	१५	१८	१९	३०	१८	१६
६०	७६२	४३	१०८	३६१	५४	
२४	४३	७	५०	२२	१९	२९

यद्यपि ह्यगणितैक्यकृत्प्रकारेण साधितप्रहेभ्य एवादेशः कर्तव्य इति सकलाचार्यमतं तथापि केवलमकरन्दप्रकाराभिज्ञशिष्योपयोग्युदाहरण-प्रदर्शनार्थं मकरन्दोक्त्यैव साधिताः ।

(५)

(६)

मे	वृ.	मि	क	सि	क
२७५	२४६	३३	३३	२९२	२७८
मि	कु	म	ध	वृ.	तु

मे	वृ.	मि	क	सि	क
२१८	२५१	३०३	३४३	३४७	३३८
मि	कु	म	ध	वृ.	तु

रात्रौ पश्चिमनतम् २६।२९ वज्रतश्च ३।३९

(७)

त.	ध.	त.	सु.	सु.	रि.	जा.	सू.	ध	क	भा.	व्य.
६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७
१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१
४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३
५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५
६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७
७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९
९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००	१०१

अत्र भावद्वययोगार्द्धे प्रथमभावस्य विरामसन्धिरप्रिमस्यारम्भ-
सन्धिस्तथा भावद्वययोगकरणे चक्राधिकतायां चक्रं न त्याज्यम् । यदा
प्रथमभावे दशैकादश राशयोऽप्रिमभावे शून्यमेको वा राशिस्तदा शून्यै-
कस्थाने द्वादश राशयोऽधिका प्राप्ताः, उत्तरभावेन सह सन्धिकरणे तु
शून्यमेको वा राशिर्व्यथास्थित एव इत्यभिसन्धिः । अथ धनर्णलम्प्रा-
नयने विशेषो हायनरत्ने -

सूर्योदयाद्यातघटीषु भोग्यैर्दिवाचशेषे सरसार्कभुक्तैः ।

निशागते त्वङ्गयुताकं भोग्यैर्निशाचशेषे रविभुक्तभागैः । इति ॥ १ ॥

अथ प्रथमभावचतुष्टये सन्धित्रये च सिद्धे सुगमोपायेनान्यभाव-
सन्धिसाधनमुक्तं सुन्दरमिश्रपद्धतौ -

त्रिद्विभावौ क्रमाद्युक्तौ द्वाभ्यां वेदैः सुतद्विषौ ।

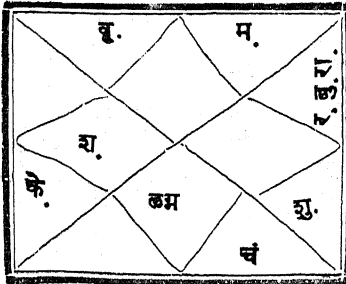
लम्पादिभावाः षट् षड्भयुक्ताः सप्तमकादयः ॥

त्रिद्वयेकसन्धयस्त्वेकत्रीषुराशियुताः क्रमात् ।

संघयः स्युश्चतुर्थाद्याः सषड्भाः षडधी परे ॥

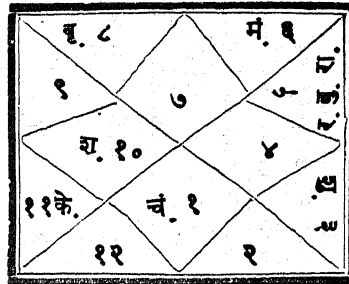
(८)

ग्रहकुण्डली

(९)

भावकुण्डली

अथ भावकुण्डलीनिर्णयः । आरम्भसन्धेरधिको विरामसन्धेरल्पो
ग्रहः स्वाधिष्ठितभाव एव स्थाप्यः । आरम्भसन्धेरुक्तो गतभाव एव
स्थाप्यः, विरामसन्धेरधिकोऽप्रिमभावे स्थाप्यः, सन्धिराश्यादितुल्यो
ग्रहः पूर्वोपरभावसन्धिरथरेखायामेव स्थाप्यः । अथ च भावकुण्डली
केवलं फलार्थमेवान्यः सर्वोऽपि ज्ञातकविचारो ग्रहकुण्डल्यैव विधेयः—
इति प्रामाणिकप्राचीनाः ।

(१४)

प्रहाणामुच्चवळम् ।

र.	च.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	२९	२९
५९	३९	११	३४	५९	३४	२३

अत्र केशवोक्तावयमभिसन्धिः—यदि नीचोनप्रहस्य सम्पूर्णाः षड्भा-
शयः स्युस्तदा रूपमितं वळं स्यात् । यदि षड्वपास्तदा प्रथमं रूपस्थाने
शून्यं प्राह्यं षष्ट्या तद्राश्याद्यं संगुण्यम् ततो विकलास्थानात्प्रतीपं
स्वस्वहारेण लब्धमुपर्युपरि संयोज्य यदूर्ध्वस्थानं भवति तत्पुनः षड्भि-
र्भाज्यं लब्धं शून्याधः षष्ट्यंशा शेषः । शेषं राश्यादिस्थानीयम्, पुनः
षष्ट्या संगुण्य प्राग्वत्कृते यदूर्ध्वस्थाने निष्पद्यते तदपि षड्भिर्भाज्यं
लब्धं तदधो विषष्ट्यंशाः एवं त्रिष्टुं रूपाद्युच्चवळं भवति सुगमोपायश्च—
“नीचखेटान्तरं कार्यं यथा षड्भाल्पकं भवेत् । तदंशा रामभक्ताः
स्यान्निप्राद्यं तुंगजं वळम् ॥ १ ॥

(१५)

निसर्गमित्रसमशत्रुचक्रम् ।

म.	र.	च.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
मित्र	चं. मं. वृ.	र. बु.	र. चं. वृ.	र. बु.	र. चं. मं. बु.	शु. बु. शु.	
सम	बु.	मं. वृ. श.	शु. श.	मं. वृ. श.	श.	वृ. मं. वृ.	
शत्रु	शु. श.	०	बु.	चं. बु. शु.	र. चं. र. चं. मं.		

(१६)

तात्कालिकमित्रामित्रचक्रम् ।

म.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
मित्र	मं. चं. वृ. शु.	र. बु. शु.	र. बु. वृ. श.	मं. चं. वृ. शु.	र. मं. बु. श.	र. मं. चं. बु.	वृ.
शत्रु	बु. श.	मं. वृ. श. चं. श.	र. श.	चं. बु. वृ. श.	र. चं. मं. बु. श.	र. चं. मं. बु. श.	

यत्तु शिवदासनाम्ना जातकमुक्ताबल्याम्—“एवं प्रहेभ्यस्तनुरूप-
खण्डैः सूर्याद्यथावत्समयं विदित्वा । रविद्युमानेन नतं प्रसाध्यं स्वभं
ततः प्रोक्तवदेव भावाः । यद्वा प्रहेभ्यस्तनुरूपकेभ्यो निशाद्धर्मकादिव
साधनीयम् ॥ तन्नाडिकाभिद्युचराद्विषमं सूर्यस्ततो भावविधिर्विधेयः ।
प्रयोजनन्त्वस्य दशाक्रमादौ केन्द्रादिगानामवबोधनश्च ॥ तत्काल-
मैत्र्यादिषु चात्र सम्यग् ज्ञेयं बुधैर्यौक्तिकसम्मतत्वादिति” प्रहभावसाधनं
प्रयोजनमुक्तं तत्प्रामाणिकैर्नीलकण्ठश्रीधरादिभिरनुक्तत्वादुपेक्ष्यम् ।

(१७)

अधिमित्रादिचक्रम् ।

म.	र.	च.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
अधिमित्र	चं.मं.वृ.	र.बु.	र. वृ.	शु.	र. मं.	बु.	०
मित्र	०	शु.	शु.	मं. वृ.	श.	मं.	वृ.
सम	शु.	०	चं.बु.	र. चं.	चं. मं. र.	श. बु.शु.	
शत्रु	बु.	मं.वृ. श.	श.	श.	०	वृ.	०
अधिशत्रु	श.	०	०	०	शु.	०	र. चं. मं.

अत्र चण्डेश्वरः—“तत्कालमित्रश्च निसर्गमित्रं सदाधिमित्रं कथयन्ति
प्रन्तः । मित्रं समो मित्रमिति ब्रुवन्ति मित्रश्च शत्रुश्च समम्प्रचीणाः ॥
प्रमश्च शत्रुर्भवतीह शत्रुः शत्रुश्च शत्रुर्ह्यधिशत्रुर्ग्रहः । विचार्यमेवं गणि-
गागमज्ञैस्तत्कालचक्राच्च निसर्गचक्रात् ।”

(१८)

सप्तमांशखण्डकाः ।

१	२	३	४	५	६	७
४११७	८३४	१२१५१	३७१९	२११२६	२५१४३	३०

(१९)

नवमांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९
३१२०	६१४०	१०१	१३१२०	१६१४०	२०१००	२३१२०	२६१४०	३०१००

(२०)

द्वादशांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२
२३०	५००	७३०	१०००	१२३०	१५००	१७३०	२०००	२२३०	२५००	२७३०	३०००

(२१)

विषमराशौ त्रिंशांशपतयः ।

(२२)

समराशौ त्रिंशांशपतयः ।

मं.	श.	वृ.	बु.	शु.		शु.	बु.	वृ.	श.	मं.
५	५	८	७	५		५	७	८	५	५

(२३)

सप्तवर्गेश्वरचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
गृ	श अ श	मं श	वृ अमि	श श	शु अ श	वृ श	चं अ श
शो	स्व	स्व	र अमि	र सम	र अमि	चं स	र अ श
के	बु श	मं श	स्व	श श	बु. सम	र सम	मं अ श
स	शु सम	शु मि	श श	वृ मि	स्व	बु अमि	शु सम
न	श अ श	स्व	श श	वृ मि	बु सम	म मि	वृ मि
द्वा	चं अमि	मं श	वृ अमि	मं मि	स्व	स्व	स्व
त्रि	वृ अमि	शु मि	श श	श श	स्व	स्व	वृ. मि

अत्र षड्वर्गस्तु बृहज्जातकादिप्रसिद्ध एवास्ति सप्तमांशानाह सारा-
वर्या कल्याणवर्मा-मेषादिमिथुनमृगहरिमीनतुलावृषभभापवराः ।
एकैवषट्भूतकन्यापूर्वाश्च सप्तमांशानामिति ।

(२४)
सप्तवर्गबलचक्रम् ।

म.	र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
गु.	०००१५२	०००३४५	०००२२३	०००३४५	०००३४५	०००३४५
हो.	०००३००	०००३००	०००२२३	०००३००	०००३००	०००३००
दे.	०००३४५	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५
सु.	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३००	०००३००	०००३००
न.	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३००	०००३४५
दा.	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३००	०००३००	०००३००
त्रि.	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३००	०००३४५

यत्स्वत्र गुहादिवर्गस्वामी स्वर्क्षोद्विषु यद्गृहे तदुक्तं वलं माह्यमिति केवा-
स्त्रिन्मते तदवबुधमस्तत्वापेक्ष्यम् । अथ स्वरचक्रत्रिकोणस्वरगृहाणां त्रयाणां
द्वयोर्वा सम्भवे सति साराबल्यां निर्णय उक्तः । “विंशत्यंशाः सिंहे त्रिकोणमपरे
स्वभवनमकस्य, उच्चं भागवृतीयं वृष इन्द्रोः स्यात्त्रिकोणमपरऽशाः । द्वादश
भागा मेवे त्रिकोणमपरे स्वभन्तु भीमस्य । उच्चमथो कन्यायां बुधस्य तिथ्यंशकैः
सदा चिन्त्यम् ॥ परतस्त्रिकोणजातं पञ्चभिरंशैः स्वराशिनं परतः । दशभिर्भि-
जौबस्य त्रिकोणकं स्वभं परश्चापे ॥ शुक्रस्य तु तिथ्योशास्त्रिकोणमपरे षटे
स्वराशिश्च । कुम्भे त्रिकोणनिजमे रविजस्य रवेर्यथा सिंहे ।”

(२५) सप्तवर्गजबलम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
१	१	१	१	१	१
२९	४१	४८	३	९	१३
५९	१५	४५	४५	२२	६

(२६) युग्मायुग्मभांशबलम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
२५	३०	२५	३०	२५	२५
००	००	००	००	००	००

यद्येषां राशिर्नबांशश्चेति द्वयमपि सममसमं वा भवति तदा चरणद्वयं
बलमर्थतः सिद्धं प्रति निमित्तं नैमित्तिकस्य युक्तत्वादिति कुण्डलीकिरेवात्र
गरीयसी, अन्यमतं प्रौढमनोरमाकारेण दूषितम् ।

(२७)
केन्द्रादिबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	०१
३०	३०	१५	३०	३०	१५	००
००	००	००	००	००	००	००

अत्र "केन्द्रादेः खण्डका शेषाः
षष्टिर्त्रिंशच्छरेन्दवः । खण्डान्तरेण
गुणितात् पूर्वभावग्रहान्तरात् ॥
भावान्तरविभक्ताप्रहीनयुक्तक्षया-
द्धितः । बलं केन्द्रादिजं तत्स्याल्लिप्ता-
द्यमनुपातत" इति धर्मेश्वरोक्ति-
रप्राज्ञा प्रामाणिकाचार्यानुक्तेः ।

(२८)
द्रेष्काणबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	१५	१५
००	००	००	००	००	००	००

(२९)
स्थानबलम् प्र ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
२	२	२	२	३	३	३
५५	४१	५९	१६	३९	१०	१२
५८	५४	५६	१९	२१	४९	२९

(३०)
दिग्बलम् द्वि ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
७	३३	२०	२३	१०	५१	३०
८	१०	५८	४६	२८	२३	९

अत्र विधिः सुगमोपायश्चोब-
बलानयने वेद्यः ।

(३१)
नतोन्नतबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	०१	००	००	००
७	५२	५२	००	७	७	५२
२	५८	५८	००	२	२	५८

अत्र सुगमोपाय सक्तः कृष्णदै-
वज्ञेन—“शशाङ्कभौममन्दानां नतं
द्विघ्नं कलादिकम् । षष्टिशुद्धं तद-
न्येषां सदा रूपं बुधस्य तु” इति ।

(३२)
पक्षबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२६	३३	२६	२६	३३	३३	२६
०२	५८	०२	०२	५८	५८	०२

पद्धतौ सर्वत्र ग्रहाणां सौम्य-
पापत्वं यवनेश्वरबाक्याद्बोध्यम् ।
तद्वाक्यं यथा—“करग्रहोर्कः कुज-
सूर्य्यञ्चौ तु पापौ शुभाः शुक्रशशांक-
जीवाः । सौम्यस्तु सौम्यो व्यतिमि-
श्रितोऽन्यैः पापैश्च तुल्यप्रकृतित्वमे-
तीति” । अथ गतैर्व्यतिथ्यनपेक्षः
सुगमोपायः कमलनयनमिश्रपद्ध-
तौ— “अर्केन्द्वोरन्तरादंशाद्रामाप्तं
पक्षजं बलम् । शुभानां तद्वलं शेषं
पापानां षष्टितश्च्युतमिति । अथ
गतैर्व्यतिथ्यानयनं प्रौढमनोरमा-
याम्—“सूर्य्योनिचन्द्रस्य लङ्कार्क-

भागो गता तिथिः षष्टिगुणावशेषात् । द्विचन्द्रलब्धं घटिकादिचान्द्रं भवेदिदं पक्षवलयस्य सिद्धयै । कृष्णे तु पक्षे खगुणाच्छ्रुतासौ गता तिथिः सावयवा गता स्यात् ।” इति । भक्ताव्यर्कविधोर्लवा इत्यादिनानीता घटिका नात्रोपयुज्यन्ते । तासां सावनत्वादिति न साध्याः ।

(३३)

दिनरात्रिभिभागवलयम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	१	१	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

(३४) वर्षेष्टादिवलयम् ।

(३५) कालवलयम् । तृ०

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	१	००	००	००	००	००
३०	१५	००	४५	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१	२	१	१	१	१	१
३	४	१	१	४	१	१
४	५	६	००	००	००	००

अथ वर्षेशमासेशयोरानयनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—“कलितगतदिन-वृन्दस्यद्रिगामैर्विहीनो नखशरकरतष्टो द्विःस्थितोभ्रांगरामैः । खशि-खेभिरथ लब्धे त्रिद्विनिघ्ने सरूपे तदनु तुरगतष्टे वर्षमासाधिपौ स्तः ॥” इति ॥ एवं सूर्यसिद्धान्तोक्त्याऽऽनीतवर्षेशमासेशावेवागच्छतः । यत्तु पञ्चसिद्धान्तमतेनानयनं केशवदैवज्ञेन स्वपद्धतिटीकायामुक्तं तत्सम्प्रदायानुरोधात्प्राक्कीकृतमित्यवगन्तव्यम् । यत्र वारे रव्यादिके जन्म स रव दिनेश इति स्पष्टम् ॥ होरेशानयनमपि नीलकण्ठपद्धतौ—“स्वर्णं ह्रस्वेष्टकाले चरदलविघटीर्याम्यक्षौम्यार्कगोले रेखायाः प्राक्परस्तादृजमथ व घनं स्वस्वदेशान्तरं हि । शिष्टा वारप्रवृत्तेरिह गतघटिकास्ता द्विनिघ्नाः शराप्ता वारेशात्कालहोरा रविसितशशिजेन्द्रार्कजीवारनाथाः इति” ॥ हेबिचु—“तत्कालार्कन्यूनलभांशपिण्डो भक्तः पञ्चक्षोणिभिर्भुक्तहोरा” इत्यनेन होरेशमाहुस्तत्र प्राह्यं सकलशिष्टसम्प्रदायविरोधात्, इति ।

(३६) क्रान्त्यंशाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१०	१८	५	१२	२२	२२	१८
१७	२८	५६	२९	२६	५१	२७
२६	२२	८	१५	३४	५६	५८
६	६	८	६	८	६	८

तत्साधनं ग्रहलाघवे—“चतुर्वा

रिंशदशीतिरत्रिकुमुबः कक्षेन्द्वो

भूधृती षट्स्वाक्षीणि जिनाश्विनोङ्ग-

विकृती खान्ध्याश्विनःसायनात् ।

खेटाहोर्लवदिगलवप्रमगतोकोऽसौ-

तदनागताच्छेषप्रादक्षिण्ययुग्म-
हृत्तौशाद्योपमः स्यात्स्वदिक्” इति

(३७)

आयनबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	५३	३७	४५	५८	०१	०५
५६	०५	२६	३७	००	१५	५५

अथ सुगमोपायः स्पष्टक्रान्ते-
वर्षानयननिराशश्च पद्धतिप्रकाशे-
“याम्योत्तरैः स्वाग्निगुतापमांशै-
र्युतायुताः पूर्णगुणाः शनीन्द्रोः ।
व्यस्तं परेषामनिशं बुधस्य युता
भवेदायनवीर्यमेतत् । गणेशदामो-

दरसूर्यमुख्यैः स्पष्टापमात्साधित-
मात्मतन्त्रे । उपेक्षितत्वाद् गुरुकेश-
बाधैरयुक्तमेवेति सुधीभिरुच्यते
॥ २ ॥ इति

(३८)

चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	१०	११	८	८	६
००	००	८	२९	१७	९	२४
००	००	१९	३१	४७	१९	४५
००	००	४४	५६	३३	३९	१५

अत्र केशबोक्तावयमभिसन्धिः

सन्धिसाधनवदेव बोध्यः ॥

(३९)

चेष्टाबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	३३	१७	००	३४	३६	५१
५६	५८	१३	०९	४५	३४	४५

(४०)

स्पष्टचेष्टाबलम् । चतु०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	१	००	००	१	००	००
३३	२७	५४	४५	३२	३८	५८
५२	३	३९	४६	७	१८	४०

अत्र भजनविधिः सुगमोपायश्चोच्चबलानयनवद्वगम्यः ।

(४१)

नैसर्गिकबलम् । पञ्च०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
१	००	००	००	००	००	००
००	५१	१७	२५	३४	४२	८
००	२६	९	४३	१७	५१	३४

अत्र सुगमोपायो मयोच्यते ।
वियभागाश्चतुस्त्रिंशद्वचना एभिर्यु-
ताः पुनः । पुनरेव भवेद्वीर्यं
मन्दारादिकमाद्भुतमिति ॥ १॥

(४२)

हग्वलम् । षष्ठम्

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
६२	७०	००	७	९	७	४
२३	११	५	४९	४९	४०	००
घ	ऋ	ऋ	घ	ऋ	घ	घ

(४३)

षड्वलैक्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
५	७	५	६	७	७	६
४६	४८	५१	१०	२८	२८	१२
२५	१८	३७	२५	४	१	५०

अत्रेदं तत्त्वं यस्य हग्वलमा-
नीयते तं प्रति या दृष्टयः सन्ति
तन्मध्ये शुभदृष्टीनां योगस्य पाप-
दृष्टीनां योगस्य च चतुर्थांशः पृथ-
क्कार्यः तयोरन्तरं हग्वलं स्यात् ।
तच्च शुभदृष्टिचतुर्थांशात्पापदृष्ट्यो-
गचतुर्थांशे शुद्धे धनात्मकमिति
रथार्थमिति ।

स्थानदिक्कालनिसर्गचेष्टाहग्व-
लानां योगे कृते षड्वलैक्यं स्यात्
तदेवात्र बलशब्देन व्यवह्रियते,
अथ जन्मसमये ग्रहयुद्धे विशेषः ॥
आदौ सर्वेषां षड्वलैक्यं प्रसाध्य
ययोः ग्रहयोर्युद्धम्भवति तयोः षड्व-
लैक्ययोरन्तरं रूपादिफलात्मशरयो-
रन्तरेण भाज्यम् । फलं सौम्यदिक्

स्थस्य षड्वलैक्ये योज्यम्, दक्षिणदिक्स्थग्रहस्य षड्वलैक्ये शोध्यमेवकृते
तयोः षड्वलैक्ये स्फुटे स्तः । शरान्तरन्तु समदिशोऽशरयोरन्तरेण भिन्न-
दिशोर्योगेन भवति । यस्योत्तरः शरः स उत्तरदिक्स्थो ग्रहो दक्षिणशरो
दक्षिणदिक्स्थो, दिक्साम्ये यस्यात्पशरः सोऽन्यदिक्स्थ इति शरानयन-
प्रकारो ग्रहलाघवे—‘खान्बुधयः खयमाः खभुजङ्गाः खाङ्गमिताः खदश
क्रमशः स्युः । पातलवाः कुसुताद्बुधभृग्वोर्मध्यमचञ्चलकेन्द्रविहीनाः ।
कुद्वित्र्यब्धियुगाश्विनो दलचयश्चेत्षड्भपुष्टं चलं केन्द्रञ्चकबिशुद्धमस्य-
भमिताद्वैक्यं लभन्नागतात् । त्रिशङ्कधयुतं कुजात् कुयमलाब्धीन्द्रविभक्तं
क्रमात्तद्धीना धृतिरिष्विळा गुणभुवो गोऽब्जा इना द्राकश्रुतिः ॥ मन्दस्पष्ट-
स्वगात्स्वपातराहतात्कांत्यंशकाः केबलात्कर्णाप्राप्तियमाहता अथ गुरोश्चे-
ल्लोचनाप्ताः पुनः । स्वाब्धयना असृजोऽगुलादिशरः पातो नदिक् स्यादसौ
त्रिप्रः स्यात् कलिकादिक् स्फुटतरस्तत्संस्कृतश्चापमः” ॥ इति ॥ अत्र त्रिज्यै-
कादश । अथ युद्धलक्षणं समागमास्ताभावकाळोनभौमादिपञ्चकान्यतमयोः
स्पष्टग्रहयोराश्यांशकलासाम्यं युद्धम्, समागमस्तु अंशाधिके यास्योत्तरान्तरे
यदा द्वावपि त्रिव्यात्पकर्णका तदा भवतीति ज्ञेयम् ।

(४४)

भावानां स्वाभिवलम् । प्र.

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
७	५	७	६	६	७	५	७	६	७	५	६
११	५१	२८	१२	१२	२८	५१	१२	१०	४८	४६	१०
१३	७	४	५२	५२	४	३७	१	३५	१८	२५	२५

(४५)

ह्रस्वलम् । द्वि.

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
००	१	००	१	००	००	००	००	००	००	१	१
१०	१	५३	५	१९	८	१६	२९	१५	४६	२९	००
२४	५३	३७	१६	२०	४६	५७	४८	००	१९	५२	३६
मृ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ

(४६)

ह्रस्वलम् । तृ.

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
१	००	००	१	००	००	००	००	००	००	००	००
००	१०	१०	००	१९	४०	२९	३९	२०	००	५०	५०
००	२०	२०	००	२०	४०	१	२०	४०	००	२०	२०

मृचतुष्पदादिज्ञानं रत्नकलापे—“नृयुक्कुम्भतुलाकन्याचापाद्याद्धं
मानुषाः । चापान्त्याद्धं मृगाद्याद्धं गोसिंहाजान्तुष्पदाः । मृगान्त्यार्धं
कर्किमीनावाप्याः कीटश्च वृश्चिक” इति भत्र कुम्भो जलचरः कर्कः कीट
इत्यबहुसम्मतत्वाद्भादरणीयम् ।

(४७)

भावानां स्फुटवलम् ।

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
८	८	८	८	६	८	६	८	६	८	८	८
१	३	३२	१८	५१	१७	३७	२१	४६	३४	६	१
३७	५०	१	४८	३२	३०	३५	९	५	३७	३७	२१

(४८)
चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	०२।०३।२१।३१	र.	००।२१।०७
चं.	०८।१८।०६।३७	चं.	००।३३।५८

(५०)
उच्चरश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
५	१	५	२	५	३	३
५	३	७	१५	२९	५७	५६
५५	५१	५	२६	५५	२७	१६

(५१)
चेष्टारश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
३	४	३	१	४	४	०६
६	२	४	३	००	२४	४१
४३	४७	२१	५६	२५	२१	२९

अत्रोच्चचेष्टाबलयोरङ्कचतुष्टयं प्रगृह्य केशवोक्तोच्चचेष्टारश्मी साध्यौ
अन्यथा श्रीपत्युक्तानीतरश्मेस्तृतीयाङ्केन बिसंवादः स्यात् । अत्र श्रीपति-
रकारे सुगमोपाय उक्तः कृष्णदैवज्ञैः—“नीचोनितस्पष्टतरो प्रद्वेद्रः
रङ्भाधिको मण्डलतो विशोध्यः । राशौ सरूपे द्विगुणे लवाद्ये भवेयुरुच्च-
ाभ्यमरीचयोऽत्र । चेष्टाकेन्द्रेधिके षड्भाच्चक्रात्तत्प्रविशोधयेत् । राशौ-
तैके लवाद्ये तु द्विघ्ने चेष्टामरीचयः । पद्धतीया रश्मयश्चेष्टोच्चगुणक-
प्राधानार्थं ज्ञेया न तु फलादेशार्थमिति सम्यक्निरूपितं केशवपद्धति-
रीकायां श्रीधर्मेश्वरदैवज्ञेन ॥ इति ॥

(५२)
उच्चफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	३९	२९
५९	३९	११	३४	५९	३४	२३

(५३)
चेष्टाफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२१	३३	१७	००	३४	३६	५१
७	५८	१३	०९	४४	५३	४५

अत्र रूपोनरश्मयः पदं (गच्छमानं) ततः “सैकपदप्रपदार्धमथैकाद्यं-
कयुतिः फलं सङ्कलिताव्येति” लीलावत्युक्तप्रकारेण साधितसङ्कलितमेव
भेदीफलं स्यात् । अत्र सुगमोपायस्तत्र मामकं पथम् । व्येकौ चेष्टोच्चकि-
रणौ षड्भिर्मकौ तदाह्वये । फले लाघवरीत्या स्तः श्रीपत्युक्तप्रकारतः ॥
इति । वस्तुतस्तु पूर्वसाधिशोचचेष्टाबले प्रबोध्यचेष्टाफले इति ।

(५४)

चेष्टोच्चबलघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१४	००	११	००	२५	१८	२५
२१	२१	४९	०२	३२	१०	२१

(५५)

चेष्टोच्चबलोनैकघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१२	२५	१३	४७	०६	११	४
१९	४५	२५	१९	२९	४४	१३

अत्र गोमूत्रिकागुणनप्रकारो मयोच्यते—“आदी रूपाद्यवयवात्मकं गुण्यं विलिख्य तस्य षष्ठ्यंशाद्यवयवावस्तात्तास्यैव रूपाद्यवयवान् पुन-
लिखेदेवं तदधोपि-विलिख्य गुणकस्य रूपाद्यवयवैः क्रमेण गुण-
येत् ततो गुणितांकानामधो रेखां कृत्वा यत्रोद्धर्वाधः क्रमेणाङ्कयोरङ्कानां वा
पंक्तिर्भवैत् तत्र तद्योगं विधायान्यत्र यथास्थितं तदधो लिखेत् ततोन्त्याङ्के
षष्ठ्या विभक्तलब्धमुपान्तिमांके योजयेत्तमपि षष्ठ्या विभज्य लब्धिं
स्वपृष्ठांके योजयेदेवं प्रथमांकं यावदेवं य आदित्त्रिंशं कस्तद्गुणन-
फलं स्यात् । अत्र मत्पद्यम् । चेष्टोच्चबलयोगोना सरूपा च तयोर्द्विः ।
चेष्टोच्चबलहीनैकघाततुल्या प्रजायते ॥

(५६)

इष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२९	४२	६	१३	९	३३	३९
२५	४२	३८	३०	९	३	८

(५७)

कष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२७	३९	२८	५२	१९	२६	१५
१२	१९	२३	१७	४३	३२	५४

अत्र मूलानयनविधिः सिद्धान्ततत्त्वविवेके—“षष्ठिबर्गगुणादङ्कान्मूलं
प्राह्यं यदागतम् । सैकशेषं षष्ठिगुणं द्वियुग्दिनपदोद्धृतम् । लब्धमागत-
मूलस्यावयवश्चेति तत्पद्यम् ।” इति षष्ठिबर्गगुणादङ्कादित्यत्र प्रथमाङ्कः
षष्ठिगुणो द्वितीयांके युक्तः पुनरप्येवमेवेति सवर्णनं लब्धार्थं कर्तव्यम् ॥
निरप्रमूलानयनमपि तत्रैव—“अन्त्यं यावदिहाद्यंकादूर्ध्वतिर्य्यक्स्थरे-
खया । संज्ञा स्थानांकानाञ्च विषमाख्यसमकमात् । त्यक्त्वान्त्याद्विष-
माद्वर्गं द्विजन्तमूलहृतसमः । लब्धवर्गश्च विषमादाद्याच्छोध्यः पुनः पुनः
क्रियेवं सर्वमूलाङ्क यावत्तत्र पदानि च ॥ अन्यस्यान्तात्क्रमेतेनैवं मूलं
स्वीयमुदाहृतम्” । इति अत्र मूलं न प्राह्यमिति मतं तथा चेष्टोच्चबलयो-
गाद्विमिश्रं तदूनैकं कष्टमिति च मतं सप्रदायविरोधादप्राह्यमेव ॥ इति ॥

कष्टप्रभावदृष्टिचक्रम् ।

[illegible]

(६५)
अशुभचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	००५८०८	०१००००	००३७३०	००५६१५	००५८०८	००५६१५	००५८०८
हो.	००१५००	००१५००	००१८४५	००२६१५	००१८४५	००२६१५	००२९०४
त्र.	००२८०८	००२८०८	००१५००	००२८०८	००२६१५	००२६१५	००२९०४
स.	००२६१५	००२९०४	००२८०८	००२९०४	००१५००	००१८४५	००२६१५
न.	००२९०४	००१५००	००२८०८	००२९०४	००२६१५	००२९०४	००२९०४
का.	००१८४५	००२८०८	००१८४५	००२९०४	००१५००	००१८४५	००१५००
जि.	००१८४५	००२९०४	००२८०८	००२८०८	००१५००	००१८४५	००२९०४
बो.	०३१४०५	०३११११	०३१५४२	०३१६१६	०३१५४२	०३१६१६	०३१६१६

अत्र विशेषः । यत्र स्वोक्तं नीचं मूलत्रिकोणं वा सम्भवति तत्र मित्रादिजं शुभं न ग्राह्यमिति । सुगमोपायस्तु शुभैक्यं चतुर्भ्यः शोधि-
तमशुभैक्यं भवतीति, अत्र वर्गेशः स्वोक्तादिषु यत्र तिष्ठति तत्रत्यं
फलं ग्राह्यमिति बहुसम्मतमपि सम्प्रदायानुरोधाभाक्कीकृतम् । यत्तु
“गृह एव स्थापितस्य शुभाशुभस्य चार्द्धं होरादौ सममेव स्थाप्यमिति
सुन्दरमिश्रमतं युक्तियुक्तम्”—प्रौढमनोरमायासुक्तं तदप्यग्राह्यं “होरादौ
गृहवदागतशुभाशुभयोर्द्वलं स्थाप्यमिति” केशबोक्तेः सम्प्रदायपरिगृहीत-
त्वात् । यत्तु नोक्तकण्ठपद्धतौ सुन्दरमिश्रमताभिप्रायेण शुभाशुभैक्यमभिधाय
शुभाशुभर्षकौ केशबोक्तिवत् स्थापितं तदासनाशून्यं सम्प्रदायविद्वद् च ॥

अत्र सुगमोपायः—चतुर्भक्तं शुभैक्यं रूपाच्छुद्धं चतुर्भक्ताशुभैक्यं
स्यादिति यद्यप्यत्र स्बोच्चे रूपमित्यादिना गृहस्थापितस्यैव शुभाशुभस्य
चतुर्थांशः स्थाप्य इति वासनासिद्धतया युक्तिमिति प्रौढमनोरमाकारोक्तिः
साध्वी तथापि पद्धतिकृतामनभिमुक्तत्वान्नास्माभिस्तथा कृतम् । न च
ये खेचरोच्चादीत्यादिना श्रीपतिना गृहशुभाशुभस्यैव चतुर्थांशः स्थापितो
न तु योगस्येति वाच्यम्, तटीकाकृता कुष्णादैवज्ञेन खेचरोच्चादिफले
शुभाशुभे इत्यस्य पूर्वोक्ते शुभाशुभयोरैक्ये इति व्याख्यानात्तथोदा-
हृतत्वाच्च ।

(६८)
वर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
य.	००।०७।३०	००।१३।१९	००।१७।५६	००।०५।१६	००।१६।२४	००।१६।२४	००।०७।३६
दो.	००।०४।२३	००।०४।५६	००।०६।१७	००।०३।०५	००।०६।१७	००।०६।०५	००।०३।२५
त्रे.	००।०३।१३	००।०३।३९	००।०८।५८	००।०२।३८	००।०४।३७	००।०५।४४	००।०५।०७
स.	००।०५।४४	००।०३।०५	००।०५।०७	००।०४।३७	००।०८।५८	००।०४।३३	००।०४।३१
न.	००।०३।३५	००।०४।५६	००।०५।०७	००।०४।३७	००।०४।३७	००।०८।१२	००।०५।०७
का.	००।०४।३९	००।०३।३९	००।०८।५८	००।०४।५७	००।०८।५८	००।०७।३०	००।०२।५६
वि.	००।०६।१६	००।०६।०५	००।०५।०७	००।०२।३८	००।०८।५८	००।०७।३०	००।०५।०७

अत्र नीलकण्ठपद्धतौ 'फलद्वययुतिः स्पष्टेष्टकष्टाभिधे' लुक्तं तच्चिन्त्यं
श्रीपस्यादिभिरनुक्तत्वात्फुटशुभाशुभस्य सप्तवर्गफलनिर्णयोपयोगित्वाच्च
तथा चोक्तं प्रौढमनोरमायाम् चैष्टोक्तचबलोत्पन्नेष्टकष्टप्रकरणे—“सप्तवर्ग-
फलादन्यत्सर्वमेतेन चिन्तयेत् । सप्तवर्गफलं वाच्यं बक्ष्यमाणेन केवल-
मिति” कृष्णदैवज्ञादिस्वरसोऽप्येवमेव ।

(७४) फुटशुभम् ।

म.	र.	चं.	मं.	तु.	ब.	शु.	वा.
गु.	००।२४।१४	००।१६।४८	०१।०३।५३	००।०४।१०	०१।१२।०६	०१।१२।१६	००।११।५५
हो.	००।१२।२४	००।०३।०१	००।१७।०३	००।०२।०८	००।२३।२०	००।०९।२८	००।१२।०७
मे.	००।०२।०८	००।०८।२३	००।२३।२०	००।०२।०५	००।१४।००	००।१९।१३	००।१३।३५
सं.	००।१९।१३	००।०९।२८	००।१६।३५	००।०४।००	००।४३।१३	००।०३।१८	००।१८।१५
नं.	००।१२।०७	००।०३।०१	००।१४।३५	००।०४।००	००।४३।१३	००।०३।१८	००।१८।१५
हो.	००।०६।०७	००।०८।२३	००।३१।३६	००।०२।५३	००।०३।३३	००।२९।४५	००।११।५१
मि.	००।२३।१६	००।०९।२८	००।१६।३५	००।०२।०५	००।४३।१३	००।०३।१८	००।१८।१५

(७५) फुटशुभम् ।

म.	र.	चं.	मं.	तु.	ब.	शु.	वा.
गु.	०५।४०।०१	०८।४३।१९	०५।३०।३१	०८।४३।०१	०५।३०।३१	०६।०५।३७	०५।४०।१५
हो.	०३।२५।२३	०६।२९।३८	०३।०९।५८	०५।१५।५७	०२।५८।४३	०४।४९।२५	०२।५०।०३
मे.	०५।१५।४९	०४।२१।३४	०२।५५।४०	०४।२१।३२	०४।३४।५४	०३।३०।०७	०२।३७।१३
सं.	०३।३०।०७	०४।४९।२५	०२।३७।१३	०४।३४।५४	०२।३७।१३	०५।३७।१०	०२।५३।५६
नं.	०२।४९।५७	०६।२९।३८	०२।३७।१३	०४।३४।५४	०२।३७।१३	०३।४४।१९	०२।२७।५५
हो.	०४।४९।५७	०६।२९।३८	०२।३७।१३	०४।३४।५४	०२।३७।१३	०३।४४।१९	०२।२७।५५
मि.	०२।५८।३८	०४।४९।२५	०२।३७।१३	०४।३४।५४	०२।३७।१३	०३।४४।१९	०२।२७।५५

(७६)

चेष्टागुणकः

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
०१	०१	००	००	०१	०१	०२
०२	४१	५५	३०	४२	५०	३५
२१	५३	५०	१४	१२	४०	१४

(७७)

सञ्ज्ञागुणकः

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
०२	००	०२	००	०२	०१	०१
०२	३०	०३	४८	१४	२८	२८
५७	५८	३२	५१	५७	४३	०८

चेष्टोच्चरश्मिज्ञानं विनापि सुगमोपायेन गुणद्वयसाधनमुक्तं धर्मै-
धरदैवज्ञेन—“त्रिगुणचैष्टिकतुंगवलं गुणो यदि तु स्वाक्षिकलात्पबलं
लम् । त्रिगुणमभ्रहुताशकलान्वितं भवति सोऽत्र गुणः क्रियते-
न्यथा” ॥ इति ॥

(७८)

स्फुटगुणकः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०१	००	००	०१	०१
२८	५६	२३	३८	५७	३९	५६
१६	११	०३	२६	२६	०१	५८

(७९)

कप्रहाणां सप्तवर्गजगुणकचक्रम् । चन्द्रकुजयोराशिगुणो भसंज्ञगुणितः ।

मं.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
गु.	१	४३	५३	६	१	६	१
हो.	५६	१	१	५२	५६	५२	५६
प्रे.	५६	१	१	५२	५६	५२	५६
स.	५६	१	१	५२	५६	५२	५६
न.	५६	१	१	५२	५६	५२	५६
वा.	५६	१	१	५२	५६	५२	५६
त्रि.	५६	१	१	५२	५६	५२	५६

ॐ अतोऽमे चक्रचतुष्टयं शोपतिप्रकारेण सिद्धयति, तत्प्रकारस्तु (१६) श्लोक-
सप्तस्त्रिचन्यां टिप्पण्यां बिलोक्यः ॥ इति ॥

(८०)

प्रहाणां सप्तवर्गज्ञानन्तरताडकचक्रम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
गु.	७५	७५	७५	७५	७५	७५	७५
हो.	२	२	७५	१	७५	१	७५
मै.	७५	७५	२	७५	१	५	७५
स.	१	७५	७५	७५	२	७५	१
न.	७५	२	७५	७५	१	७५	७५
द्रा.	७५	७५	७५	७५	२	२	२
त्रि.	७५	७५	७५	७५	२	२	७५

(८१)

अनन्तरताडकगुणकचक्रम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
गु.	२४	७५	७५	७५	२४	७५	२४
हो.	२	२	७५	७५	७५	७५	७५
मै.	७५	७५	२	७५	७५	७५	७५
स.	७५	७५	७५	७५	२	७५	७५
न.	७५	२	७५	७५	७५	७५	७५
द्रा.	७५	७५	७५	७५	२	७५	७५
त्रि.	७५	७५	७५	७५	२	७५	७५

भागानुबन्धभागापवाहविधिर्लीलावत्याम्—“छेदप्ररूपेषु लबाधनर्ण-
मेकस्य भागा अधिकोनकाश्चेदिति” यत्र छेदद्वय भवति तत्र तद्भावाश्छेदो
लेख्यः । यत्र भाज्यछेदो केनापि समाङ्केन भक्तौ निशेषौ तत्र तेनापवत्यैव
लेख्यौ । भिन्नाङ्कगुणनप्रकारोऽपि लीलावत्यां, “अंशादतिशब्देन भक्ता
लब्धं विभिन्न गुणने फलं स्यात् ।”

(८३)

॥ आश्रयगुणकचक्रम् ॥

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	६	१०	३०	१०	६	१०	६
हो.	१८	१८	१५	९	१५	९	३
त्रे.	५	५	१८	५	९	९	३
स.	९	१३	५	१३	१८	१५	९
न.	३	१८	५	१३	९	१३	१३
दा.	१५	५	१५	१३	१८	१८	१८
त्रि.	१५	१३	५	५	१८	१८	१३
यो.	७१	८२	९३	६८	९३	९२	६५
ह.	१४४	३६	३६	१०८	१४४	१०८	१४४

(८४)

॥ आश्रयगुणकः ॥

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	०२	२	००	००	००	००
२९	१६	३५	३७	३८	५१	२७
३५	४०	००	४६	४५	०६	०५

(८५)

॥ संस्कृताश्रयगुणकः ॥

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	०२	०३	००	००	००	००
२९	१०	०३	३७	३८	५१	२७
३५	१९	३४	४६	४५	०६	०६

अत्रारिष्टभेदविधिनवकाप्त्येत्यत्र बस्तुतोऽविधिनवकस्थाने सार्धचतुर्नव-
तिर्भवत्यतो द्विगुणगृहद्विगुणवाष्टैकाप्तो नयुगाश्रयगुणः कार्यः । उक्तञ्च
कृष्णवैबल्लः—“मित्रगृहे करशरा नवाष्टेन्दुहृता धनम् । शत्रोगृहे पूर्णपक्षा
नवाष्टेन्दुहृता ऋणमिति” ॥

(૮૬)

❧ ળાઘવૈતૈસિદ્ધથર્થ સારિણી લિખ્યતે ❧

ગૃહ	સ્વ	અમિ	મિ	સ	શ	અ શ
૦	૦૦ ૦૦ ૦૦	૦૦ ૩૭ ૩૦	૦૦ ૨૮ ૫૩	૦૦ ૨૫ ૦૦	૦૦ ૦૫ ૩૩	૦૦ ૦૨ ૩૦
સ્વ	૦૦ ૩૦ ૦૦	૦૦ ૨૨ ૩૦	૦૦ ૨૦ ૦૦	૦૦ ૨૫ ૦૦	૦૦ ૨૦ ૦૦	૦૦ ૦૭ ૩૦
અમિ	૦૦ ૨૫ ૦૦	૦૦ ૨૮ ૪૫	૦૦ ૨૬ ૪૦	૦૦ ૨૨ ૩૦	૦૦ ૦૮ ૨૦	૦૦ ૦૬ ૨૫
મિ	૦૦ ૨૨ ૪૦	૦૦ ૨૬ ૨૫	૦૦ ૨૪ ૨૭	૦૦ ૨૦ ૫૦	૦૦ ૦૭ ૨૩	૦૦ ૦૫ ૨૫
સ	૦૦ ૨૫ ૦૦	૦૦ ૨૨ ૨૫	૦૦ ૨૦ ૦૦	૦૦ ૦૭ ૩૦	૦૦ ૦૫ ૦૦	૦૦ ૦૩ ૪૫
શ	૦૦ ૦૮ ૨૦	૦૦ ૦૬ ૨૫	૦૦ ૦૫ ૩૩	૦૦ ૦૪ ૨૦	૦૦ ૦૨ ૫૭	૦૦ ૦૨ ૫
અ શ	૦૦ ૦૫ ૦૦	૦૦ ૦૩ ૪૫	૦૦ ૦૩ ૨૦	૦૦ ૦૨ ૩૦	૦૦ ૦૧ ૪૦	૦૦ ૦૧ ૨૫

(८७)

बर्गोत्तमादित्रितयस्थे तु

०	स्व	अ. मि	मि.	स.	श.	अ. श.
गृहे	१० ०० ००	१० २६ ००	०० ०५ ००	०० ०० ००	०० १० १०	०० ०० ००
होरादौ	०० ०० ००	०० ०० ००	०० ०० ००	०० ०० ००	०० ०० ००	०० ०० ००

आनयनश्लोकौ च मदीयौ—“गृहे गृहवशादङ्का गृहहोरादिबर्गयोः ।
वशाद्धोरादिके स्थाप्यास्तद्योगो गुण आश्रयः ॥ यदि बर्गोत्तमस्वांशप्रय-
ज्ञस्थो गगनेऽथरः । गृहे होरादिबर्गे च स्वार्थानास्थापयेत्तदा ॥ अत्र गणितं
श्रीपतीयप्रकारनिःपन्नसप्तवर्गाकरूपमेवेति द्रष्टव्यम् ।

(८८)

कर्मयोग्यगुणः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	०१	०२	००	०१	०१	००
५१	२५	०३	३८	०७	११	५६
०६	३४	२८	१६	२८	१०	१७

(८९)

अंशायुःकलाः ।

(९०)

अंशायुरंशः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	क.
२५॥७७७१	५१॥३३३३	२५॥७७०२	१०॥७६६१	०२॥७७७५	२५॥३३५१	३१॥७७५१	३१॥३३३३
३२	११	३४	२७	०९	२५	२८	३८
५७	०४	२७	१७	५७	४३	०८	३४
३८	१५	१८	०९	३०	१८	१६	४६

(९१)

चक्रार्धहानिहरः ।

वृ.	०९।५४।२९।०४		वृ.	००।५३।५६।३९।३६
श.	०३।००।५३।००		श.	००।४०।०५।५१।३६

(९२)

चक्रार्धहानिगुणकः ।

वृ.	०९।५४।२९।०४		वृ.	००।५३।५६।३९।३६
श.	०३।००।५३।००		श.	००।४०।०५।५१।३६

अत्र श्रीपत्युक्तौ शुभमहस्य रूपात्पहरे हराद्धं रूपाच्छोभ्यं गुणो भवतीति विशेषः । एकराशौ द्विवहुषु ग्रहेषु सस्सु किं कर्त्तव्यमित्यपेक्षायां श्रीपतिप्रदर्शितविविधमतेषु सत्याचार्यमतमेव वरं बराहादिभिः स्वीकृत-
त्वात्, यदा त्वेकराशिस्थानां वळसाम्यं स्यात्तदा सर्वेषां गुणः कार्य्य-
इति सुन्दरमिश्रः, यस्य निसर्गवळमधिकं तस्यैव गुणः साध्य इति प्रौढ-
मनोरमाकारमतम्, कमळनयनमिश्रस्तु “वळसाम्ये समुत्पन्ने प्राज्ञो
भुक्त्यधिको ग्रहः । भुक्तिसाम्ये समायाते यो ग्रहः प्रथमोदितः”
इत्याह । अस्माकं प्रौढमनोरमाकारमतमेव प्रियम् । सुगमोपायस्तु नील-
कण्ठपद्धतौ—“प्रोक्ता चक्रार्धहानिर्यदि खगवियुतं लभकं षड्गुहात्पं
भागीभूतं भुजघ्नं तदनु खरसहस्रस्याद्धरो रूपतोऽल्पः । शोध्योऽसौ रूपतः
स्याद्गुणक इह खलानां सतां चेद् द्विनिग्नो हारो रूपात्पकश्चार्धित इह
पतितो रूपतः स्याद् गुणोऽसौ ॥ १ ॥ इति ॥ यत्तु “नायाताः खण्डकाः
स्युर्दशरवितथयो विंशतिः खान्निषष्टिः खं प्राग्भाबोनखेटो भवनविषरहन्
खण्डविश्लेषनिघ्नः । प्राक्खण्डे युग्विहीनः शुभखगजनितस्त्वर्द्धितः षष्टि-
शुद्धो द्वादावेकत्र संस्थे वळिन इह गुणस्तेन गुण्यायुरंशाः ॥” इति
भावबशाद्धर्मेश्वरैस्तु चक्रार्धहानिः कृता साऽसती बराहकल्याणवर्मा-
दिभिः प्रामाणिकै राशिपर्यायपदोपादानात् ॥

(९३)

चक्रार्धहानिसंस्कृता

आयुःकलाः ।

(९४)

चक्रार्धहानिसंस्कृता

आयुरंशाः ।

र.	च.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	ल.	र.	च.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२३।०६।०१	२५।०३।००	२७।०३।०२	२९।०३।०४	३१।०३।०६	३३।०३।०८	३५।०३।१०	३७।०३।१२	३२।११।३४	३४।२०।०८	३६।२५।१८	३८।३०।२८	४०।०४।२०	४२।०४।३२	४४।०४।४४	४६।०४।५६

(९५)

अंशायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ल.	यो.
०	०४	२१	०५	०३	०९	०५	१८	७५
०५	०८	०३	०२	००	०१	०३	०२	०३
०१	१५	०७	११	०७	२४	१५	०९	१२
४२	०८	१७	१५	१७	५७	०५	३२	१५
३६	२४	२४	००	२४	३६	२४	००	४८

अत्रायं विधिः चक्रार्धहानिसंस्कृतदायांशकलाः स्वकर्मगुणकेन गुणिता द्विशत्या भक्ता लब्धं वर्षाणि स्युः । शेषं सन्निकटं द्वादशभिः संगुण्य बिकलास्थानात् षष्ठ्याप्तं कलासु संयोज्य द्विशत्या भक्ते मासाः । पुनः शेषं सावयवं त्रिंशता गुणयित्वा बिकलातः षष्ठिलब्धमुपरि प्रक्षिप्य शतद्वयेन भागे गृहीते दिनानि स्युः ॥ पुनः शेषं षष्ठ्या निहत्याधःस्थाङ्कं युतं द्विशत्या भजेत् लब्धं घटिका भवेयुः पुनः शेषं षष्ठ्या संगुण्य द्विशत्या भक्ते पलानि भवन्त्येवं लग्नायुःसाधनेऽप्युहनीयम् । अथ दायां-शेभ्य एवायुःसाधनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—‘दायांशा निजकर्मयोग्य-गुणकाभ्यस्तास्मिन्ना हृता दिग्भिः स्यात्किल वर्षमासदिवसाद्यंशेद्वायुः स्फुटम् ॥’ इति ॥ अत्र बलबलमं षड्रूपाधिकं बलं बोध्यम् ॥ अत्र श्रीपत्युक्ताबनुपातो यथा एकस्मिन्नाशावेकं वर्षमिह भवति तत्र राशेरंशा-स्त्रिंशद्वर्षस्य मासा द्वादश यथा त्रिंशद्भिर्भागैः द्वादश मासा लभ्यन्ते तदा लग्नस्यांशादिना किमित्यनुपातः ॥

(९६)

पिण्डादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
२६	०४	१८	०५	०३	०९	०५
१०	०८	०३	०२	००	०१	०३
१०	१५	०७	११	०७	२४	१५
१०	०८	१७	१५	१७	५७	०५
२६	२४	२४	००	२४	३६	२४

(९७)

पिण्डायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१५	१२	१२	०७	११	१५	०९
११	०७	०७	०३	०९	०८	११
२६	१८	२३	०२	१७	०३	१३
१५	१३	१०	३४	३३	०९	५४
०२	४५	३०	१२	१५	१८	००

(९८)

निर्गार्ग्युर्वर्षायम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
१६	००	०१	०५	१४	१४	२४
०९	०६	०८	०५	०१	११	१०
२९	०१	०७	०९	१७	०४	१९
१२	५५	०५	२५	०३	२६	४५
४०	४५	३४	३९	५४	००	००

(९९)

जीवायुर्वर्षायम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
१४	०८	१५	०७	१३	१२	०८
०५	०७	०५	०३	०५	०९	०६
०४	२९	१४	०२	२४	१७	१२
१२	०८	१३	३४	५४	११	१६
३८	४८	४१	१२	३४	२५	११

(१००)

पिण्डादित्रिकायुरंशाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०

(१०१)

हानित्रयकृतपिण्डादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०
२०	०३	१०	२०	२०	२०	२०

अत्र शत्रुभ इत्यत्र नैसर्गिकशत्रुर्ज्ञेयो न तु तात्कालिकः—यत्तु बक्रग-
मिति केशबोक्ता वक्रो भौम इति विश्वनाथेन व्याख्यातं तदसत् । श्रीधर-
श्रीपति-दामोदर-केशवादिभिर्वक्रगतिपर्यायपदस्य स्पष्टाभिधानात्, यच्च
त्र्यंशार्धहानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितयमपि स्यादिति सुन्दर-
मिश्रमतं तदप्यग्राह्यम् । “खेबरो जायते योऽर्द्धत्र्यंशयोरपहारकः । आयुषः
स हरेदर्धं त्र्यंशं शुक्रशनैश्चराविति” । यवनमुनेर्विशेषवाक्यबलात् । नेति
तनुपेऽस्मिन्निति केशबोक्ता प्रौढमनोरमाकार इति उक्तं यत्परमतं तन्न रस-
णीयमित्यर्थः, अस्मिन् लग्ने क्रे लम्नेशे सत्यसौ हानिरूपा क्रिया कार्येति
व्याख्यातवान् तदेव युक्तं बरोहश्रीपतिनीलकण्ठादिग्रन्थपर्यालोचनया
तथैव पर्यवसानात् । अत्रोदाहरणे रविगुर्वोऽशत्रुगृहगतत्वात् त्र्यंशहानिः
शनिर्यथैव शत्रुगृहेऽस्ति तथा बक्रगतिरस्तीति न त्र्यंशहानिः, बुधस्यातङ्ग-
तरवादार्धहानिः, गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्यादाबंशायुर्दीयवदेव कार्यो
लग्ने क्रूराभावात्तज्जनिता हानिर्नास्त्येवेति हानित्रयसंस्कृतायुरंशेभ्यः केश-
बोक्तानीतं पूर्वानीतवर्षायायुस्यंशार्द्धहानिसंस्कृतं वा ज्ञातमायुःस्यम् ॥

(१०२)

(१०३)

(१०४)

यथा पिण्डायुर्वर्षाद्यम् ।

निसर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	१०।०७।२७।३०।०१	र.	११।०२।१९।२८।२७	र.	०९।०७।१२।४८।२५
चं.	११।०७।१८।१३।४५	चं.	००।०६।०१।५५।४५	चं.	०८।०७।२९।०८।४८
मं.	१२।०७।२३।१०।३०	मं.	०१।०८।०७।०५।१४	मं.	१४।०५।१४।१३।५१
बु.	०३।०७।१६।१७।०६	बु.	०२।०८।१९।४२।४९	बु.	०५।०२।०६।२०।१४
बृ.	०७।१०।११।४१।१०	बृ.	०९।०५।०८।०२।३६	बृ.	०८।११।२६।३६।२३
शु.	१५।०८।०३।०९।१८	शु.	१४।११।०४।२६।००	शु.	०२।०९।१७।११।२५
श.	०९।११।१३।५४।००	श.	२४।१०।१९।४५।००	श.	०८।०६।१२।१६।११
क.	०५।०६।२६।३४।४८	क.	०५।६।२६।३४।४८	क.	०५।६।२६।३४।४८
यो.	७८।०७।२०।३१।३८	यो.	७०।११।१७।००।४९	यो.	७३।०९।२५।१०।५५

अत्र सुगमोपाय लको धर्मेश्वरेण—“गुणधराश्यादिकदायभागैः
सञ्चालितैर्यद्गुणगणदिकं स्यात् । ज्ञेयं तदेवात्र समादिकायुः सदैव विद्भिः
किञ्च दैवविद्भिः” । अयमर्थो राश्यादिकृता दायंशा आयुर्गुणकैर्गुणिताः
षष्ठ्यादिहैरैर्लब्धवयः स्वस्वोपरिष्ठाङ्केषु योजिता एवं यद्गुणगणायं तदेव
वर्षायुः स्यात् ॥ इति ॥

तथा केशवोक्तविभस्थाने बस्तुतोऽयं ८।२४ हर उत्पद्यते इति निरवय-
वहरसिद्धयर्थ भाज्यहारौ पञ्चभिर्गुण्यौ तथा चोक्तं सुन्दरमिश्रेण—“लवतः
क्षरप्राद्द्विवेदभागाप्रघटीभिराढ्यमिति ॥ आयुःष्वथाप्येषु बलाढ्यलम्”
इत्यप्रापिशब्दो भिन्नक्रमस्तेन बलाढ्यश्चेऽपि अवले बलवत्यपि न लम्
इत्यर्थः । बलाढ्यश्चेऽपीति कथनमंशायुर्वल्लमे बलवत्यपि किञ्चिल्लप्रायुष
न क्षेप्यमित्येतदर्थं लप्रायुर्निर्मितं योज्यं संप्राप्तमित्यर्थ इति सुन्दरोक्त्या
श्रीपतिकेशववाक्ययोरेकाग्रकृता सम्यक् सम्पद्यते । अन्येषाममतं केशवे-
नैव प्रदर्श्यं प्राहमुक्तं किं बहुनोक्तेन ॥ इति ॥

अत्र त्रयाणां बलसाम्ये यथा त्रयायुषि त्रिवलैर्निहत्येत्यादिना मिश्रा-
युक्तं तथैव द्वयोः समबलत्वेऽपि ज्ञेयम् ॥ आयुषोर्युतिदलं तु त्रिजा-
युर्युत्या त्रिलबबदेव । प्रकारान्तरमुक्तं च ह्यालुगिपद्धतौ—“यदा
त्रयाणामपि वीर्यसाम्यमेषां द्वयोः स्याद्यदि वीर्यसाम्यम् । तदा तदायुः
स्वबलेन निम्नमेकीकृतं तद्वलयोगभक्तम् । पृथक् पृथग्व्योमसदां तदायुः
श्रीनीलकण्ठादय आहुरेवम् । यद्यायुरैक्यं ग्रहसंख्ययाप्तं तच्छ्रद्धरावाय-
मतन्निरुक्तमिति” किञ्च दामोदरपद्धतौ प्रथमप्रकार एवोक्तः “लघुप्रकारेण
यदि वीर्ययुक्तास्तदा बिलभस्य बलेन हन्यात् । अंशायुरैक्यस्य बलेन पैण्ड
नैसर्गिकं चन्द्रमसो बलेन ॥ सर्वार्णयैकत्र विधाय तानि बलैक्यभक्तानि
समादिकं यत् । फलं विमिश्रायुरिदं द्वयोर्वा बलैक्यतश्चोभयवीर्यसाम्ये ।
मध्यं बुधैः स्पष्टमिदं जगाद् श्रीजीवशर्मा मतिमानथैवम् ।” इति ॥
अस्मात् स एव मुख्यः ॥ अत्र विषष्टयंशपर्यन्तं बलसमत्वं विवक्षित-
मिति केनचिदुक्तं तदसंगतं यतस्तादृशतुल्यबलत्वे प्रकारद्वयसाधितमि-
श्रायुषस्तुल्यत्वोपालम्भेन लाघवाद्द्वितीयप्रकार एवोक्तः स्यात् तस्मा-
द्धीनत्वं मध्यमत्वमुत्तमत्वमादाय तुल्याधिकता मन्तव्या नस्तुतस्तु
सर्ववयवेन बलसमत्वे लाघवार्थं प्रकारान्तरेण मिश्रायुः साध्यमुत्तमत्वेन
मध्यमत्वेन वा समतायां मुख्यप्रकारेणैव साम्यमिति प्रकारद्वयं प्रतिपादय-
तामाचार्याणामाशयोऽवगम्य इत्यलं पल्लवितेन ॥ इति ॥

श्रीपतीयष्टिकरहरचक्रम् (११०)

०	र.	च.	मं.	तु.	ह.	शु.	श.
गु.	००।१९।५३०६।३५।५२००।१९।१००८।१६।३८०४।१।१५०१।२७३७०४।४०।०४						
हो.	००।०९।१४०४२३३३३०००७२५०३५०३९०१।४४।४२।००।४५।४७००।४३।३२						
दे.	००।०९।१४०३१०७।५३००।०७३१०४।०८।१६०१।५१५७००।३३।५२००।४५०६						
स.	००।११।३१०४।२३।०८००।०७।५९।०४।५८।२००२।१५२५००।३६।३३।०२०९।०७						
न.	००।०९।५७०४।२३।३३००।०७।५९।०४।५८।२००१।५१।५७००।३३।४२।३३०१।१३५५						
झ.	००।१२।२९।०३।१७।५३००।०९।३५।०३।५४।०७०२।१५२५००।४२।१४।००।५१।२७						
त्रि.	००।११।५७०४।०३।०८००।०७।५९।०४।८।१६।०२।१५।२५००।४२।१४।०२।२३।५५						
योगबल	०१।२४।५९।३०।०५।०००१।०७।३८।३४।१४।३६।१६।०६०५।२२।२०।१६।३७०६						

केशवीयष्टिकरहरबलचक्रम् (१११)

०	र.	च.	मं.	तु.	ह.	शु.	श.	ल	वर्ग
गु.	८।५८।१०।११।२६।३१।०५।६।२५०९।३५।२७।१३।२६।३३।१३।२६३१।१२।७३३१।४।२०।५५।४३								
हो.	०४।१०।००।००।३१।५१।०४।१३।४५।००।२७।१९।०५।२३।१९।०७।०७।०१।२८०४।२९।३३								
दे.	०४।२९।१९।०५।४३।०१।०४।१७।३४।०४।४७।४४।०५।४५।४३।०५।११।४६।०४।३३।५०								
स.	०५।११।४६।०७।०१।२७।०४।३३।०७।०५।४५।४५।०६।५८।५२।०५।३३।२२।०५।३५।३२०६।१४।७								
न.	०४।२९।०५।०७।३६।५१।०४।३३।०७।०५।४५।४५।४३।०५।१६।२७।०५।४८।००।०७।२९।३४								
झ.	०५।३७।५७।५।४३।०१।०५।२।१३००।३१।२०।०६।५८।२।०६।२।४८।२।०४।४९।३६।०७।१३।२७								
त्रि.	०५।२३।२१।०७।०१।२७।०४।३३।०७।०४।४७।४४।०६।५८।१२।०६।२८।४३।०५।४८।००								
योगबल	३८।१७।३८।५२।०८।४१।३८।३९।५।१८।३९।४१।०४।५१।१५।५४।४३।२७।१२।४१।१०।२९।५५।३९।४१०								

यथापीदमयुक्तमिति केशव-
 वैवर्णेन स्वपद्धतौ तृतीकायाञ्च
 सम्यगुक्तं तथाप्युदाहरणार्थं साधि-
 तमित्यवगन्तव्यम् ॥

यत्तु दधुपद्धतौ “मूलमतस्ततोत्र निखिलं चैकत्र सम्पीडयेदिति” मूलितानां सप्तवर्गस्याङ्कानामैक्यं बलमुक्तं तन्नादरणीयं श्रीधराद्यति-
प्राचीनानुक्तेः ॥ तथा च श्रीधराचार्यः “गृहादिका वर्गसंख्या रूप-
युक्तार्धिता तथा । रिष्टाधिपबलं भक्तं भङ्गनाथबलञ्च यत् । स्याद्वाद्याक्यं
तथान्येषां वर्गाणां तद्वलं बलम् । राश्यादिवर्गनाथानां बलैराहत्य
तद्वलम् । सर्ववर्गबलन्तस्त्याद्रिष्टतद्भङ्गनाथयोरिति” अरिष्टकररिष्टहरयोर्व-
लसाम्ये सति भङ्क्तु रिष्टकृत इत्यादिना निर्णयः कार्यः । तथा
च यवनेश्वरः—“उरुचनीचशुभकरहिताहितविचिन्तनात् । समानबलयोः
कार्यं रिष्टारिष्टादिनिश्चितम्” । इति । यत्र तु बहवो ग्रहा एकमरिष्टं
जनयन्ति रिष्टभङ्गं वा कुर्वन्ति तदा तेषां बलानामैक्यं कृत्वा तद्वसाभि-
र्णयः कार्यः । यद्येकग्रहो रिष्टकर्ता रिष्टभङ्क्ता च स्यात्तदा स ग्रह इष्ट-
बलाधिकोरिष्टहर्ता कष्टबलाधिकोऽरिष्टकर्ता स्यादित्यपि चिन्तनीयम् ।

(११२)

ग्रहाणां दशाक्रमबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
०२	०१	०३	००	०७	०४	०४
४४	३०	५३	३१	१६	४८	५०
५१	४८	१३	२१	५२	११	४०

(११३)

वर्षादिदशा ।

क.	श.	बु.	र.	चं.	बु.	शु.	मं.
११	१४	०६	०९	०२	०३	१२	११
११	११	०२	०९	०७	११	००	०७
१९	१२	०६	१८	२४	२१	००	११
५४	५८	२८	३१	१२	४३	०७	३६
००	१६	११	४०	४१	५१	१५	२७

अत्र लग्नार्कचन्द्राणां मध्ये यस्याङ्कतः षड्बलमधिकं तस्याद्या
दशा । एषां त्रयाणां द्वयोर्वा षड्बलसाम्ये सति चेदोजःसमतेत्यादि-
वक्ष्यमाणक्रम एवात्र बोध्यः । यथोक्तं रामकृष्णपद्धतौ—“रवीन्दुलग्नो-
द्भवषड्बलानां तोर्यै त्रयाणामथवा द्वयोश्च । पूर्वोक्तमिश्रायुषि साधिते
स्याद्द्वह्वायुषः पूर्वदशा तु तत्र । तत्राब्दसाम्ये प्रथमोदितस्य ततः परं पूर्व-
विधेः क्रमात्स्यादिति प्रथमोदितस्येत्यत्रोदयः प्रात्यहिक इति केचित् ।
वस्तुतस्तु प्रथम उदित उक्तः पठित इति यावत् । अथ केन्द्रादिगानां
सूर्यवशादुदयसाम्ये तु निसर्गबलवशाद्दशाक्रमः स्यात्तदुक्तं ह्यालुगि-
पद्धतौ—“समोदितानामप्येषां निसर्गबलिनो भवेदिति यत्तदुदय-
साम्ये पाठक्रमाद्दशा स्यादिति सम्यक् प्रौढमनोरमायासुषपादितं

तत्सम्प्रदायिका नाङ्गीकुर्वते । अत्र केन्द्रादिविचारो लग्नकुण्डल्याः
सकाशाग्र तु भावकुण्डल्या इति विश्वनाथोक्तिः सम्प्रदायानुरोधेन
मयापि स्वीकृता, अत्र श्रोतव्युक्तदशाक्रमबलसाम्यार्थमङ्कचतुष्टयात्मक-
भावफलेन षड्वैक्यं गुणनीयमिति तत्त्वम् ।

अथान्तर्दशा लिख्यते ।

(११४)

तत्रादौ लग्नदशायाम् ।

(११५)

शनिदशायाम् ।

(११६)

गुरुदशायाम् ।

क. क.	क. बु.	क. वृ.	श. श.	श. मं.	श. चं.	श. क.	श. बु.	ब. बु.	ब. चं.	ब. शु.
०७	०२	०१	०६	०२	०२	०१	०१	०४	००	०१
०६	०६	१०	१०	०३	०३	०८	०८	०५	०७	०१
२२	०७	२०	२४	१८	१८	२१	२१	०८	१८	०९
०२	१०	३०	२६	०८	०८	०६	०६	२९	२१	३७
३२	५०	३८	५४	५८	५८	४३	४३	२८	२१	२२

(११७)

रविदशायाम् ।

(११८)

चन्द्रदशायाम् ।

र. र.	र. बु.	र. क.	र. वृ.	चं. चं.	चं. श.	चं. मं.	चं. वृ.	चं. बु.	यो.
०४	०२	०१	०१	०१	००	००	००	००	०२
०८	०४	०६	०२	०३	०५	०५	०२	०३	०७
१३	०६	२४	०३	१३	०४	०४	०६	२५	२४
४१	५०	३३	२५	१८	२६	२६	११	४९	१२
३७	४८	५२	२४	५९	२०	२०	१७	४५	४१

(११९)

बुधदशायाम् ।

(१२०)

शुक्रदशायाम् ।

(१२१)

कुजदशायाम् ।

बु. बु.	बु. र.	बु. क.	बु. वृ.	श. शु.	श. श.	श. मं.	मं. मं.	मं. श.	मं. चं.	मं. क.
०१	००	००	००	०८	०२	०२	०६	०२	०२	०१
१०	११	०७	०५	००	००	००	००	००	००	०६
२७	१३	१९	२१	००	००	००	२१	०७	०७	०५
१३	३६	०४	४८	०४	०१	०१	४३	१४	२४	२५
५१	५५	३७	२८	५०	१२	१२	३०	१०	१०	३०

अत्र “मूळपाकपतिः पूर्वन्तर्दशात्यन्तर्दशां सत” इति गर्गोक्तेः प्रथमं दशापत्तेरन्तर्दशा ततो दशापत्तेरेकक्षीर्दिगतानां भवन्ति, तत्रान्तर्दशा-
क्रमः पाठक्रमेणैवावगम्यः बहुषु प्रामाणिकग्रन्थेषु तथा रीत्या पाठा-
दन्तर्दशाक्रमस्य प्रकारान्तरानभिधानाच्च । यत्रैकराशौ द्वित्रयादयो भवन्ति
तदा तन्मध्ये षड्वलाधिक एव पक्ता न सर्वे, यत्तु प्रौढमनोरमायां -
“पक्षैकमे स्याद्वली” त्यत्र पक्षैकमे तेऽखिला इति पठितव्यमित्युक्तं
तथा “दशाक्रमवशादन्तर्दशाक्रम इत्येव पक्षो व्वायानिति” गुरुमतमुक्तं
तदुभयमपि सम्प्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् । ननु “खचारिणस्तस्य
दशामतः स्यादन्तर्दशा वा विदशाह्वया वे” त्यत्र तथा “यस्याधिकं
बोध्यमिहावशिष्टं बाह्या दशा चान्तरजा हि तस्ये” त्यत्र च दशा-
न्तर्दशादीनां क्रम एक एवोक्तोऽस्तीति पाठक्रमेणान्तर्दशाक्रममङ्गोर्कुर्वतां
श्रीपतिविरोधः स्यादिति चेन्न ? नवमपञ्चमयोस्तथा चतुर्थाष्टमस्थितयोर्मध्ये
कस्य पूर्वान्तर्दशा कस्य परेति सन्वेदे श्रीपत्युक्तेः साफल्यत् । अथ
“पाचयत्यथ फलैर्निजैर्ग्रह” इत्यत्र ग्रह इत्युपलक्षणं तेन लग्नस्याप्यन्त-
र्दशाभागीत्वम् । तथा बृहज्जातकटीकायां गर्गः “लग्नेन सहिताः सर्वे
ह्यन्योन्यं फलदायका” इति वराहोऽपि “सहोरास्त्वेवं परस्परगताः परि-
पाचयन्ति” नीलकण्ठपद्धतावपि “एकक्षेऽपि गता बिलग्नखचरा” इति ।
अत एव यवनजातकादौ लग्नान्तर्दशाफलमप्युक्तम् यत्तु ग्रहः पाचयतीति
ग्रहशब्दाद् ग्रहा एवान्तर्दशापाचका भवन्ति न लग्नमिति विश्वनाथेनोक्तं
तदसदेवेति बोध्यम्—समच्छेदविधानं लीलावत्यां, “अन्योन्यद्वारा-
भिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवमिति” । अत्र सुगमोपाय-
माह धर्मेधरः ‘दशापत्तेश्छेदगुणो बधोस्मात्स्वहारभक्ता गुणकाः परे-
षाम् । गुणैर्बिनिष्क्याः स्वदशा गुणैर्लुभक्ताः पृथक् चान्तरजादशाः
स्युः । यद्वा दशेशस्य विभागमेव ज्ञात्वा ततो हारहृतात्परेषाम् ।
अन्तर्दशासाधनमुक्तमत्र बिना समच्छेदविधानमार्गमिति” । प्रकारान्त-
रेण दशेशान्तर्दशाज्ञानार्थं मत्कृतश्लोकः “वेदेभाः पक्वहारेभ्यो भक्ता
आतैर्युक्ताश्च तैः । वेदेभ्यो दशा भक्ता दशेशान्तर्दशा भवेदिति ।”
अस्मादप्यग्यदेवान्येषामूह्यम् ।

(१२२)

गुरुदशान्तर्गतविद्यमानगुर्वन्त-
र्दशामध्ये विदद्या ।

(१२३)

गुरुदशान्तर्गतगुर्वन्तर्दशामध्ये
विद्यमानगुरुविदद्यायामुपदशा

ब.व.ब.	ब.व.च.	ब.व.श.	यो.		ब.व.ब.ब.	ब.व.ब.च.	ब.व.ब.श.	यो.
०३	००	००	०४		०२	००	००	०३
०२	०५	०९	०५		०३	०३	०६	०१
०७	१३	१६	०८		१३	३७	२५	०७
३८	५६	५४	२९		५६	४२	५९	३८
०५	५२	२१	२८		३४	२२	०९	०५

अन्यासां विदशोपदशानां साधनं विस्तारभयाग्न कृतम् ।

(१२४)

दशारम्भमध्यमाह्नी कलिगतान्दशकान्दोपलक्षिताः ।

ल.	श.	ब.	र.	चं.	बु.	शु.	मं.
४९५९	४९७१	४९८६	४९९२	५००२	५००५	५००९	५०२१
१७८०	१७९२	१८०७	१८१३	१८२३	१८२६	१८३०	१८४२
१०	१०	०९	११	०९	०५	०४	०४
११	०१	१४	२०	०९	०३	२५	२५
११	०५	०३	३२	०३	१६	००	०७
४३	४३	५९	१०	५२	३३	२४	३०

अथ विद्यमानगुरुदशारम्भकालिकलमप्रहेभ्यो दशायाः शुभाशुभ-
फलावगमाय तदुपकरणान्यादौ लिख्यन्ते तत्र जन्मकालिकाहर्गणः—
१८११६३३।५४।५४ सावनिका दशा ९८३४।२७।३९ दशारम्भकालिको-
हर्गणः १८२१४६८।२१।३३ अत्र जन्मकालिकाहर्गणज्ञानार्थं मदीयं पद्यम् ।
“देशान्तरेष्टमिश्राख्यवियुत्योर्या युतिस्तया । युतोहर्निचयः स स्याद्वी-
जोक्त्या जन्मकालिकः । इति अहर्निचयः जन्मदिनजार्धरात्रिकाहर्गणः

बीजोक्त्या योगो युतिः स्यात्क्षययोः स्वयोर्वा घनर्णयोरन्तरमेव योग इत्युक्त्या । अथ तृतीयादिदशारम्भकालिकाहर्गणावगमे गतदशायुतिं दशां प्रकल्प्य सावनिका दशा साध्येति विशेषः । केशवोक्तसावनिका दशा दशाब्दयद्वागतुर्येन पलेन युता सती वास्तविककला भवतीति ज्ञेयम् । अत्र सूक्ष्मसुगमप्रकारो मदीयः—नाकप्रपाकवेदांशैर्दिनाद्यैस्तद्दिगंशकैः । घट्याद्यैर्वासरीभूतदशा युक्ता कहास्मिकेति । अत्र श्रीपत्युक्तौ सूर्य-भगणाः सौरसावनाश्च सूर्यसिद्धान्तीयाः “युगे सूर्यज्ञशुक्राणां स्वचतुष्कर-दार्णवा । उदयादुदयं भानोर्भूमिसावनबासराः । बसुद्वयष्टाद्रिरूपद्विषप्ता-द्वितिथयो युगे” इति ज्ञातव्याः ।

(१२५)

दशारम्भकालिकमध्यमाः ।

(१२६)

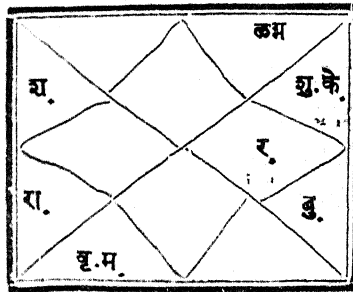
स्पष्टारसगतिकाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.	रा.	के.	चंड		र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
०९	०६	०४	०७	०५	०३	०२	०४	१०	०९	०९	०६	०५	०८	०५	०५	१०	०२
१५	१३	०१	२८	१५	११	१२	२८	२८	१८	१५	१३	०१	२८	१५	११	१२	२८
०३	४२	३१	३०	०७	१०	३१	३८	२८	१८	०३	४२	३१	३०	०७	१०	३१	३८
०३	४४	४३	३३	०२	००	३७	१०	१०	४७	०३	४४	४३	३३	०२	००	३७	१०
५९	३८	३६	०२	०७	१०	४२	३९	३९	१३	५९	३८	३६	०२	०७	१०	४२	३९
														अ	व	व	व

मकरन्दोक्तप्रकारेण निरवयवाहर्गणात्साविता देशान्तरसंस्कृत मध्याहर्गणावयवेन चालिता इति । अथवाऽत्र विशेषः—दशारम्भसमया हर्गणः सप्ततष्टः शुक्राद्वारः स्यात् अहर्गणाधोवयवादेशान्तरसंस्कृत-राश्र्यर्द्धं शोध्यं शेषः सूर्योदयादिष्टकाळो भवति यदि, न शुद्धयति तदा शोध्ये षष्टिघटिकाः संयोज्य शोध्यं तदा वारो निरेकः कार्यः । तिथ्यान्वयनं प्रहलाधवे—“भक्ता व्यर्कविधोर्लंबा यमकुर्मिदर्याता तिथिः स्यात्फलं शेषं यातमिदं हरात्प्रपतितं भोग्यं विलिप्तास्तयोः । भुक्त्योर-न्तरभाजिताश्च घटिका यातैष्यकाः स्युः क्रमादिति ।” अत्रेदमवधेयम्—यातघटी दशारम्भेष्टघटीभ्यो यदि न्यूना तदा तदन्तरतुल्ययाततिथि-घटिका विलिख्य परतो वर्तमानतिथिलेख्या यद्यधिकास्तदैष्यघटीयुक्त-

दशारम्भेष्टघटीतुल्या वर्त्तमानतिथेर्घट्यो लेख्या यत्रैष्यघटिकायुक्तद-
शारम्भेष्टघट्यः षष्ठ्यधिका भवन्ति तत्र षष्टिघटिका एव वर्त्तमानतिथि-
घट्यो लेख्या, या तिथिरानीयते सा यदि पञ्चदशेभ्यो न्यूना तदा शुक्ल-
पक्षोऽन्यथा कृष्णपक्ष इति । अथ गततिथ्यूना त्रिंशदैष्यतिथिभे-
दति गतैष्यतिथिस्तु चतुःषष्ठ्यंशोनवर्त्तमानयातैष्यघटीभ्यां युक्तः
क्रमेण दशारम्भसमयात् पूर्वोपरदशान्तावधिदिनाद्ये भवतः, स्पष्टसूर्यस्य
भुक्तभोग्यांशकलाः स्पष्टार्कगत्या भाज्या लब्धे क्रमेण दशारम्भसमयात्
पूर्वोपरसंक्रान्त्यवधिदिनाद्ये भवतः, आभ्यां यदि पूर्वोपरदशान्तवधि-
दिनाद्ये क्रमेणाधिकोने भवतस्तदा यस्मिन् शुक्लादिमासे दशारम्भस्तत्र
सूर्योधिष्ठितराशिसंक्रान्तिर्भवेत् वैपरीत्ये सूर्योक्रान्तराश्यप्रिमराशि-
संक्रातिः स्यात् तथोन्यूनत्वेऽधिमासोऽधिकत्वे क्षयमासश्च ज्ञेयस्ततो मास-
ज्ञानम्—‘मेघादिस्थे सवितरि यो यो मासः प्रपूर्यते चान्द्रः । चैत्रद्यः
स ज्ञेयः पूर्तिद्वित्वेऽधिमासोऽन्त्यः’ इति ब्रह्मसिद्धान्तवाक्येन सुलभम्,
परमत्रेयान्बिषोषः—अनया रीत्या यन्मासीयकृष्णपक्षः सिद्धयति तदप्रिम-
मासीयकृष्णपक्षो-व्यवहारि कृष्णादिमासाभिप्रायेण स्याच्छुक्लस्त्वविकृत
पवेति । अथैव ज्ञातो दशारम्भसमयो लिख्यते शाके १८०७ माघकृष्ण-
षष्ठ्यां बुधे घट्यः ४३ पलानि ८ इह दिवसे सूर्योदयादिष्टघटिकासु ७
पलेसु २९ गुरुदशारम्भस्तत्र दिनमामम् २६।४१॥ रात्रिमानम् ३३।१८
अयनांशाः २०।४८।०७ लग्नं राश्याद्यम् ११।१३।११।४० शुभमस्तु ॥

॥ लग्नकुण्डली ॥ (११७)

अथोदाहरणोपयोगीन्यकृच्चतुष्टयात्मकानि रूपात्मकभाबकलोचनवत्
वेष्टावकानि लिख्यन्ते ॥

(१२८)

१.	००१२८३३१०००४०५९१३००२१०७१०
च.	००१११३८००००००३८३५००३३५७४८
मं.	००३५४३४४००४११०५४००१७१३२६
बु.	०००५१०४४०००१२३४१७०००००९२१
वृ.	००५८३००२०००४४५९१०००३४४०४८
शु.	००४००१२८०००२९३४२६००३६५३२७
श.	००४६४६१८०००२९२२५५००५१४४५६

दशारम्भसमयात् पूर्वोपरदशान्तर्माने दिनाद्ये २२।५८।।७।२९।०५
संक्रान्तिमाने च १४।४७।०३॥१४।४०।३

एवमन्यस्मिन्नपि दशारम्भसमये प्रहादिकं साध्यं केशवाचार्येण
दशादिफलमज्जलं निरस्तमपि शिष्याणां तदीयप्रकारावगमाय मयैतत्सर्वं
प्रदर्शितम् ।

चिरन्तनोदाहरणेन रीतिं सम्यक् ज्ञा नन्ति हि पद्धतीयाम् ।

शिष्यास्ततो पूर्वविदा ततयेयं शुभाऽशुभोद्बोधकरी सुयन्त्री ॥ इति ॥

यः करोति स्वनाम्नाज्ञः परस्योत्कृष्टकल्पनाम् ।

स शीघ्रफलमाप्नोति जनिः स्यादल्पजोनिषु ॥ १ ॥

इति श्रीमदपूज्यशर्मकृतकेशवीयोदाहरणम् ।

शुभम् ।

—०❀०—

देवज्ञापूज्यशर्मभ्यः श्रीश्रीनन्दनशर्मभिः ।

बन्ध्वैतज्ज्योतिषाचार्यैः सीतारामाभिषाय मे ॥

स्वशिष्याय प्रदत्तं तन्मया नीतं प्रकाशताम् ।

शस्त्रवेदाष्टभूतुल्ये शकाब्दे दैवविन्मुदे ॥

—❀—